

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1982 **4** letnik 36

ZČ, Ljubljana, 36, 1982, številka 4, strani 293—386 in V—X

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 28. 2. 1983.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič, Albina Nečak-Lük, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), mag. Boris Gombač (italijanščina), dr. Bogo Grafenauer (nemščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 800 din, za društvene člane 500 din, za društvene člane-upokojence 375 din, za društvene člane-štolente 250 din (vse cene za letnik 36/1982)
Cena te številke v prosti prodaji je 300 din.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, julij 1984

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Peter Petru, Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije ..... 295—310
 Archaeological Outline of the Late-Antique Settlement of Slovenia
 Археологический очерк поздне-античного поселения Словении
- Ema Umek, Reformirani urbārji deželnoknežjih gospostev na Kranjskem ..... 311—321
 Reformed Land Registers for the Land Owned by Princes in Carniola
 Реформированные реестры поместий областных князей в Краинской
- Peter Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino ..... 321—337
 Land Register (Cadastre) as a Historical Source
 Земельный реестр как источник для истории
- Metka Gombač, Slovensko časopisje o beneških Slovencih med prvo svetovno vojno ... 339—346
 The Slovene Press about the Venetian Slovenes during the First World War
 Словенская пресса о венецианских словенцах во время первой мировой войны

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION — ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Marginalije k Valenčičevi razpravi o tovorništvu na Kranjskem (Ferdo Gestrin) ..... 347—354
 Marginal Notes to the Treatise on the Packhorse-transport in Carniola Written by Valenčič
 Примечания к статье Валенчича о конном транспорте в Краинской
- Nekaj opomb k nastajanju in bibliografiji Dejanja (Bogo Grafenauer) ..... 355—362
 Some Remarks on the Beginning and the Bibliography of "Dejanje" ("The Deed")
 Несколько заметок к вопросу возникновения и библиографии журнала «Деянже» («Действие»)

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- Lojze Ude (Bogo Grafenauer) ..... 363—367
 Lojze Ude
 Лойзе Уде
- Bibliografski izbor del Lojzeta Udeta (Nataša Stergar) ..... 367—370
 Selected Bibliography of Lojze Ude
 Библиографический подбор произведений Лойзе Уде

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
 ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Znanstveno posvetovanje: »100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine (Sarajevo, 21.—22. X. 1982) (Peter Vodopivec) ..... 371—372
 Symposium "100 Years of the Uprising in Hercegovina in the Year 1882" (Sarajevo, 21.—22. Oct. 1982)
 Научное совещание «100 лет от восстания в Герцеговине 1882 г.» (Сараево, 21—22 октября 1982)

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Josip Vošnjak, Spomini. Izbral in uredil Vasilij Melik (Vinko Rajšp) ..... 373—374
- Goriški letnik, 8 (Andrej Vovko) ..... 374—375
- Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću (Peter Vodopivec) ... 375—377
- Bosiljka Janjatović, Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi (Mirko Stip-
 lovssek) ..... 377—378
- «Le cusinier français» (Peter Vodopivec) ..... 379—380
- Zgodovina v slikah, 1—18 (Eva Holz) ..... 380—382

Obvestila o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Matjaž Rebolj — Vasilij Melik) .....

382

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis — Historical Review — Исторический журнал. 35, 1982, 1—4 ..... 383—385

IZVLEČKI — ABSTRACTS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav, člankov v Zgodovinskem časopisu 36, 1982, 3 in 36, 1982, 4 ..... V.—X.

Po dogovoru med Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in založbo Komunist si lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev nabavijo po znižani ceni (brez knjigotrškega rabata)

**zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
KOROŠKI SLOVENCİ V AVSTRIJI VČERAJ IN DANES**

Zbornik sta izdali založbi Komunist iz Ljubljane in Drava iz Celovca. Zbornik je razdeljen na štiri vsebinske sklope: **Koroški Slovenci do zloma tretjega rajha** (Janko Pleterski, Tone Zorn, France Škerl, Tone Ferenc, Aleš Bebler), **Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki** (Avguštin Malle, Franci Zwitter, Vladimir Klemenčič, Matjaž Klemenčič, Borut Bohte, Danilo Türk, Matevž Grilc, Feliks Wieser), **Umetniška ustvarjalnost koroških Slovencev** (Zmaga Kumer, Matjaž Kmecl, Mirko Juteršek) ter **Kronologija, bibliografija, dokumentacija** (Janko Pleterski, Janez Stergar, Janko Liška, Avguštin Malle, Borut M. Sturm, Tone Zorn, Pavle Zaucer, Štefka Bulovec, Marija Malle, Nataša Stergar).

Uvodoma zbornik objavlja tudi znameniti Kardeljev intervju dunajske revije Profil. Kronologija zajema čas od 1848 do 1983, bibliografija podrobno prikazuje časnike in časopise koroških Slovencev od 1849 do 1983 ter obsežen izbor strokovne literature o koroških Slovencih. Zbornik objavlja pomembne člene avstrijske državne pogodbe in operativni koledar koroških Slovencev iz decembra 1979.

Obsežni nemški povzetki in slovensko-angleški izvlečki povečujejo odmevnost zbornika, imensko kazalo za okoli 800 v knjigi omenjenih oseb in dvojezično kazalo okoli 200 koroških krajev pa zborniku dajejo leksikalno uporabnost. V celoti obsega delo »Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes« 432 strani, od tega 22 strani dokumentarnih fotografij in 10 strani geografskih kart.

Knjigotrška cena zbornika je 1.600 din, **znižana cena za člane Zveze zgodovinskih društev Slovenije** pa znaša **1.330 din**. Zbornik lahko naročite na sedežu ZZDS, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/II., tel. (061) 224 011 int. 209 oziroma z vplačilom na žiro račun ZZDS 50101-678-49040 (z oznako »za zbornik«).

Peter Petru

ARHEOLOŠKI ORIS POZNOANTIČNE POSELITVE
SLOVENIJE

Razširjeno besedilo predavanja na simpoziju, ki ga je priredila univerza v Celovcu septembra 1981

Zastavil sem si nalogo, da spregovorim o historični topografiji Slovenije. Naloga ni lahka, čeprav je sedaj s knjigo Arheološka najdišča Slovenije dokumentacija zbrana ter je zato v tem referatu potrebno posebej opozoriti le na splošne težnje v razvoju in ne zahajati v podrobnosti.¹

I.

V tem pregledu skušam torej povzeti, kar so na Slovenskem povedali arheologi, epigrafiki, numizmatiki in drugi o naselitvi Slovenije v pozni antiki. Čeprav so fenomeni o gospodarskih strukturah, socialno-ekonomskih osnovah itd. še zelo nerazvidni, jih povzemam kot predpostavke, ki omogočajo delno rekonstrukcijo bistvenih silnic v razvoju pozno-antične družbe na naših tleh. Osnovna izhodišča o kasnoantični poselitvi smo podali v sestavkih na to temo, objavljenih v Arheološkem vestniku 29, 1978, 359—368 in Materijali 15, 1976, 9—16 ter v članku Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek, objavljenem v Zgodovinskem časopisu 32, 1978, 221—232. Z naselitvenega vidika je važen prispevek J. Šašla, ki na osnovi sekundarno uporabljenih napisov dokaže ekonomiko 4. stoletja, zgrajeno na manjši posesti in podeželskih vilah. To misel, kot osnovo za historično topografijo, je J. Šašel posebej razčlenil v članku Problem naseljevanja Vzhodno-alpskih Slovanov v Kroniki 20, 1972, 3—6. Posebej strnjeno sem sam podal zaporedje v razstavnem vodniku Zaton antike (Ljubljana, 1976) in v katalogu Vranje pri Sevnici. Glede sekundarne uporabe spolij in napisov velja ugotoviti, da kažejo na upadanje omike in da položaj v 4. stoletju, iz katerega so ti spomeniki, ni primerljiv s stanjem v 6. stoletju, ko jih zadnjič uporabijo ljudje na refugijih pri svojih gradnjah.

¹ Za preverjanje navedb navajamo tu bistveno literaturo: Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975; Kolokvij Zaton antike v Arheološkem vestniku 29, 1978, 357—694; Italijansko-jugoslovanski simpozij o kasnoantičnih in krščanskih spomenikih severnega Jadrana, Arheološki vestnik 23, 1972, 79—407; od splošnih del bi omenili: A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II (1926); L. Varady, Das letzte Jahrhundert Pannoniens, Budapest 1976, 376—476; I. Bona, Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns in 5.—7. Jahrhundert und die Awarensiedlung von Dunauváros, Arheologické rozhledy 20, 1968, 105; E. Toth, Zu den historischen Problemen der Stadt Savaria und ihrer Umgebung zwischen dem 4.—9. Jahrhundert, Folia archaeologica 27, 1976, 89; Z. Vinski, Rani srednji vek v Jugoslaviji od 400.—800. godine, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 5, 1971, 47; Z. Vinski, Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraums, Posebna izdanja 12, 1969, 171; B. Saria, Dalmatia, PWRE, suppl. VIII (1956) 21; M. Suić, Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antica (Zbornik G. Novak) 1967, 555; J. Medini, Provincia Liburnia, Diadora 9, 1976, 76; J. Medini, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavja o Dalmaciji u djelu Cosmographia anonimnog pisca iz Ravene, Materijali 17, 1978, 69; Z. Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 74, 1980, 189; B. Marušić, Kasnoantička i bizantinska Pula, Pula 1967; V. Bierbrauer, Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in der Lombardei, Atti del 4. Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo, Spoleto 1969, 305; Materiali srečanja Aquileia e l'arco Alpino Orientale, Antichità Altoadriatiche 9, 1970; P. Korošec, The problems concerning the Times of the Great Migrations in the East Alpine Region, Problemi seobe naroda u Karpatškoj kotlini, Novi Sad 1978; M. Brozzi, Tracce di popolazione romana nel Friuli altomedioevale, Sol'la nape 24, 1972, 39; T. Ulbert, Zur Siedlungskontinuität in südöstlichen Alpenraum, Von der Spätantike zum frühen Mittelalter, Vorträge und Forschungen 25, 1979, 141; M. Slabe, Dravje, Situla 16, 1975; L. Bolta, Rifnik, Katalogi in monografije 19, 1981; P. Kos, Neue langobardische Viertelsiliquien, Germania 59, 1981, 97; R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter, Wien 1974; H. Vetters, Von der spätantiken zur frühmittelalterlichen Festungsbaukunst, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 15, 1968, 929; H. Vetters, Zum »Episcopus in castellis«, Anzeiger der phil. — hist. Kl. 106, 1969, 75; R. Egger, Der Alpenraum im Zeitalter des Überganges von der Antike zum Mittelalter, Vorträge und Forschungen 10, 1965, 15; G. Piccotti, Das spätantike Gräberfeld von Teurnia, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 66, 1976.

Očitno dokazuje postopen upad omike, da je potrebno obravnavati čas pozne antike stratigrafsko skozi 5. in 6. stoletje. Vrh tega je potrebno upoštevati kot neizpodbitno danost dejstvo, da so antropološki izsledki v Kranju, Brezju pri Zrečah, na Bledu, Dravljah in Vranju pokazali, da ostaja antično prebivalstvo zvečine nespremenjeno in je v samoobrambnem oziroma političnem smislu iskalo oporo v organizirani starokrščanski cerkvi, saj nosijo naselbine, bežigradi in trdnjave enotne urbanistične zasnove s središčem v kulturnih objektih. Zato lahko za stalno prebivalstvo uporabljamo naziv staroselci. To pa tudi postavlja razmerje do prebeglih provincialov oziroma germanskih, slovanskih in drugih prišlekov v sprejemljive okvire in jim odmerja primerno manjši pomen v strukturi prebivalstva pozne antike. Vloga preseljujočih se plemen in narodov je bila verjetno izražena prvenstveno v oblikovanju nekaterih življenjskih danosti tako v uvajanju novega načina bojevanja in vojevanja ter v prilagajanju vsakokratni gospodarski stopnji. Morda je slednje upoštevavanja vredno pri oceni postopnega prehoda ekonomike kasne antike ter njenem vse večjem opiranju na posebne oblike poljedelstva in živinoreje, saj so mogli imeti seleči se narodi svojstveno gospodarstvo. To možnost je potrebno še načrtno raziskati, ta hip pa nam ostaja kot vodilo dejstvo, da gre v pozni antiki za prebivalstvo iz predhodnih stopenj in njim lastno gospodarsko osnovo ter z nadaljevanjem antične duhovne in materialne kulture.

II.

Iztočnice za razumevanje kasno antične poselitve Slovenije sledimo že v geografskih danostih našega prostora, v zasnutkih in temeljih naselitve, kakor jih je postavil že zgodnje rimski čas in končno ob splošnih vojno-političnih dogodkih 4.—6. stoletja.

Geografske danosti Slovenije se v zgodnjericemskem času kažejo v politični luči kot mejno področje in v naselitvenem pogledu kot prostor mnogih več ali manj za koloniziranje ugodnih dolin oziroma predelov. Zgodnje antična mejna pozicija naših krajev narekuje v okupacijski fazi (do ureditve urbanizacije s samoupravo v mestih) izgradnjo utrdb za vojaške garnizije z jedrom in prezimovališči v legijskih taborih *Poetovio* (Ptuj) in *Emona* (Ljubljana). V okupacijski fazi pomenijo stalne vojaške posadke in spremljajoči jih pratež, od družin do raznih prekupčevalcev, posredne ekonomske faktorje, saj izredno povečujejo povpraševanje in s tem višajo proizvodnjo in večajo trgovino. Direktno pa je vojaštvo po Tacitu, *Annales* 1, 20: »*Interea manipuli ante coeptam seditionem Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus . . .*« ter tako prispevalo k obogateni menjavi blaga; postavilo pa hkrati z mrežo cest temelje za nadaljnjo romanizacijo in kolonizacijo pokrajine. Vrh tega so legijski tabori v Ljubljani in na Ptujju postavili osnovo za kasnejši razvoj tamkajšnjih naselbin. Posebej v Emoni je bil z izgradnjo mesta z 42 stanovanjskimi insulami in obzidjem ter regulacijo Ljubljanice postavljen nov temelj za poselitev okolice. To izhaja tudi iz dejstva, da nagrobniki spričujejo veterane legije XV. Apollinaris, ki so po odsluženju vojaškega roka dobili svojo *agraria missio* s posestvom in s stanovanjsko stavbo v mestu. Naselitev veteranov z enakimi ugodnostmi tudi po drugih postojankah je zaznavno vplivala na poselitev. Ob takih postojankah so s krčenjem in trebljenjem širili obdelovalne površine, hkrati pa je z nastajajočimi potrebami pritegnil tak zaselek oziroma vas še obrtnike od lončarjev do kovačev. Večinoma so nastajali taki centri ob novih cestah, vendar pa v bližini prazgodovinskih postojank, kakor je to razvidno vzdolž ceste *Emona—Siscia* ali v krajini med Kamnikom in Kranjem. Nasprotno temu pa je z izgradnjo državnih cest povsem na novo civiliziran svet Trnovskega gozda, Krško polje v okolici Neviodunumā in predeli v obrobju Slovenskih gorc.

Z ekonomskega vidika je opazna težnja po opuščanju selišč v prazgodovinskih gradiščih in naselitev vzdolž itinerarske ceste. Zato je le malo zgodnjeantičnih postojank na hribih oziroma na vrhovih gričev, pač pa je nasprotno izrazita naselitev

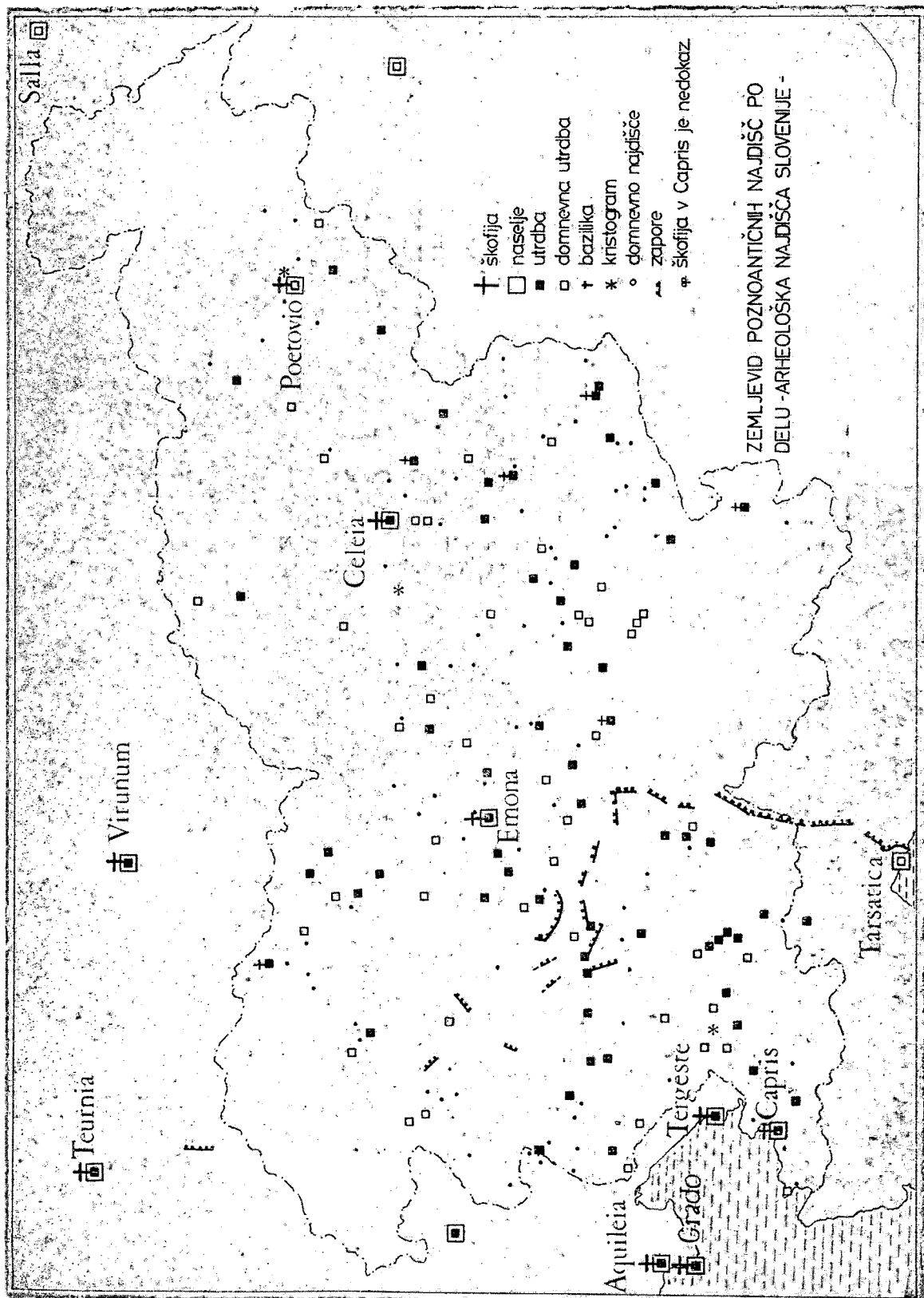
ravninskega sveta, kar je prav upadljiva značilnost te dobe. Velik preobrat v naselitveni podobi naših krajev nastopi po vpadu Kvadov in Markomanov 166.—170. n. št. Do takrat so ljudje naših krajev očitno zaupali v geslo *pax romana* — mir v mejah imperija. Barbarski vdor z množico pobitih, zasužnjenih, z uničenimi ali požganimi naselji, posestvi, imetji, skladišči itd. kakor da je streznil prebivalstvo in rimsko upravo.

III.

Ustanovili so posebno obrambno črto, imenovano *praetentura Italiae et Alpium*, s središčem v taboru *Legio II. Italica* v Ločici. Kakor kažejo dosedanje najstarejše antične najdbe na Rifniku, na Vranju pri Sevnici, Martinj hribu pri Logatcu itd., segajo zametki teh utrjenih pribežališč v pozno 2. stoletje in so tako sočasni s podatki o pretenturi.

Po tem obdobju začenjajo nove težnje v poselitveni zgodovini naših krajev z intenzivnejšo kolonizacijo podeželja. Srčike naselitve so postavljene na težje dostopne vzpentine in niso vezane na zgodnjeantična dolinska središča. To se da lepo razbrati iz navedb v delu Arheološka najdišča Slovenije (ANSI). Iz opisov in podatkov smo izluščili le omembe tistih najdišč, kjer naštevajo poznoantične ostaline (običajno obrambno zidovje na prazgodovinskih okopih), najdbe obdobja preseljevanja ljudstev in novce vse do bizantinske dobe. Spričo tega, da doslej takega povzemanja podatkov o poznoantičnih postojankah v Sloveniji nismo opravili, sem za to priložnost naredil strnjen pregled lokalitet omenjenih v ANSI in ga kartografsko zajel v priloženem zemljevidu na sl. 1. Zaradi lažjega pregleda značilnih najdb iz te dobe in v želji, da omogočimo preverjanja tu navedenih podatkov, podajamo kratek opis:

1. Cerkno, domnevni kastel — sklepa S. Rutar, Zgodovina Tolminskega 1882, 12 in navaja zapore med Cerknim in Poljanami.
2. Zarakovec—Koritnica, zapore (ANSI. 115).
3. Vojsko, zapore (ANSI. 115).
4. Idrija ob Bači, poznorimska grobova (ANSI. 116).
5. Most na Soči, domnevni rimski kastel (ANSI. 117).
6. Slap, kasnorimski skelet (ANSI. 118).
7. Ajdovščina, kasnoantični kastel (ANSI. 120).
8. Gradišče pri Sv. Pavlu, antična utrdba (ANSI. 121).
9. Col, ostaline trdnjave in stolpa (ANSI. 122).
10. Gojače—Morlek, grobovi iz obdobja selitve narodov (ANSI. 123).
11. Vrtovin—Sv. Pavel, poznorimska trdnjava (ANSI. 124).
12. Črni vrh, domnevni zaporni zid (ANSI. 124).
13. Godovič, domnevni zaporni zid (ANSI. 124).
14. Temenica—Sv. Ambrož, poznorimska utrdba (ANSI. 125).
15. Nova Gorica—Kekec (Sv. Katarina) — Kromberk, utrdba in grobovi iz obdobja preseljevanja ljudstev (ANSI. 125 in Varstvo spomenikov 21, 1977 ter 24, 1982, 187).
16. Nova Gorica—Ledine—Solkan, langobardski in staroselski grobovi (ANSI. 125 in Varstvo spomenikov 21, 1977, 236).
17. Vitovlje, staroselski? grob (ANSI. 126).
18. Bukovica (Sv. Lovrenc), poznoantični grobovi (ANSI. 126).
19. Nanos (Jarčja jama), zlatnik Teodozija (ANSI. 127).
20. Predloka pri Kopru, staroselska in zgodnjėslovanska nekropola (ANSI. 129 in Varstvo spomenikov 17—19, 1974, 138).
21. Lokev—Tabor, domnevni rimski tabor (ANSI. 131).
22. Rodik, poznoantična naselbina (ANSI. 132).
23. Škocjanske jame, najdbe 5. stol. in kristogram (ANSI. 133).
24. Tomaj, grobišče 5.—8. stol. (ANSI. 135).
25. Nasirec, okop gradišča, domnevno okrepljen v rimski dobi (ANSI. 135).
26. Škrbina—Sv. Martin, zid okopa (ANSI. 137).
27. Volčji grad, obzidje (ANSI. 137).
28. Zagrajec, utrdba tudi v rimskem in poznejših obdobjih (ANSI. 138).
29. Dolenja vas pri Senožečah, domnevno antični kastel (ANSI. 139).
30. Povir—Tabor, rimske stavbe, srednjeveški grad (ANSI. 140).

31. Dolnje Vreme, rimska in srednjeveška utrdba (ANSI. 141).
32. Zavrlek (Ajdovski gradec), rimska utrdba (ANSI. 141).
33. Socerb, vidno obzidje poznoantične trdnjave (ANSI. 142).
34. Centur, poznorimsko taborišče (ANSI. 145).
35. Hrvatini—Sv. Mihael, nekropola 4.—8. stol. (ANSI. 145).
36. Koper — Iustinopolis, škofija (ANSI. 145).
37. Semedela—Markovec, dva skeleta, merovinški pleter (ANSI. 145).
38. Piran, rimski kastel (ANSI. 146).
39. Portorož, mozaična tla iz 6. ali 7. stol. (ANSI. 146).
40. Benete, zaporni zid (ANSI. 148).
41. Metulje—Stari grad, domnevna rimska utrdba (ANSI. 148).
42. Runarsko—Taboršče, zaporni zid (ANSI. 148).
43. Strmca, zaporni zid (ANSI. 148).
44. Dolenje Jezero—Retje, kresilnik in keramika s (staroselsko, P.P.) valovnico (ANSI. 149).
45. Dolenji Zemon, gradišče in poznoantična nekropola (ANSI. 152).
46. Ilirska Bistrica (Sv. Ahac), obzidje in novc Justinijana (ANSI. 152 in Varstvo spomenikov 22, 1979, 284).
47. Jelšane—Gradina, gradišče, utrjeno v rimski dobi (ANSI. 153).
48. Vrh nad Knežakom, poznoantični nasipi (ANSI. 153).
49. Babno polje, zaporni zid (ANSI. 154).
50. Križna gora, antična trdnjava in novc Anastazija (ANSI. 154 in Varstvo spomenikov 17—19, 1974, 217).
51. Stari trg pri Ložu, utrjena (rimska?) vila (ANSI. 155).
52. Ulaka, trdnjava, novc Zena (ANSI. 155).
53. Smarata, rimsko obzidje, iz sekundarno rabljenih nagrobnikov sestavljena rakev, srednjeveške najdbe (ANSI. 155).
54. Gradec pri Pivki, časovno podrobneje neodrejena rimska utrdba (ANSI. 155).
55. Pivka—Gradišče, rimski kvadraten kastel (ANSI. 156).
56. Radohova vas pri Pivki (Sv. Primož), rimski kastel (ANSI. 156).
57. Silentabor, rimska utrdba (ANSI. 157).
58. Grčarevec, zaporni zid (ANSI. 157).
59. Laze, zaporna utrdba (ANSI. 157).
60. Planina, zaporni zid (ANSI. 157).
61. Postojna—Sovič, rimski kastel, langobardske? najdbe (ANSI. 158).
62. Predjama, Honorijev zlatnik, Theodatov srebrnik, najdbe (ANSI. 159).
63. Studeno, Anastazijev novc (ANSI. 160).
64. Prem, rimski kastel (ANSI. 161).
65. Unec, zaporni zid, poznoantično poljedelsko orodje (ANSI. 161).
66. Bled, novc Teodozija II, nekropola (ANSI. 163).
67. Bohinjska Bistrica—Ajdovski gradec, poznoantično obzidje (ANSI. 164).
68. Veliki in Mali Gradec nad Sv. Janezom, (poznorimsko?) obzidje (ANSI. 165).
69. Poljšica pri Gorjah (Poljšiška cerkev), poznorimski novc, najdbe? (ANSI. 165).
70. Potoki—Ajdna, zgodnjekrščanski kompleks (ANSI. 166).
71. Jereka, novc Valentinijsana II (ANSI. 167).
72. Babna gora pri Bitnjah, poznorimski novci in najdbe (ANSI. 167).
73. Smokuč, kasnoantični skeletni grob (ANSI. 168).
74. Kranj—Lajh, najdbe, nekropole (ANSI. 170).
75. Pivka—Gradišče, utrdba (ANSI. 171).
76. Pobrežje, poznoantične najdbe (ANSI. 172).
77. Zgornje Duplje (Arhovo gradišče), obzidje? (ANSI. 172).
78. Bašelj, poznoantična utrdba (ANSI. 172 in Varstvo spomenikov 24, 1982, 182).
79. Smednik (grad), rimska utrdba? (ANSI. 173).
80. Nova Oselca, zaporni zid (ANSI. 173).
81. Stara Loka, baje rimska trdnjava (ANSI. 173).
82. Pokojišče, zaporni zid (ANSI. 175).
83. Blagovica, rimska utrdba (ANSI. 175).
84. Vnanje gorice, merovinške? najdbe (ANSI. 176).
85. Hruševo—Partica, rimska utrdba (ANSI. 177 in Arheološki vestnik 30, 1979, 466).
86. Križevska vas, poznorimske najdbe (ANSI. 177).
87. Roje pri Gabrovki, nekropola (ANSI. 178 in Varstvo spomenikov 21, 1977, 291).
88. Mala Račna, poznoantične najdbe (ANSI. 179).
89. Golo, kohortni kastel (ANSI. 180).
90. Ig, Arkadijev zlatnik (ANSI. 180).
91. Iška vas, kvadratni stolp (ANSI. 182).
92. Kamnik, poznorimsko obzidje (ANSI. 184).
93. Tunjice, zakladna novčna najdba iz 5. stoletja (ANSI. 184).
94. Sava, merovinško najdišče (ANSI. 186).

95. Dravlje, poznoantični novci in gotska nekropola (ANSI. 186).
96. Ljubljana, zgodnjekrščanski baptisterij in grobovi (ANSI. 190).
97. Stožice, kvadratna stavba iz 4. stoletja (ANSI. 191).
98. Gorenji Logatec (Velika bukev), obzidje (ANSI. 191).
99. Kalce—Lanišče, kasnoantična utrdba (ANSI. 191).
100. Logatec—Martinj hrib, poznoantična utrdba (ANSI. 192).
101. Gradišče pri Lukovici, poznoantična utrdba (ANSI. 192).
102. Kompolje, ostanki obrambnega zidu (ANSI. 192).
103. Mengeš, poznoantične najdbe (ANSI. 193).
104. Motnik—Za zidom, rimsko zidovje? (ANSI. 194).
105. Rakitna, zaporni zid (ANSI. 194).
106. Cerovo—Tabor, rimska trdnjava (ANSI. 194).
107. Polhograjska gora, najdbe 5. in 6. stoletja (ANSI. 195).
108. Hrastje pri Polju, zlatnik Zena (ANSI. 195).
109. Zalog—Gradišče, poznoantična utrdba (ANSI. 196).
110. Ravno brdo, poznoantični grobovi (ANSI. 196).
111. Tlake, možna rimska utrdba (ANSI. 202).
112. Gradišče v Tuhinju, morda rimsko zidovje (ANSI. 203).
113. Smartno v Tuhinju, poznoantični mozaik (ANSI. 203).
114. Sv. Gora nad Vačami, nekropola (ANSI. 205 in 206).
115. Gradišče pri G. Brezovo nad Višnjo goro, zlatnik Arkadija (ANSI. 206).
116. Vodice, zgodnjerednjevska pasna spona (ANSI. 206).
117. Mala Ligojna, morebitna rimska utrdba (ANSI. 206).
118. Verd, zaporni zid (ANSI. 207).
119. Vrhnika, poznorimska trdnjava in merovinške najdbe (ANSI. 208).
120. Korita—Gradišče, stavba (ANSI. 211).
121. Gornji Ajdovec pri Dvoru, ostanki utrdbe? (ANSI. 212).
122. Mačkovec p. Dvoru, rimska utrdba? (ANSI. 212).
123. Vinkov vrh, rimska utrdba? (ANSI. 213).
124. Veliki Orehek (vrh), grobišče (ANSI. 214).
125. Trbinc, poznoantično zatočišče in novec Anastazija (ANSI. 215).
126. Mokronog, novec Anastazija? (ANSI. 217).
127. Hom—Gradišče, močno poslopje 5. in 6. stoletja (ANSI. 219 in Varstvo spomenikov 24, 1982, 184).
128. Rakovnik pri Sempetru, zlatnik Arkadija (ANSI. 219).
129. Mihovo (Zidani Gaber, Vratolom), poznorimska utrdba (ANSI. 222).
130. Orehovica (Hrastje), merovinške najdbe (ANSI. 224).
131. Sentjerne, zgodnjekrščanska oljenka (ANSI. 224).
132. Šmarjeta, zlatnik Zenona iz l. 474 (ANSI. 228).
133. Vinji vrh, nekropola iz 6. stoletja (ANSI. 228).
134. Gorenji Mokronog—Sv. Peter, naselbina iz 5. in 6. stoletja (ANSI. 229).
135. Trebnje, tabor okoli cerkve? (ANSI. 232).
136. Vrhpeč—Gradišče, vojaško oporišče (ANSI. 232).
137. VrhTrebnje, poznoantični? napisi (ANSI. 232).
138. Valična vas, zidana utrdba (ANSI. 235).
139. Gradišče pri Vel. Laščah—Sv. Primož, zaporni zid (ANSI. 238).
140. Selo pri Robu, zaporni zid (ANSI. 238).
141. Zgonče (Sv. Primož), domnevni zaporni zid — gl. Gradišče — (ANSI. 239).
142. Tribuče, poznoantična fibula? (ANSI. 241).
143. Podzemelj, poznoantična utrdba (ANSI. 242).
144. Sv. Gora nad Bistrico ob Sotli, predromanske ostaline (ANSI. 246).
145. Boštanj, Heraklijev zlatnik (ANSI. 247).
146. Velike Malence, utrdba (ANSI. 250).
147. Dobova, bizantinski novci, grob iz obdobja preseljevanja? (ANSI. 251).
148. Drnovo, fibula s kristogramom, cikadna fibula (ANSI. 254).
149. Levakova jama, grob z deformirano lobanjo (ANSI. 256).
150. Kaplja vas—Senčurski hrib, najdbe in ruševine (ANSI. 258).
151. Dunaj—Mladovine, predmeti iz obdobja preseljevanja (ANSI. 260).
152. Gora Sv. Lovrenca nad Krškim, obzidje, napis (ANSI. 260).
153. Podvrh pri Zabukovju, poznoantični skeleti (ANSI. 261).
154. Vranje, zgodnjekrščanska naselbina (ANSI. 262).
155. Okroglice, rimska trdnjava na prelazu Na gracu (ANSI. 264).
156. Razbor, poznorimski novci Julijana II (ANSI. 264).
157. Polšnik, merovinške? posode (ANSI. 265).
158. Trojane, utrjena stražnica, zaporni zid (ANSI. 267).
159. Mozirje, rimski kastel? (ANSI. 269).
160. Črneče pri Dravogradu, kastel? (ANSI. 273).
161. Stari trg—Puščava, grobišče (ANSI. 277).

162. Celje, starokrščanska bazilika (ANSI. 281).
163. Vipota, mitrej in poznoantično zidovje? (ANSI. 282).
164. Laško, novc iz 5. stoletja (ANSI. 283).
165. Male Gorelce, skeleti, pokriti s sekundarno rabljenimi nagrobniki (ANSI. 284).
166. Rifengozd (gradišče), obzidje, najdbe? (ANSI. 284).
167. Planina pri Sevnici, kastel (ANSI. 285).
168. Prebold, nagrobnik škofa Gaudencija (ANSI. 286).
169. Donačka gora, poznoantični in zgodnjerednjeveški ostanki (ANSI. 288).
170. Sempeter v Savinjski dolini, novci Herakleja I (ANSI. 290).
171. Goričica pri Šentjurju, novc Arkadija (ANSI. 291).
172. Rifnik, poznoantična naselbina (ANSI. 291).
173. Laška vas pri Štorah, grobišče 6. in 7. stoletja (ANSI. 294).
174. Tinje pri Zusmu, poznoantično zatočišče (ANSI. 297 in Varstvo spomenikov 15, 1970, 164).
175. Loka pri Zusmu, poznoantično grobišče (sarkofag) (ANSI. 297 in Varstvo spomenikov 22, 1979, 290).
176. Sv. Miklavž p. Hočah, poznoantični grob (ANSI. 302).
177. Maribor, novci Heraklija in Heraklija Konstantina (ANSI. 305).
178. Poštela, stavbe iz pozne antike (ANSI. 306).
179. Jurišna vas (Ančnikovo gradišče) pri Slov. Bistrici, poznoantična? utrdba (ANSI. 311).
180. Brezje, poznorimsko in staroslovansko grobišče (ANSI. 307).
181. Borl, rimski kastel? (ANSI. 315).
182. Goričnica, Honorijev zlatnik, utrdba? (ANSI. 316).
183. Skorba, Numerijanov novc (ANSI. 317).
184. Lovrenc na Dravskem polju, poznoantične ruševine? (ANSI. 318).
185. Rogoznica, starokrščanski svečniki (ANSI. 325).
186. Spuhlja, Honorijev zlatnik (ANSI. 326).
187. Majski vrh (gradišče), obzidje, sarkofag, najdbe? (ANSI. 328).
188. Savci, zlatnik Herakleja I (ANSI. 328).

Vrsto v ANSI. navedenih postojank je podrobno rekognosciral in strokovno opredelil S. Ciglenečki v članku: Kastel, utrjeno naselje ali refugij, Arheološki vestnik 30, 1979, 459:

189. Hrušica nad Colom, poznoantični kastrum.
190. Korinjski hrib nad Zagradcem, vojaška utrdba.
191. Gradec pri Prapretnem, utrjeno naselje.
192. Sv. Lovrenc pod Storžičem, delno utrjeno naselje.
193. Brinjeva gora, utrjeno naselje.
194. Gradec pri Blečjem vrhu — Višnja gora, manjše utrjeno pribežališče.
195. Gradec pri Selah, pri Zajčjem vrhu, pri Orehku, utrjeno pribežališče.
196. Limberk pri Cušperku, obzidje.
197. Medvedjek pri Velikem gabru, manjši utrjen bežigrad.
198. Na gradu pri Podkumu, manjši utrjen bežigrad.
199. Stari grad v Podbočju, manjši utrjen bežigrad.
200. Sv. Lovrenc pri Dragomeru, manjši utrjen bežigrad.
201. Sv. Vid nad Brežicami, manjši utrjen bežigrad, opazovalni stolp.

Od izida ANSI. so vsakoletna poročila v Varstvu spomenikov predstavila naslednja najdišča iz obdobja pozne antike:

202. Dane pri Ložu, poznoantično gradišče (VS 17—19, 1974, 195).
203. Bilje pri Renčah, grobovi (VS 17—19, 1974, 280).
204. Cerov log pri Mihovem, nekropola (VS 17—19, 1974, 282).
205. Gorenje Vrhpolje pri Šentjerneju, grobovi (VS 17—19, 1974, 285).
206. Podmelec, nekropola (VS 17—19, 1974, 290).
207. Čatež ob Savi, opazovalni stolp (VS 23, 1981, 268).
208. Kanal pri Gorici, triroba puščica (VS 23, 1981, 272).
209. Osredek pri Podsredi, naselje? (VS 23, 1981, 274).
210. Šumeje, Podturn pri Trebnjem, grob in triroba puščica (VS 23, 1981, 274).
211. Drašča vas pri Šmihelu, keramika s križem na dnu? (VS 23, 1981, 278).
212. Gonjače v Brdih, Honorijevi novci (VS 23, 1981, 278).
213. Begunje na Gorenjskem, poznoantično naselje (VS 24, 1982, 184).
214. Moste pri Zirovnici, grobišče staroselcev (VS 24, 1982, 185).

V muzeju v Tolminu je še iz očiščevalno-konservatorskih posegov ohranjena:

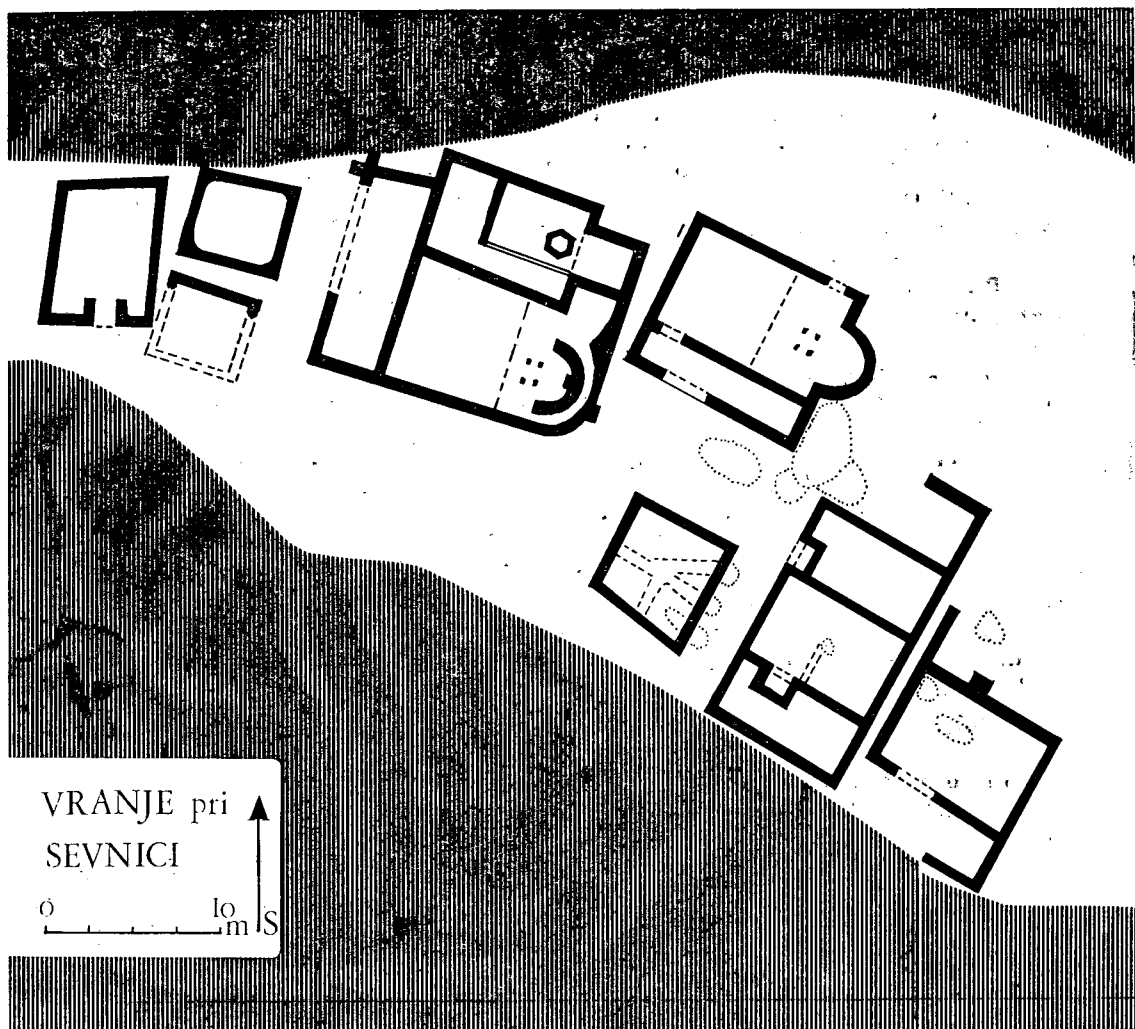
215. Tolmin—Kozlov rob, poznoantična žlica.

Nekaj poznoantičnih bežigradov, naselbin in verskih središč so v minulem desetletju načrtno preiskali in ugotovili njihovo tlorisno zasnovo, kot to kažejo naselbine Rifnik nad Šentjurjem pri Celju (sl. 2) in Vranje pri Sevnici (sl. 3). Podrobna opažovanja nakazujejo, da je bila okolica teh postojank takrat kultivirana in da je dajala možnost za preživetje. V okolici samih trdnjav so bili obsežni pašniki in primerna lovišča. Pašnike so dobili tudi z nujnim krčenjem gozda okoli trdnjave, saj je moral biti prostor v širini najmanj 100 m in največ 300 m čistina, da je omogočal lastnim lokostrelcem in vojakom z balistami in katapulti nemoteno obstreljevanje nasprotnika.

Slika 2: Tloris poznoantičnega naselja Rifnik nad Šentjurjem pri Celju

Ob razumljivi želji po večanju ekonomske oziroma življenjske neodvisnosti na naštetih trdnjavah se pojavi novo vprašanje, kako so mogli braniti 1500 m dolgo obzidje na Velikih Malencah s prebivalci trdnjave, okrepljenimi z okoličani. Če predpostavljamo, da je v teh refugijih živel le sto ali največ tristo ljudi, je to pomenilo le nekaj desetlin za obrambo sposobnih bojnikov. Tako zija prepad med številom vojakov in velikostjo obzidja. Zato je iz vojaških vidikov smiselnejša zasnova utrdb na Gradcu pri Prapretnem, Rifniku, Vranju, Ajdovskem gradcu v Bo-

Slika 3: Osrednji del zgodnjekrščanskega središča Vranje pri Sevnici

hinju, Polhograjski gori ali Sv. Ambrožu na Krasu, kjer je obzidje dolgo od 100 do 300 metrov.

Nekatere kasnoantične trdnjave s svojo izredno površino služijo tudi za varno spravlanje živine oziroma drobnice. Tako si na Velikih Malencah z izmerami trdnjave 400×300 m ne moremo zamišljati, da bi vsa površina rabila za stanovanjska poslopja, marveč moramo predpostavljati obore in hleve za živino. V to nas prepričuje tudi tloris 450×150 m velike utrdbe Sv. Pavel nad Vrtovinom, ki ima prečno obzidje, s katerim je ločen severni stanovanjski del (v katerem smo tudi dobili temelje stavb) od mnogo večjega pašnika oziroma obora. V nasprotju s temi velikimi refugiji so, poleg naštetih, še arheološko komaj načete utrdbe od Podzemlja, Vipote pri Celju, Puščave nad Starim trgom pri Slovenjgradcu itd. pokazale, da so bile branjene le na zložnem predelu, ki je po dolžini velik le okoli 200 m. Podatek z Vranja, da so rasli v okolici grmi, spričuje veliko goličav, katerih nastanek prisujemo paši koz, ker le-te onemogočajo razvoj drevja. Nasploh pa izgleda po mnenju V. Vitoloviča, Iz prošlosti poljoprivrede Istre, Zbornik Poreštine 1, 1971, 313, da je bila živinoreja primarna gospodarska panoga. Razlog je v tem, ker so zanj

naravni pogoji v Sloveniji s kraškim gričevnatim svetom primernejši za živinorejo kot za ostale veje; vrh tega je bila notranjost dežele slabše poseljena ter ni bilo dovolj delovne sile za obdelovanje njiv.

Za živinorejo so bili ugodni tudi gozdovi okoli bežigradov in ostale površine: travniki, pašniki in makija, ker so s teh površin dobivali pašo, travo in seno, žir, les in druge gozdne sadeže, ne upoštevaje prihodke lova, kot vzporedne gospodarske dejavnosti. Od domačih živali so dobivali meso, mast, volno, kožo, nekaj mleka in sira; delovna živina so bili prvenstveno voli, ki so jih uporabljali za obdelavo tal in prevoz; konje so imeli pretežno za tovor in jahanje.

Pritisk na gozd, grmičevje itd. po Vitoloviču v Istri ni prihajal samo zaradi razvijanja živinoreje, ampak tudi zaradi potrebe, da se razširijo njivske površine za proizvodnjo žita, ker je le-tega primanjkovalo. Pojav grmičevja je znak prve stopnje regresije rastlinstva. Degradacija gozda, to je sekanje visokih dreves in razraščanje mladih samoniklih gozdov je pričelo stoleten proces elozije: odplavljanje plodnih tal in nastanek goličav.

Kakor kažejo impresivna odkritja zgodnjekrščanskih ostalin v mestih, upad ni bil totalen. Še zmeraj so mesta središča cerkvene in posvetne oblasti, saj se škofje še zmeraj imenujejo po svojih stolnih mestih: poetovijski, celejanski, virunumski, teurnjski, emonski itd. Tu so tudi samostani (moški in ženski), kakor sledi iz pisem Sv. Hieronima »Devicam v Emoni« oziroma »Menihu Antoniju v Emoni« (glej Fr. Ks. Lukman, Sv. Hieronima izbrana pisma, Celje 1941, 98, 11. ter 12. pismo). Mesta so bila tudi vojaško še pomembna, kakor nakazuje podatek, da je v Atilovem času sredi 5. stoletja stacionirana posadka comesa Romulusa na Ptuju, kjer se mu rodi tudi mati zadnjega rimskega cesarja Romulusa Augustulusa.

Obramba velikih mest Poetovije, Celeje, Emone, Castre (v Ajdovščini) itd. je predstavljala po razsulu limesa in vojaških enot v začetku 5. stoletja skoraj nerešljivo nalogo. Obzidja teh trdnjav so z vrati in stolpi terjala večje posadke, ki pa jih od 5. stoletja dalje ni bilo. Razumljivo, da je odgovor na tako stanje opuščanje velikih mest in selitev prebivalcev na bolj varno branjene ter zavetne utrdbe vrh gričev. Taka sklepanja bi podpiralo po mojem tudi neko doslej nepoudarjeno dejstvo. V mislih imam procentualni odnos med najdbami v velikih mestih. Medtem ko je za *Neviodunum* (Drnovo pri Krškem) značilna velika množina križnih fibul, stilosov, koščenih igel, črninikov in drugih predmetov iz 4. stoletja, lahko 5. stoletju pripišemo le fibulo v obliki cikade in nož z narebrenim branikom; domnevno bi v začetek tega stoletja lahko pripisali fibulo s kristogramom in t. i. rugijski grob s prstanom s kačami na konceh. Statistično govornjeno bi lahko dejali, da postavljamo 1500 izkopeninam iz 1.—4. stoletja (od katerih je 300 sigurno iz 4. stoletja) le dvoje oziroma troje predmetov iz 5. stoletja. Dejansko dajeta podobno sliko tudi Celeja in Emona, s tem, da je v teh mestih opaziti nek višek gradbenih del s starokrščanskimi bazilikami iz konca 4. stoletja.

Strnjeno bi lahko povzeli, da je z upadanjem materialnih pričevanj v nižinskih naseljih in mestih sočasen pojav gradiva in drugih dokazov življenja na zavetno ležečih refugijih.

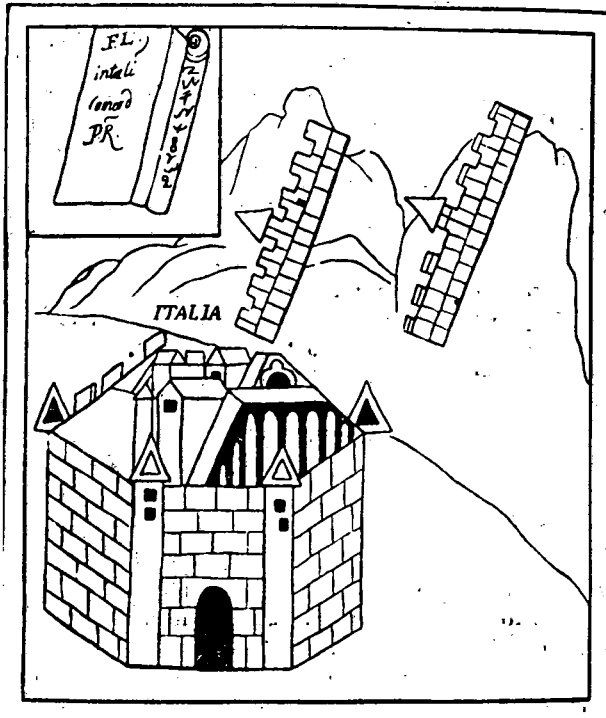
IV.

Ob izboru za svoja pribežališča so staroselci zajeli večkrat povsem nenasetljena območja Gorjancev, območje t. i. »pragozda« med Voglajno, Savinjo in Savo, Gornjesavsko dolino z osamelci na Ajdni, Žirovnici, Ajdovskem gradcu in Sv. Janezu v Bohinju ter v zatišnih predelih Bleda in Bohinja, torej vedno proč od glavnih rimskih prometnih vezi. Vendar so pri tem skrbeli, da so se mogli v primerih nevarnosti obveščati, da so bile posamezne postojanke med seboj vidne. Tako je splet zatočišč in utrdb tvoril nekak obrambni sistem samozaščit imenovan *Claustra Alpium Iuliarum*, ki je bil važen člen v obrambi iliro-italskih vrat. V času selitve narodov

so prodirajoče množice ljudstev cepili in slabili že v predprostoru zapor in ustvarjali pogoje za uspešno obrambno strategijo bočnih napadov, zased in obkoljevalnih manevrov glavnine na samih kraških zaporah. Prelazi v Zahodni Sloveniji so kot najbolj značilen vojaško-geografski dejavnik dobili v 4. stoletju izredno pomembnost. Pregrada Vzhodnih Alp je akcentuirana poslednja stena med obema cesarstvom. Zato so Rimljani te naravne ovire okrepili z linijsko zasnovanim zapornim obzidjem od Reke do Ziljske doline s posebno srčiko na Hrušici (glej sl. 1!). Zanimivi so tudi zametki obrambe segajo v Dioklecijanovo dobo, dograjevali pa so jih skozi 4. in del 5. stoletja. Z naselitvenega vidika so zapore zanimive, ker potekajo po področju, ki drugače ni bilo poseljeno. Predpostavljali bi, da bi z izgradnjo obzidja nastopila pospešena kolonizacija in gospodarska izraba bližnjih ravnin, travnikov in gozdov. Vendar govore neznatne najdbe iz tega področja nasprotno. Očitno so prav neprimerne življenjske možnosti na področju brez vode spodbudile stratege za izbor lege obzidja. Vojno-obrambne prednosti območja so bile v njegovi slabi poseljenosti in kraškem svetu, s čimer je bil sovražnik obsojen na lakoto in žejo. Glede na to je skoraj izključeno, da bi gorati svet od Hrušice do Snežnika bil zanimiv za naselitev kolonistov v poznorimskem obdobju.

Znamenj poselitve je zahodno od kasnoantične obrambne črte, imenovane kot sistem *Claustra Alpium Iuliarum* (sl. 4), dosti več kot v vzhodni Sloveniji, kjer njihovo število upada. Tako se zdi, da je odigralo kasnoantično obrambno obzidje določeno vlogo tudi na tem področju. *Claustra Alpium Iuliarum* so očitno tudi ločnica med tremi po družbeno-ekonomski osnovi različnimi naselitvenimi regijami:

- obmorski pas z ohranjenimi rimskimi mesti;
- širši pas vojno-krajinskega značaja, ki zajema vipavsko, goriško in furlansko območje in ima jedra v vilah v zaledju *Claustra Alpium Iuliarum*;
- vzhodnoalpsko-osrednjeslovensko območje z jedri naselitve v refugijih, utrdbah na holmih in v zakotnih naselbinah.

Slika 4: *Claustra Alpium Iuliarum*, risba iz priložnika *Notitia dignitatum* iz 5. stoletja

V.

Izgradnja oziroma obnova pribežališč sovpada z vdori barbarov preko Donave; najbolj verjetno pa bi mogel biti razlog poraz pri Hadrianopolisu leta 378, ko so gotske in alanske čete pod Alatejem in Šafrakom prodrle na zahod vse do Ptuja in Stridona, rojstnega kraja sv. Hieronima. Iz svojih novih bivališč v Panoniji so ogrožali prav naše kraje, kar je sprožilo izgradnjo bežigradov, ker je velik del izkopenin na teh postojankah iz konca 4. stoletja.

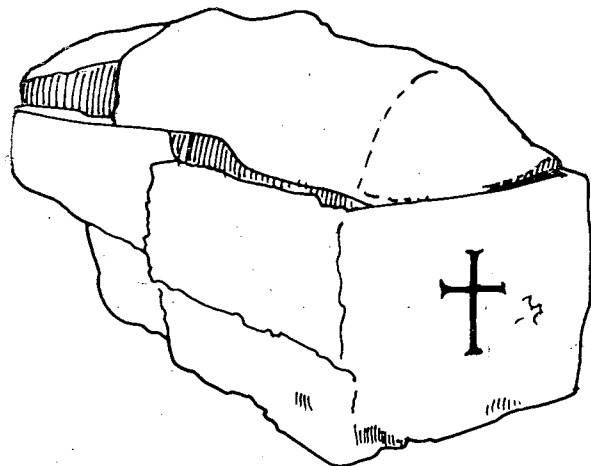
Danes se kažejo nove iztočnice za nastanek teh utrjenih pribežališč. Menimo namreč, da je morala priti osnovna pobuda za izgradnjo sistema utrd s strani zahodnorimske uprave. Danes smo namreč v Sloveniji v zelo srečnih okoliščinah, da smo v zadnjih desetih letih dodobra topografsko proučili *Claustra Alpium Iuliarum* in izkopali celo vrsto zgodnjekrščanskih oziroma poznoantičnih postojank, ki so povsem na novo osvetlile poselitveno podobo s konca rimske dobe pri nas. Pri tem mislimo na Solkan, Kekca nad Novo Gorico, Rodik, Predloko pri Kopru, Podzemelj v Beli Krajini, Ajdovski gradec pri Vranju, Gradec pri Prapretnem, Tinje pri Žusmu, Loko pri Žusmu, Rifnik pri Šentjurju, Ajdno nad Potoki in na območje Bleda.

Vsem tem postojankam je skupna poteza, da je njihov center očitno starokrščanska cerkev ali celo družina cerkva, postavljena, kakor lahko iz dosedanjih primerov sklepamo, na deviški in intakten svet, oziroma vsaj brez kontinuitete iz predhodne, npr. konstantinske epohe. Razpored teh sakralnih stavb in njihova urbanistična ureditev je do te mere premišljena, da je tudi stek deževnice v veliko cisterno na Rifniku in v Vranju (sl. 3) domiselno speljan v skoraj ravni črti in samo z uporabo vode s čistih streh negospodarskih poslopij. Dejstvo, da so vse gradbene posege in pozidavo opravili istočasno, potrjuje njihov hkratni nastanek, zaradi česar naselbine dajejo vtis vlite in skladne arhitektonske stvaritve. Predvsem preseneča kratek čas, ki so ga potrebovali, da so postavili povsem znova na deviškem terenu utrjeno naselbino. To pa je lahko organizirala le močna oblast. Ta ni mogla biti sestavljena zgolj iz ubožanih plebejcev, ker bi ti komaj zmogli stroške za velik cerkven center (npr. na Ajdovskem gradu nad Vranjem, sl. 3). Ustanovitelj teh novih naselbin je očitno bila lahko le gospodarsko močna starokrščanska cerkev. Da je bila na delu kot organizacija, bi dokazovalo tudi dejstvo, da so v mnogih primerih zgradili pred svečeniško klopjo poseben razširjen tron za škofa, kar predpostavlja njegovo vsaj začasno bivanje v bežigradu, kakor to nakazuje že H. Velters v sestavku *Episcopus in castellis*. Spričo teh opazovanj je videti, da je bilo krščanstvo poleg tega, da je bilo edina duhovna sila tistega časa, tudi izreden organizator življenja v posebnih pogojih samoohranitve. Na mozaikih pred desetletjem odkrite zgodnje krščanske cerkve v *Tergeste* (Trst) so omenjene funkcije branilcev, zagovornikov in varuhov (*defensor, notarius, custos*), funkcije, ki so verjetno povezane s socialnim delom znotraj verske skupnosti, z varovanjem cerkvenih posesti in urejanjem gospodarskega življenja srenje. Vrh tega pa so ti laični funkcionarji morali po vsej verjetnosti skrbeti za višje cilje; tako je bila gotovo naloga defenzorja tudi izgradnja samozaščite v širšem prostoru. Glede na to vidimo, kdo bi lahko bil v ozadju kot organizator izredno obsežne preнове življenja kasnoantične družbe v Vzhodnih Alpah. Iz tega sledi, da so te spremembe delo domačinov, združenih okoli močno organizirane cerkve.

Prehod na nove zaselke v odročnih krajih in na težko dostopnih vzpetinah je močno menjal naselitveno strukturo tako po obliki kot po sestavi. Prej so bili podeželani razkropljeni na osamelih kmetijah, kovačijah, lončarskih obratih, preprežnih postajah itd., sedaj pa je vse skoncentrirano v eni utrjeni naselbini. To je dodatno vodilo k upadu velikih mest, saj so na novo nastali centri velikó sami proizvajali, s čimer so pospešili upad trgovine in proizvodnje za tržne viške. Zato je kmetijstvo stremelo k avtarkični lastni preskrbi z lastno pridelavo večine dobrin.

Ker niso rabili večje organizacijske oblike, so prenehale povezave s prejšnjo mestno industrijo, kar je posredno vplivalo na usihanje mest. Počasno izginotje srčik rimske omike — kolonij in municipijev — pomeni veliko vrzel in diskontinuiteto v kulturnem razvoju. Hkrati je propad mest povzročil tudi omrtvičenje kasnorimske civilizacije, ker je s tem dejansko propadla antična organizacija uprave, kar se zrcali navzven v neurejenih cestah, zanemarnjenih mostovih, opuščeni brodovih,

Slika 5: Kamnita rakev iz Loke pri Žusmu s križem na pročelju

ukinitvi katastrof in drugih pregledov ter institucij. S tem je povzročena globoka sprememba gospodarske in socialne strukture. Predvsem pa je to sprožilo popolno spreobrnitev ekonomske osnove življenja, ki se odraža celo v spremenjenih naseljenih območjih, ko prebivalstvo zapušča prejšnja nižinska naselja in poseljuje visokogorske postojanke celo daleč nad mejo, do katere uspevajo žitarice, kakor to nazorno kažeta utrdbi Bašelj in Ajdna nad Žirovnico. Prejšnje, na viških obrtne in polindustrijske produkcije oprto gospodarstvo velikih mest je doživelo spremeno s preходом na kmetijstvo in naglašeno živinorejo. Prežitki te vrste in ostala pričevanja neposredne povezanosti s starejšim duhovnim in tvarnim izročilom dokazujejo obstoj staroselskega življa v času selitve narodov, ker so ti posredovali starejše znanje prišlekom. Pozaba pa je vendarle zažnavna, ko so pri gradnji utrdb uporabljali gradbene ostaline prejšnjih dob, kakor so to zelo nazorno potrdile najdbe na Ajdovskem gradu pri Sevnici. Pokazalo se je tudi, da je omika staroselcev postopoma upadala.

VI.

Medtem ko so najstarejše stavbe na Ajdovskem gradu pri Sevnici (med njimi episkopij) grajene z apneno malto, so one iz zadnjih stopenj naselbine postavljene kot zemunice oziroma odpadne jame z nosilnimi zidovi v suhozidni tehniki in brez apnenega veziva. Podobno je na območju duhovne omike. Sprva se še srečujemo z uporabo pismenk, čeprav često sekundarno uporabljene napise lomijo in razbijajo brez spoštovanja do sporočenega besedila; zadnji znak poznavanja pisanja je nek verjetno nadokenski kamniti podboj spodnje cerkve z vklesanim križem in znamenjem A in ω , ki bi ga mogli postaviti v sredino 5. stoletja, ker je ožgan od prve upepelitve naselbine.

V končnih stopnjah naselbine o znanju pisanja in branja ni sledov. Enako je viden upad v umetnosti, saj je koncept povsem risarski v primeri z onim iz 4. sto-

letja, kot kažeta falera iz Ajdovščine (sl. 6) in portret iz Celja (sl. 7) ter orans s Svetih gora. Tudi gospodarstvo je očitno v upadanju; vse bolj opuščajo drago nakupovanje in sami izdelujejo za domače potrebe nujno orodje. S tem se bolj in bolj ožijo ekonomske osnove, kar se kaže med drugim tudi po analizah antropologov in stomatologov v zelo enostranski prehrani z veliko sira, mleka in stročnic. Na to gospodarsko in tehnološko osnovo se oprejo tudi stari Slovani, potem ko so se ustalili v naših krajih.

Slika 6: Ajdovščina, bronasta falera iz konca 4. stoletja

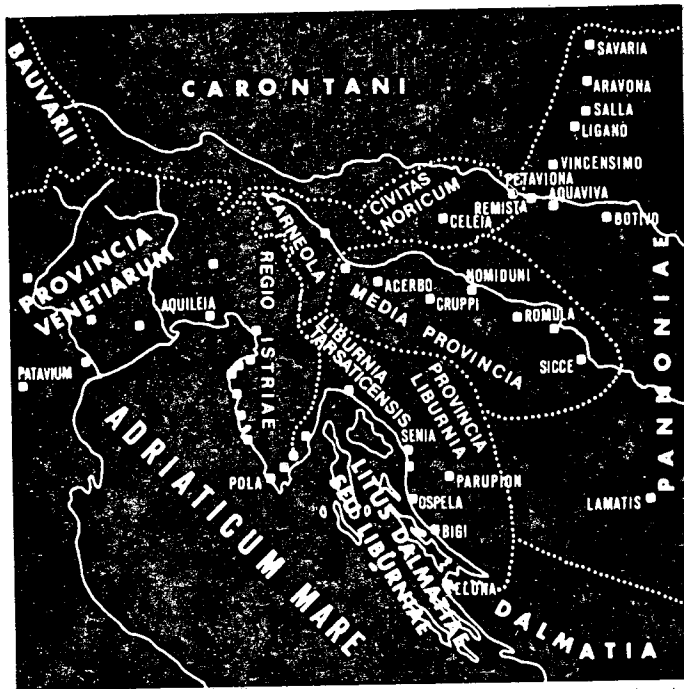

Slika 7: Celje, portretna študija iz 6. stoletja

VII.

Za Ajdovski gradec pri Vranju in tudi drugje smo ugotovili, da je bila naselbina dvakrat požgana; prvič so to storili verjetno Atilovi Huni leta 452, končno razdejavanje pa uvrščamo v konec 6. stoletja, kar se ujema z naselitvijo naših slovanskih prednikov v te kraje, ko je bilo mnogo cerkvenih središč v Vzhodnih Alpah požganih. Med najdbami z Ajdovskega gradca smo dobili tudi pečatno in zglajeno grafitirano lončenino, kakršna je značilna za langobardsko kulturno izročilo. Spričo tega, da je to zadnja omika pred prodorom Slovanov v naše dežele in pred njihovo stalno naselitvijo, imajo izkopavanja te stavbe in podobnih zemunic drugje važno mesto tudi pri razlagi prve stopnje omike naših prednikov. Po langobardskem odhodu leta 568 v Benečijo so po zgodovinskih analizah zapustili svoja verska središča v naslednjih desetletjih tudi škofje Poetovije, Celeje, Virunuma, Emone, Aguntuma in cerkveni oblastniki drugih manjših središč v Vzhodnih Alpah. Za njimi pa so prodirali Slovenci. Pred njimi se je umaknil iz naših krajev del prebivalcev, mnogi pa so ostali na zemlji svojih prednikov, kar potrjujejo izsledki arheoloških izkopavanj, študij kasnoantičnih patrimonijev in najbolj neposredno imenski relikti. V odročnih predelih so se ohranili staroselci v strnjenih skupinah, kakor dokazuje slovanska oznaka Lah oziroma Vlah za romaniziranega ilirop-kelta v imenih Lahovče, Laško, Laška vas, Bašelj, Belšinja vas itd. Delno govore o tem tudi imena krajev kot Stara vas, Staro selo in posredno tudi imena Ajdovščina, Ajdovski gradec, Gradec, Mirje ter izpeljanke teh imen. Staroselci so preživeli tudi v večjih krajih, saj so posredovali slovanskim prišlekom imena rek (Drava, Sava, Krka, Kolpa, Soča), geografske pojme (Krás, Kranjska, Podjuña, Julijske Alpe, Karavanke) in mnoga imena mest (Ptuj, Celje, Trojane, Trebnje, Beljak, Kranj, Logatec, Koper, Piran, Trst itd.) Antična dediščina se je ohranila tako s posredništvom staroselcev še v slovansko dobo.

Zemljepisne danosti v Vzhodnih Alpah v 6. stoletju nam prinaša anonimni geograf iz Ravene (živel okoli 670), ki se pri tem opira na podatke gotskega opisovalca Marcomira. Njegov opis ima velik pomen za razlago dogajanj po naselitvi naših prednikov, hkrati pa potrjuje osamele podatke od 4. stoletja dalje glede vojno-poli-

Slika 8: Upravna razdelitev slovenskih pokrajin ob koncu obdobja preseljevanja ljudstev

tične vloge Slovenije v obrambi zahodno rimske države. Tako šele s podatkom pri Ravenatu (4, 21) zaživi poprej nedoločni podatek o *legiones Iuliae Alpinae* I, II in III, saj je sedaj odrejen z njegovo oznako: »*Carneola, quae et Alpes Iuliana antiquitus dicebatur*«. Vrh tega nam prvič omenja pokrajinske enote, ki niso skladne povsem z onimi iz razvitega cesarstva: *Valeria, Carneola, Liburnia Tarsaticensis in Carontania*. Poleg tega pa našteva deželo *Carnech* (Kranjska?): »*In qua Carnech patria quasdam fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est Carnium, Scoldium, Bipplium, Ris, Planta, Clemidium, Sedo. Item in valle eiusdem patriae sunt civitates, id est Seution, Patiuma, Sorbam, Eperunto, Precona, Lebra, Ambito, Barneo, Paris, Elebra, Ecuno, Selunto, Poreston, Artara, Ranio, Rinubio, Benela, Cliena. In cuius patriae summitate montium lacum esse legimus. Quae patria diversa habet flumina, inter cetera fluvius qui dicitur Corcac.*«

Cesto s severa naj bi varovala povsem na novo urejena *civitas Noricum*, ki je obsegala — po R. Eggerju — mestni področji Celja in Ptuja. Cesto z vzhoda pa je branila provinca *Savia* s sedežem v Sisku.

Obrobje teh vojaških enot tvorijo velike pokrajine Karantanija, Panonija in Dalmacija (glej sl. 8!).

Na podlagi teh ugotovitev izhaja, da so romanizirani iliro-keltski staroselci v odročnih predelih (proč od cest, po katerih so se valile trume ropajočih plemen) še naprej obdelovali svoje njive, ohranjali rodovitne površine in pašnike, skrbeli za svoj vsakdanji kruh in prenašali tako del starodavne kulture, tvarnega izročila in gojenih krajin tudi na slovanske prišleke in jih tudi mi povzemamo iz roda v rod kot prežitke, ki nam danes v mnogočem lajšajo poglobljeno znanstveno proučevanje starejših ljudstev in njihove civilizacije.

Zusammenfassung

ARCHÄOLOGISCHER ABRIS DER SPÄTANTIKEN BESIEDLUNG SLOWENIENS

Peter Petru

Fragen, die mit der spätantiken Geschichte und mit dem archäologischen Erbe der Spätantike verbunden sind, rücken immer mehr in den Mittelpunkt des Interesses. Besonders haben die neuen Entdeckungen in befestigten Zufluchtsorten und in frühchristlichen Zentren auf neue Gesichtspunkte in der Besiedlungsgeschichte jener Zeit aufmerksam gemacht. Die fast identische Anlage spätantiker Stützpunkte in Slowenien verweist auf die gleichen Anregungen für die Errichtung dieser Siedlungen am Ende des 4. Jh. Bei allen ist charakteristisch, daß an einer besonders exponierten Stelle, auf dem höchsten Punkt oder im Zentrum der Siedlung eine altchristliche Kirche oder sogar eine Gruppe von Kirchen mit den dazugehörigen Kapellen, dem Baptisterium usw., steht. Deshalb ist der Autor der Meinung, daß sich hinter all diesen Veränderungen ein organisiertes Bemühen der frühchristlichen Kirche verbirgt. Die Organisation des Alltags und des religiösen Lebens gründet sich auf den Selbstschutz und eine autarke wirtschaftlichen Struktur jeder Siedlung. Diese prinzipiellen Ausgangspunkte der Abhandlung untergliedert der Autor weiter in eine Übersicht der Stützpunkte und der Entwicklung dieser Siedlungen sowie der jeweiligen Zivilisationsstufe wie sie aus den Ausgrabungen hervorgehen. Am Beispiel der Siedlung Vranje pri Sevnici stellt der Verfasser eine zunehmende Rückläufigkeit in unterschiedlichen Bereichen des Wissens und Könnens fest, was sich u. a. in der Aufgabe des Mauerns mit Kalk, in der Einführung von geflochtenen und mit Lehm ausgefüllten Wänden zeigt sowie in einer nachlassenden Schreibfertigkeit, wie aus den Schichten, die aus der Zeit nach Attila stammen, hervorgeht, in denen keine Gegenstände mit Schriftzeichen zu finden sind. Die Entwicklungsstufe der Wirtschaft ist gekennzeichnet durch eine primitive Landwirtschaft und Viehzucht und durch ein in primären Formen bestehendes Gewerbe ohne Arbeitsteilung. Ihr Niveau war so, daß diese Wirtschaft auch von den zuwandernden Slawen übernommen werden konnte, die sonst mit den hohen Errungenschaften der Antike nicht bekannt waren. Gerade die Tatsache, daß die antike Bildung auf slowenischem Gebiet jene Stufe erreicht hatte, bis zu der sich auch die neuen Zuwanderer ausbilden, sie übernehmen und diese später zu einer eigenen Zivilisation entwickeln konnten, bestätigt die angeführten Standpunkte. Deshalb begegnen wir einer Reihe von verwandten Zügen bei den materiellen Gütern und bei den Produktionsprozessen des frühen Mittelalters.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS**Glasilo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije**

Osrednja jugoslovanska historična revija izhaja v štirih številkah letno in objavlja prispevke v vseh jugoslovanskih jezikih.

Naročila: Karnedžijeva 2, Poštanski fah 545, YU-11001 Beograd.

Na istem naslovu sprejemajo tudi naročila za vse tri tujejezične jugoslovanske povojne zgodovinske bibliografije (1945-55, 1955-65, 1965-75).

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

YU-61000 Ljubljana, Mestni trg 27/III., p. p. 373

V seriji »Gradivo in razprave« so doslej izšli naslednji zvezki:

- št. 1: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, Škofja Loka 1979;
- št. 2: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980;
- št. 3: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1981.

E m a U m e k

REFORMIRANI URBARJI DEŽELNOKNEŽJIH GOSPOSTEV
NA KRANJSKEMPredavanje na 21. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Celje, 29. sept.—2. okt. 1982

Urbarji so sprva popis prihodkov in pravic gospostva, graščine oziroma imenja, vezanih na zemljiško gospostvo, na deželskosodno gospostvo ter druge vrste gospostev. Prihodki iz zemljiškega gospostva so bili vezani na popis samega zemljiškega gospostva, to je, na popis hub, domcev in drugih gospodarskih enot ter dajatev in služnosti. Z uvedbo davčnega sistema so v urbarje vključili tudi davčne obveznosti. Urbarji so nastali za dokazovanje pravic in za potrebe upravljanja zemljiškega gospostva. Ker so dajali pregled stanja posesti, podložnikov, njihovih dajatev in služnosti, so najboljši vir za proučevanje stanja zemljiškega gospostva in njegove gospodarske moči.¹

Neposredni predhodniki urbarjev so sezname posesti ali knjige posesti s popisi posesti in njihovega dohodka. Taki sezname so se ohranili na slovenskem ozemlju od srede 12. stoletja dalje. Najstarejši je seznam posesti, ki jih je imela freisinška škofija okoli Vrbskega jezera na Koroškem; nastal je okoli 1150.²

Urbarji so ohranjeni za slovensko ozemlje od 13. stoletja dalje. Beseda urbar izvira iz srednjevisokonemške besede urbēran, erbēran, ki pomeni dajati donos, beseda urbar pa pomeni zemljo, ki daje donos oziroma zemljiško rento. Urbar buoçh je knjiga, kjer je taka zemlja oziroma renta zapisana.³ Še v 14. stoletju je nekajkrat v naslovu še ločen pojem urbarja kot popisa zemljiške rente od popisa zemljiške posesti. Tako ima na primer urbar za završniško gospostvo v 14. stoletju v naslovu Registerl der Vrbar und Huben zu Schwarzeneg.⁴ Naziv urbar včasih zamenja naziv salska knjiga (Saubuch), kar pomeni knjigo, v katero so vpisana vsa zemljišča in iz njih izvirajoči dohodki. Taka knjiga je ohranjena za gospostvo Škofjo Loko iz prvih let 16. stoletja.⁵ Naslov knjige je verjetno nastal pod vplivom prakse v posesti škofov na Bavarskem.

V tipologiji urbarjev moremo zaslediti razlike od prvih urbarjev, ki so le popis posesti in zemljiške rente do 15. stoletja, do obširnega in natančnega popisa dajatev in bremen podložnikov, pravic gospostva ter davkov, od konca 16. stoletja dalje, do urbarjev 18. stoletja, kjer se zapis omeji na številčno navajanje c. kr. dajatev, gospoščinskih dajatev, malih pravic in tlake. Po zvrsteh ločimo urbarje v glavne (nekateri jim pravijo tudi temeljni), reformirane ali obnovljene urbarje, prirodne urbarje in v času terezijanske davčne rektifikacije tudi rektificirane urbarje ali rektificirane štiftregistre.

Urbarje so gospostva obnavljala ali reformirala zaradi sprememb posestnega stanja, podložniških dajatev in služnosti, njihovih prevedb, sprememb pravic podložnikov in gospostva pa tudi ob nastopu novega imetnika. Iz naslova urbarja loškega gospostva iz leta 1318 zvemo, da se začenja knjiga posesti, ki je bila obnov-

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

¹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 172, I, Ljubljana 1970, str. 7 sl.

² Milko Kos, Urbarji salzburške nadškofije, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zv. 1, Ljubljana 1939, str. IX.

³ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 172.

⁴ Milko Kos, Urbarji slovenskega Primorja, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zv. 3, Ljubljana 1954, str. 10.

⁵ Arhiv SR Slovenije (AS), Gr. A II (Škofja Loka), knjiga 6.

⁶ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 172, 204.

ljena zaradi posestnih sprememb.⁷ Obnova urbarjev pri gospostvih je bila stalen pojav, posebno pomembna pa je obnova urbarjev pri deželno knežjih gospostvih, zato jih tudi posebej obravnavam.

Reformirani urbarji deželno knežjih gospostev na Kranjskem so nastali od konca 15. do začetka 17. stoletja. S padcem Celjanov leta 1457, z dedovanjem walsejevske posesti leta 1472 in posesti goriških grofov leta 1500 so Habsburžani pridobili obsežno zemljiško posest na Kranjskem, ki so jo sprva upravljali iz celjskega vicedomskega urada. Nadvojvoda Maksimilijan je, še preden je postal cesar, skušal urediti deželno knežja gospostva na Kranjskem in njihove dohodke.⁸ Ukazal je obnove urbarjev. V ta namen je postavil reformacijske komisarje; za člane komisij je imenoval vicedoma za Kranjsko in še enega izmed deželnih svetnikov, včasih je pritegnil tudi oskrbnike deželno knežjih gospostev. Postopek reformacije je bil naslednji. Na podlagi instrukcije deželnega kneza so bili komisarji dolžni popisati vse dajatve, ki jih dajejo podložniki, jih primerjati s starejšimi urbarji, razsoditi o razlikah, ki so jih našli, in sestaviti obnovljen ali reformiran urbar. Urbar so izdelali v dveh izvodih, enega je hranil vicedom, drugega pa oskrbnik ali imetnik deželno knežjega gospostva.

Leta 1493 so reformacijski komisarji sestavili reformirana urbarja za gospostvo Postojno in urad Križe.⁹ Morda je reformacija urbarjev v naslednjih letih povezana s spremembami v upravi deželno knežjih gospostev na Kranjskem. Leta 1494 je prenešana uprava deželno knežjih gospostev Radovljica, Novi grad v Kokri, Smednik, Polhov Gradec, uradov Naklo in Primskovo ter vseh celjsko-ortenburških gospostev na Metliškem, na Krasu in v Istri iz vicedomskega urada v Celju v vicedomski urad v Ljubljani.¹⁰ V istem in v naslednjih letih so reformacijski komisarji sestavili reformirane urbarje skoraj za vsa deželno knežja gospostva, od katerih navajam nekatere, predvsem tiste, ki so v fondu Vicedomski urad za Kranjsko: 1494: gospostvi Prem, Kamnik, 1496: vicedomski urad v Ljubljani, 1498: gospostva Postojna, Prem, Gamberk, Planina, Logatec, Polhov Gradec, Radovljica, Bela peč, 1499: gospostvo Vipava.¹¹ Reformirana urbarja za gospostvi Postojna in Prem 1498 sta bila objavljena v izdajah SAZU, v seriji Viri za zgodovino Slovencev, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 2. in 3. zvezek, urbar vicedomskega urada v Ljubljani 1496 pa v Gradišču za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, Mestni arhiv Ljubljana, zvezek XI. Če analiziramo reformirane urbarje Maksimilijanove dobe z vidika diplomatike, ugotovimo pri njih naslednje sestavne dele: naslov, protokol, kontekst in zaključni protokol. Naslov urbarja vsebuje ime gospostva ali urada, za katerega je sestavljen, in leto obnove. Protokol nas seznani z načinom izvedbe obnove urbarja. Tako je v reformiranem urbarju gospostva Polhov Gradec 1498 navedeno, da so reformacijski svetniki objezdili in popisali urad in grad Polhov Gradec leta 1498.¹²

Kontekst predstavlja najpomembnejšo vsebino urbarja in vsebuje predvsem: popis posestnih enot (huba, domec, kajža, mlin, rovt ipd.) na podlagi upravnih enot (urad, župa) ali vasi, navaja užívalce teh posestnih enot, njihove dajatve ter služnosti, pravice podložnikov kakor npr. pravica do paše, lesa, popis desetinskih in odvetščinskih dajatev in drugo. Urbar za Polhov Gradec 1498 navaja, da so podložniki dajali tele dajatve: činž v denarju, kokoši, oves, pravico sv. Jurija, jajca, pogače, lan, polagaj (Amtshaber) v naravi ali pa samo v denarju, dolžni so bili opravljati tlako. V nekaterih župah je bila še pravica pojezde, ki je bila v naturi ali v denarju. Urbar našteva tudi desetine. Za žitno desetino so dajali pšenico, oves,

⁷ Pavle Blaznik, *Urbarji fresinške škofije, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, zv. 4, Ljubljana 1963, str. 179.

⁸ Josip Zontar, *Kranjski deželni vicedom, Razprave SAZU V, razred za zgodovinske in družbene vede*, Ljubljana 1966, str. 301 sl., 314.

⁹ AS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic.), fasc. 42, lit. A I/7, fasc. 43, lit. C I/2.

¹⁰ Josip Zontar, o. d., str. 301–302.

¹¹ Milko Kos, *Urbarji slovenskega Primorja* ..., str. 16; AS, Vic. fasc. 54 a, lit. L XLVIII/5, fasc. 42, lit. A I/1, fasc. 58, lit. P VI/1, 7, fasc. 67, lit. W I/10, fasc. 43, lit. B I/4, fasc. 68, lit. W VIII/6, fasc. 46, lit. G VII/2; urbar Radovljice je pri imenjski knjigi.

¹² AS, Vic. fasc. 43, lit. B I/4.

ječmen, ajdo in lečo, za desetino od drobnice pa ovce in kože. Urbar popiše tudi vse odvetščine, ki so jih dajali v ovsu, navaja, koliko hub je dolžno opravljati vozno tlako, koliko podložnikov opravlja ročno tlako in kakšno vrsto tlake. V tlaki so obdelovali polja, želi, kosili, vozili les iz gozda in gnoj na njive.

V 16. stoletju je bilo potrebno na novo obnoviti ali reformirati urbarje deželno-knežjih gospostev. Prodaja, nakupi, zastava ali zamenjava zemljišč, pritegovanje opustelih hub v pristave ali zasedba z novimi uživalci so povzročile neuporabnost starih urbarjev. Turški vpadi so puščali za seboj opustele hube, vojna z Benečani je omajala trgovino, nihanje vrednosti denarja, zlasti v drugi polovici 16. stoletja, vse to je dajalo prednost naravnih renti in povzročilo spremembe dajatev. Reformirani urbarji naj bi ugotovili vse te spremembe in pokazali, koliko donša gospostvo. Na ramena podložnikov so se preložila tudi nova davčna bremena, ki naj bi jih tudi izkazovali urbarji. Včasih je sprožil obnovo urbarja ne le interes imetnika deželno-knežjega gospostva, ampak tudi pritisk podložnikov. Tako so avgusta 1514 prišli komisarji v Polhov Gradec zaradi pritožb podložnikov proti oskrbniku Gašperju Lambergerju in da sestavijo nov urbar.¹³ Posamezne obnove urbarjev srečujemo tudi v prvi polovici 16. stoletja, toda splošno obnavljanje urbarjev deželno-knežjih gospostev se začena na Kranjskem z vlado nadvojvode Karla leta 1564. Instrukcija, ki je bila podlaga za obnovo urbarjev, nam ni znana; izdana je bila pred letom 1566, kajti že leta 1566 je bil na njeni podlagi sestavljen urbar gospostva Kostanjevica.¹⁴ Iz teksta v protokolu urbarjev nam je znano, da je nadvojvoda Karel kmalu po nastopu vlade ukazal, naj urbarje lastnih in deželno-knežjih gospostev na Kranjskem, ki so bila prodana ali zastavljena, na novo sestavijo, zato naj komisarji objездijo gospostvo, popišejo posest, podložnike, dajatve in služnosti na podlagi popisa, ki ga je napravil oskrbnik ali imetnik gospostva, in zaslisanja podložnikov. Komisarji so ugotavljali spremembe, preverjali podložniške izjave na podlagi starih urbarjev in poizvedovali v nejasnih primerih pri notranjeavstrijski dvorni komori. Rezultat dela komisarjev je bilo obširno poročilo, na podlagi tega pa so sestavili nov urbar. Notranjeavstrijska dvorna komora je urbar prepisala v treh izvodih, od katerega so hranili po enega notranjeavstrijska dvorna komora, vicedom za Kranjsko in imetnik gospostva. Komisarje za reformacijo je nadvojvoda Karel običajno izbiral med deželnimi vicedomom in še dvema članoma iz vrst deželnih svetnikov oziroma drugih deželnih funkcionarjev.

Te urbarje deželno-knežjih gospostev, ki so nastali za vlade nadvojvode Karla, imenujemo novoreformirane urbarje. Za Kranjsko vemo, da so bili izdelani med drugim naslednji urbarji za deželno-knežja gospostva in urade: 1566: Kostanjevica, 1567: Predjama,¹⁵ 1568: Kočevje,¹⁶ 1569: Križe,¹⁷ 1571: Gamberk, Kamnik, Smlednik, Svibno, Nevlje, Lupoglav,¹⁸ 1572: Prem, Baumkircherjev turn,¹⁹ 1573: Planina,²⁰ 1574: Neuhaus (deželsko sodišče),²¹ 1575: Krško, Rekštanj, Šteberk, Poljane,²² 1576: Žebnik,²³ pred 1580: Rovte,²⁴ 1580: Postojna.²⁵ Ohranjeni so tudi nekateri popisi ali osnutki urbarjev, ki so jih pripravili oskrbniki, med drugim za gospostvi Kostel in Krško iz leta 1570.²⁶

Zanimiva je primerjava teh popisov z obnovljenimi urbarji in poročili komisarjev. Tako je leta 1570 popisal Mihael Mikuž, upravitelj gospostva Krško, ki je

¹³ AS, Vic. fasc. 43, lit. B I/5.

¹⁴ AS, Vic. fasc. 52, lit. LXV/9.

¹⁵ AS, Vic. fasc. 54, lit. L XLII/7.

¹⁶ AS, Vic. fasc. 46, lit. G V/5.

¹⁷ AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2.

¹⁸ AS, Vic. fasc. 46, lit. G I/5, fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 44, lit. F I/1, fasc. 60, lit. S III, fasc. 55, lit. M X/18; zbirka urbarjev II/10 u.

¹⁹ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/5; zbirka urbarjev II/2 u.

²⁰ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

²¹ AS, zbirka urbarjev I/35 u.

²² AS, zbirka urbarjev I/42 u, I/48 u, II/16 u; Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

²³ AS, Vic. fasc. 60, lit. S X/1.

²⁴ AS, Vic. fasc. 46, lit. G II/1.

²⁵ AS, Vic. fasc. 42, lit. A I/8.

²⁶ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3, fasc. 46, lit. G VIII/1.

bilo last barona Krištofa Ungnada, kakor navaja Mikuž sam, »vse in vsako zemljišče, koristi in služnosti od njega, kakor tudi vse druge dohodke in pravice, vse objездil in pregledal, popisal pri vsaki vasi, kam gre desetina, komu se daje vinska desetina in gornina ter kje imajo podložniki pravico do lesa in steljec.²⁷ Na podlagi tega popisa in svojih preiskav so komisarji sestavili leta 1575 urbar, ki se bistveno razlikuje v višini dajatev in drugih služnosti od popisa. Zato pri študiju urbarjev tega razdobja ne smemo zanemarjati poročil komisarjev, ki nam kažejo, kakšno stanje podložniških dajatev so zatekli na terenu. Zadnja velika obnova urbarjev deželnoknežjih gospostev je iz časa nadvojvode Ferdinanda. Leta 1595 je bila ukazana objezda gospostev Logatec, Čušperk, Metlika, urada Rovte, gozdov Štanga in Udenboršt,²⁸ v naslednjem letu pa gospostev Kastav in Lupoglav, 1598 gospostva Kostanjevica,²⁹ 1599 posesti vicedomskega urada, verjetno istočasno tudi pojezda gospostev Šteberk, Svibno in Žebnik.³⁰ Rok med razpisom pojezde in izdelavo urbarjev je bil različen, tako je bil urbar za Svibno izdelan že leta 1602,³¹ urbar gospostva Metlika pa šele 1610.³² Pri delu so komisarje imetniki često ovirali, niso jim predložili urbarjev ali pripravili popisa, da je morala notranjeavstrijska dvorna komora večkrat intervenirati.

Novoreformirani urbarji se razlikujejo po svojem kontekstu in zaključnem protokolu od reformiranih urbarjev Maksimilijanove dobe. V kontekstu se sprva nizajo enako kakor v reformiranih urbarjih, nastalih za časa Maksimilijana, popis posesti, njenih uživalcev, velikost gospodarske enote, opis dajatev, tlake, mnogo bolj podrobno pa so popisane desetina, gornina, odvetščine, gozdovi, pristave, poslopja, pravice, ki so izhajale iz deželskosodne funkcije gospostva, popisi mitnin, sejmov itd. Razvrstitve teh podatkov je v urbarjih različna, nekateri vpisi pa so novi kakor vrsta in število živine, ki jo podložnik redi. Popis posesti se niza po upravnih enotah (urad, župa) ali po vaseh, v njihovem okviru navajajo posestne enote hube, domce, kajže, mline, žage in druge. Ponekod poznajo kot posestno enoto vrtove (na primer Kamnik, Kostel, Krško). Velikost hub se izraža v dneh obdelave polja in v dneh košnje, je zelo različna od gospostva do gospostva, pa tudi znotraj istega gospostva, kar kaže, da je bila huba produkcijska enota. Naj navedem nekaj primerov. V gospostvu Kostel je bila 1570 cela huba 3—6 dni obdelave, 3—5 dni košnje, polovične hube 2—4 dni obdelave, 2—4 dni košnje,³³ v gospostvu Krško 1570 cela huba 2 1/2—12 1/2 dni obdelave, polovična huba 1 1/2—4 1/2 dni obdelave, domec 4 dni obdelave,³⁴ Matena na iških tleh 1571 cela huba 8 dni obdelave, 6 dni košnje, polovična 3—4 dni obdelave, 2—5 dni košnje,³⁵ v Kočevju 1568 polovična huba 3 dni obdelave in 3 dni košnje.³⁶

Posebej so navedene puste hube, ki so jih ali razdelili na tretjinske in dodali drugim hubam ali pritegnili k pristavam in jih obdelovali v tlaki ali prepustili v pašo ali pa na njih naselili nove uživalce. Podatki o naselitvi pustih hub, zlasti na področju turških vpadov pojasnjujejo migracije prebivalstva, ki so bile zlasti velike na področju Pivke in Krasa, in njihovo poreklo. Zanimiv primer je gospostvo Prem, kjer so bile 1548 4 puste hube (v kraju Jeromi), ki jih je zasedel uskok Dragiša,³⁷ leta 1572 pa so na teh hubah uskoki Dragiša, Nikola in Ilija.³⁸

Dajatve v novoreformiranih deželnoknežjih urbarjih moremo razdeliti predvsem na dve veliki skupini dajatev: dajatve, ki so šle zemljiškemu gospostvu, in dajatve, ki jih je gospostvo pobiralo kot imetnik deželskosodnih pravic. Med prve

²⁷ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

²⁸ AS, Vic. fasc. 47, lit. G XI/15.

²⁹ AS, Vic. fasc. 53, lit. L XXXVI/25.

³⁰ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XII/34.

³¹ AS, zbirka urbarjev II/22 u.

³² AS, zbirka urbarjev II/8 u.

³³ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

³⁴ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

³⁵ AS, Vic. fasc. 49, lit. H IV/5.

³⁶ AS, Vic. fasc. 46, lit. G V/5.

³⁷ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/3.

³⁸ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/5.

štejemo pravdne dajatve in tlako. Pravdne dajatve so bile predvsem v žitu in raznih pravicah, ki se imenujejo po dnevu dajanja dajatev. Žito, ki so ga dajali, je bilo pšenica, rž, ječmen (ječmen in rž moreta zamenjati ali zmanjšati dajatev pšenice), oves, redkeje se pojavljata proso in soržica (Gemischt). Kot dajatev je prišel včasih v poštev bob ali ajda, v urbarjih koncem 15. stoletja pa tudi zdrob (urad Naklo 1498), semensko žito (urad Naklo 1498).³⁹

Med tako imenovane male pravice so spadale dajatve: kokoši, katere včasih dajejo o pustu, jajca o veliki noči, jagnjeta, jagnjeta o veliki noči, koštruni, kozličji, kopuni, pogače, pogače o pustu, kruh, kruh o božiču, les (Kostel 1570),⁴⁰ deske 1574 (Prem),⁴¹ deske za plotove (Leskovec 1652),⁴² v vinorodnih krajih pa tudi mošt, kole za trte v vinogradu, doge za sode. Pomembno mesto zavzema tudi dajatev lanu.

K pravicam prištevamo pravico sv. Jurija ali jurjevico, pravico sv. Mihaela, sv. Lovrenca, sv. Petra in sv. Štefana. Za jurjevico 24. aprila so dajali jagnje (Kostel 1570)⁴³ ali prašička (Jablje 1493),⁴⁴ ovco z jagnjetom (Mehovo 1623),⁴⁵ prašička in jagnje (Lož 1531, Kamnik 1571, Lebek 1604, Svibno 1602)⁴⁶ ali v denarju (urad Križe 1569, gospostvo Kostanjevica 1568).⁴⁷ Ponekod je prepuščena izbira med denarno in naturalno dajatvijo. Pravica sv. Mihaela 29. septembra je odojek (Kamnik, nekatere župe 1571)⁴⁸ ali pa se plačuje v denarju (Lož 1531, Kostel 1520).⁴⁹ Pravico sv. Petra 29. junija so dajali v denarju v Mateni na iških tleh 1574.⁵⁰ Za pravico sv. Lovrenca 17. avgusta so dajali kokoš, 2 pogači, 3 denariče in 3 dni tlake, ne dajejo pa pravice tisti, ki tvorijo vino (Kostanjevica 1548, 1566).⁵¹ Za pravico sv. Štefana 26. decembra so dajali hleb kruha in kokoš (Leskovec 1652)⁵² ali v denarju (Lož 1531).⁵³

Zanimive so tudi nekatere občasne dajatve podložnikov: puntarski denarič (Puntgeld Nevlje 1548, nekatere župe v Kamniku 1571, Matena 1571, Svibno 1602)⁵⁴; denar za naselitev (Stallung 1498 Naklo, Siedlungspfening Preddvor 1541);⁵⁵ denar za pisanje (Schreibgeld Gamberk 1458, Križe 1569, Matena 1574).⁵⁶ Nekatero dajatev, ki jih zasledimo v urbarjih, nas presenečajo. Tako so podložniki Krškega še 1570 dajali funt za poper,⁵⁷ podložniki gospostva Jablje iz Rafoljč pa 1493 po 1 polovnjak soli.⁵⁸ Na obrambne dolžnosti podložnikov opozarja denar za deželni poziv, ki ga plačujejo med drugim podložniki gospostva Krško 1570,⁵⁹ Matena 1574.⁶⁰ Knullenbergovo imenje 1561.⁶¹

Velikost pravnih dajatev je različna po gospostvih, pa tudi pri enakih gospodarskih enotah v gospostvu. Velikost in vrsto dajatev pogojujejo vrsta kmetijske proizvodnje v gospostvu (dajatve sira in skute na področju pašniškega gospodarstva: Kamnik 1571, Brdo 1569, Preddvor 1541, Jablje 1498, Novigrad v Kokri 1569, Polhov Gradec 1498⁶² ali dajatve mošta), pri določenih kategorijah podložnikov pa tudi njihov posebni status. Pojasnitev razlik moremo iskati tudi v genezi teritorija zemljiškega gospostva in podložniškega razreda. Znani so primeri, da del zemljiškega gospostva, ki je prej pripadal k drugemu gospostvu, obdrži njegove dajatve. Tako je zemljiška posest gospostva Kostanjevica, ki so jo dobili z zamenjavo z žužemberškim gospostvom na metliških tleh, obdržala stare dajatve. Podložniki Možjance iz gospostva Preddvor so še vedno nosili sir v Vetrinj. Koseške kmetije so včasih v urbarjih izrecno navedene (Gamberk 1571, župa Matena 1591, Križe 1569, Svibno

³⁹ AS, Vic. fasc. 58, lit. N I.

⁴⁰ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁴¹ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁴² AS, zbirka urbarjev II/29 u.

⁴³ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁴⁴ AS, Vic. fasc. 49, lit. H I/1.

⁴⁵ AS, zbirka urbarjev I/32 u.

⁴⁶ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XIV/6, fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 54, lit. L XXXVIII/2; zbirka urbarjev

II/22 u.

⁴⁷ AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2, fasc. 52, lit. L XV/9.

⁴⁸ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁴⁹ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XIV/6, fasc. 48, lit. G XVI/2.

⁵⁰ AS, Vic. fasc. 55, lit. M II/4.

⁵¹ AS, Vic. fasc. 53, lit. XXXVI/3, fasc. 52, lit. L XV/9.

⁵² AS, zbirka urbarjev II/29 u.

1602, Metlika 1610),⁶³ ali obdrže še iste dajatve ali urbarji navajajo pri nekaterih podložnikih, da so dolžni opravljati koseško tlako (Kostanjevica 1548)⁶⁴ ali kaže na koseze dajanje dajatev v koseški meri. Primerjava dajatev v krajih z imenom Koseze (Prem 1572, Kamnik 1571)⁶⁵ nam kaže enake dajatve, čeprav kosezov ne omenja. Podrobnejša analiza urbarjev bi nam dala verjetno zanimive rezultate. Dajatve viteških kmetij ostanejo v premskem urbarju 1498 in 1572 neizpremenjene kljub temu, da se nekatere kmetije 1572 ne navajajo več kot viteške.⁶⁶

Po urbarjih sledimo tudi spreminjanju naturalnih dajatev v denarne, kar je odvisno od gospodarske situacije pa tudi od pogojev zemljiškega gospostva. Urbarji iz konca 15. in začetka 16. stoletja še mnogokrat dopuščajo možnost izbire med dajanjem dajatev v naravi in v denarju, kasnejši reformirani urbarji pa se odločijo za eno možnost. V vsakem primeru pa se nam ponuja s tem bogato gradivo za vrednotenje zemljiške rente, ki jo je pobiralo zemljiško gospostvo. Spreminjanje naturalne rente v denarno ali pa tudi obratno nam nakazuje razmere v nekem zemljiškem gospostvu, pa tudi njegovo vključenost v spremembe gospodarskega razvoja. Večanje trgovine oziroma nihanje vrednosti denarja imata dobre ilustratorje ravno v spreminjanju oblike dajatev. Gospostva, kjer je bila na njihovem področju živahna trgovina, so dajala prednost denarnim dajatvam (Kamnik, zlasti urad Mengeš, 1571, Planina 1573).⁶⁷ Denarne dajatve namesto dajatev v naravi prakticirajo tudi v krajih, oddaljenih od sedeža zemljiškega gospostva (Kočevje 1568, Kostel 1520, 1573).⁶⁸

Roki dajanja dajatev so v reformiranih urbarjih deželnoknežjih gospostev določeni. Tako so v Kamniku 1571 dajali denar v tednu po sv. Mihaelu (29. september), žito v kaščo pa od prvega ponedeljka po sv. Katarini (25. november), pravico sv. Jurija od sv. Jurija dalje še 14 dni, enako pravico sv. Mihaela štirinajst dni od sv. Mihaela (29. september).⁶⁹ Po urbarju Prema 1574 so pobirali dajatve in davke dotlej letno na pojezdah; te so leta 1574 odpravili. Premski podložniki so bili dolžni dajati činžno žito osem dni pred in po sv. Mihaelu. Žito so oddajali po redu, ki ga navaja urbar. Denarne dajatve in davke pa so dajali premski podložniki osem dni pred in po sv. Martinu (11. november).⁷⁰

Tlako so delili reformirani urbarji v vprežno in ročno tlako, pri tem pa so razlikovali še odmerjeno in neodmerjeno. V tlaki so obdelovali polje, kosili, sušili seno, ga vozili v grad, branali njive, želi žito, mlatili, vozili žito v grajsko kaščo. Tlaka je bila odmerjena na določeno gospodarsko enoto. Povedano je, koliko dni je uživalec te enote dolžan opravljati tlako in v kakšni obliki. Včasih urbarji navajajo, koliko ljudi mora dati vas-za določeno opravilo ali pa, s koliko plugi, konji in branami so dolžni priti na tlako. Tako so podložniki Preddvora 1541 imeli določeno tlako po plugu in številu koscev, grabljic, žanjcev, plelcev, vozili so s polja repo in žito, na polje gnoj in les iz gozda.⁷¹ Tlaka je bila ponekod spremenjena tudi v denarno dajatev (Križe 1569, delno Svibno 1602);⁷² mnogokrat je bila to praksa za oddaljene vasi in tam, kjer so zemljiška gospostva zmanjšala pristave. Tlaka v naravi je zlasti

⁶³ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XIV/6.

⁶⁴ AS, Vic. fasc. 56, lit. N IV/1, fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 49, lit. H IV/5; zbirka urbarjev II/22 u.

⁶⁵ AS, Vic. fasc. 56, lit. N I, fasc. 49, lit. H IV/1.

⁶⁶ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VII/2, fasc. 43, lit. C I/2, fasc. 55, lit. M II/4.

⁶⁷ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

⁶⁸ AS, Vic. fasc. 49, lit. H I/1.

⁶⁹ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

⁷⁰ AS, Vic. fasc. 55, lit. M II/4.

⁷¹ AS, Vic. fasc. 51, lit. K IV.

⁷² AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 44, lit. E I/1, fasc. 49, lit. H IV/1, fasc. 48, lit. H II/1, fasc. 43, lit. B I/4.

⁶³ AS, Vic. fasc. 46, lit. G I/5, fasc. 49, lit. H IV/5, fasc. 43, lit. C I/2; zbirka urbarjev II/22 u.

⁶⁴ AS, Vic. fasc. 53, lit. L XXXVI/3.

⁶⁵ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/5, fasc. 57, lit. O III/1.

⁶⁶ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/7, fasc. 58, lit. P VI/5.

⁶⁷ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 49, lit. H III/16.

⁶⁸ AS, Vic. fasc. 46, lit. G V/5, fasc. 48, lit. G XVI/2, 3.

⁶⁹ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁷⁰ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁷¹ AS, Vic. fasc. 49, lit. H IV/1.

⁷² AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2; zbirka urbarjev II/22 u.

pri gospostvih, ki so imela velike pristave ali veliko opustelih hub. Gospostvo Planina je pri 48 hubah imelo 10 hub pritegnjenih v pristavo, kar je več kot 20 %.⁷³ Včasih se je del tlake dejansko opravljal, del pa so spremenili v denarno dajatev (Nevlje 1548).⁷⁴

V drugi polovici 16. stoletja opažamo tendenco po višanju tovarne tlake, zlasti pri tvorjenju žita, soli in lesa, kar kaže na udeležbo zemljiškega gospostva v prometu z agrarnimi pridelki zaradi viška naturalne rente ali pridelkov s pristave, pa tudi na živahno trgovanje s soljo. Ko so komisarji leta 1572 poročali o pojezdi v gospostvu Kamnik, so ugotovili, da so bile po izjavah podložnikov dajatve povsod višje, kakor v starih urbarjih, prav tako tudi tlaka. Podložniki so silili, da so tvorili žito v Gorico in vino nazaj, kar so komisarji prepovedali.⁷⁵ Podložniki Prema so 1548 tvorili žito enkrat, 1572 so le v nekaterih vaseh tvorili žito dvakrat, 1574 pa so tvorili žito povsod dvakrat. Sol so tvorili podložniki iz Čepelj 1548 enkrat, leta 1572 pa kadarkoli je bilo potrebno. Tudi druga tlaka se je v gospostvu Prem občutno povečala. Tako so 1548 po en dan grabili, pleli in želi, leta 1574 pa se je tlaka povečala za 1—2 dni.⁷⁶

Drastičen primer povečanja tlake zaradi širjenja pristav in obdelovanja pustih hub je bilo zemljiško gospostvo Krško, kjer so komisarji 1575 ugotovili, da pride na podložnika tudi do 50 dni tlake. Predlagali so omejitev tlake za hube v dolini in na polju na 12 dni ročne in na 8 dni vprežne tlake, za hribovske hube pa na 12 dni ročne in 4 dni vprežne tlake.⁷⁷

Podložniki Kostela so 1520 vozili dvakrat les, sekali les po naročilu oskrbnika, dolžni pa so bili gnojiti njive, žeti žito, ga omlatiti in pripeljati v kaščo, enkrat voziti vino; 1570 je tlaka za celo hubo 1 plug in 1 brana spomladi in jeseni, 1 dan košnje; kar so pokosili, so morali posušiti in pripeljati v grad, 1 dan ograjevati, 1 dan pleli, 1 dan žeti in 1 dan tretji lan.⁷⁸

Večanja tlake v drugi polovici 16. stoletja se je dotaknila tudi instrukcija nadvojvoda Karla, ki govori o pripravi reformiranih urbarjev. Predvidela je omejitev tlake na 8 dni ročne oziroma na 4 dni vprežne tlake. To odmero tlake so komisarji upoštevali tudi v nekaterih gospostvih, tako npr. v Kamniku. Dopusčali so tudi možnost zamenjave vprežne tlake za ročno in odkup od tlake. Za odkup od vprežne tlake so dajali 16 kr ali 4 kr na dan, za ročno tlako pa 20 kr ali 2 1/2 kr na dan.⁷⁹

Vendar komisarji višine tlake niso povsod uredili, kar kaže primer gospostva Planina, kjer je tlaka 1573 še ostala nespremenjena. Tako je vas Planina, ki je imela dve celi hubi in 10 polovičnih hub, delala tlako s šestimi plugi na tej površini so posejali žito, ga poželi, omlatili, peljali na pristavo in v grad. Kdor je imel celo hubo, je vozil še en dan gnoj, ga raztrosil, pokosil dva travnika, posušil seno, ga pripeljal v grad, ogradil dolgo njivo pod gradom in pripeljal tri tovore sena.⁸⁰

V reformiranih urbarjih se navaja kot neomejena tlaka zlasti tlaka pri obnavljanju grajskih poslopij. V času turške nevarnosti je bila poudarjena dolžnost strazarjenja. Tako so (1571) kamniški podložniki iz Buč, Briš, Križa in Mengša strazarili po dva na gradu, če pa je bila nevarnost turškega vpada velika, pa so stražili vsi podložniki iz deželskega sodišča Kamnik.⁸¹ Enako so stražili v mestu in gradu tudi podložniki Kostela (1570).⁸² Pred nevarnostjo ropanja so v času turških vpadov podložniki shranjevali svoje žito v grajskih kaščah. Za to so opravliali posebno tlako 1 dan košnje, 1 dan grabljenja (Planina 1573)⁸³ ali tovarno tlako (Prem 1574)⁸⁴ ali pa dajali za to dajatev (Kostel 1570 po 4 kupne mere ovs).⁸⁵ Podložniki

⁷³ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁷⁴ AS, Vic. fasc. 56, lit. N IV/1.

⁷⁵ AS, Vic. fasc. 47, lit. G XI/7.

⁷⁶ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/3, XIX/10.

⁷⁷ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

⁷⁸ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/2.

⁷⁹ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XI/7.

⁸⁰ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁸¹ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁸² AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁸³ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

so dobili pri tlaki hrano, zlasti pri težjih delih (pri obdelovanju njiv, košnji ter pri tovarni tlaki) pa tudi oves za živino; včasih so namesto hrane dobili denar.

Deželskosodnemu gospostvu so šle tudi dajatve od proščenj, te so delno v naravi (1548 urad Nevlje denar in jagnje)⁸⁶ ali pa v denarju (Kamnik 1571, Prem 1574).⁸⁷ Pobiranje dajatev od proščenj je predstavljalo pomemben vir dohodkov za gospostva, kaže pa tudi na velik obseg podeželske trgovine. Tako je bilo samo na področju deželskega sodišča Kamnik letno 60 proščenj. Gospostvo Kamnik je prodajalo na tedenskem sejmu v Kamniku tudi svoje činžno žito. Od oklica, da bo gospostvo prodajalo žito, naslednje tri tedenske sejme niso smeli pripeljati ali prodajati drugega žita. Dohodke so gospostva večala tudi s postavljanjem novih mitnic in pobiranjem mitnin, ne da bi imeli potrjeno tarifo. Tako je na primer imelo gospostvo Kamnik leta 1494 dve mitnici, leta 1572 pa že 14. Komisarji so v reformiranem urbarju priznali le prvotni dve mitnici v Ihanu in v Beričevem. Na ihanski mitnici so pobirali mitnino od žita, vina, soli, prašičev in platna, na mitnici v Beričevem pa od sukna, ne glede na to, ali so ga tovorili ali pripeljali po splavih, od lodna, olja in železa. Mitnice in mitnine, ki jih reformirani urbarji naštevajo, nam pojasnjujejo smeri trgovine, vrste trgovskega blaga in njegovo količino.⁸⁸

Deželskosodnemu gospostvu so šle tudi dajatve za uporabo lesa (Forsthaber) in dajatev za pravico paše. Prvo so dajali v različnih oblikah, običajno oves, kokoši in odojek ali oves in kopuni. Ponekod so imeli podložniki pravico do lesa v določenem gozdu na podlagi darovnice (Križe 1569)⁸⁹ ali pa so smeli sami sekati brez odškodnine (Kostel 1570).⁹⁰ Za uporabo lesa so brodarji v gospostvu Svibno dajali 6 kr in vozili ljudi iz gospostva Svibno čez Savo.⁹¹ Uporaba lesa v gozdovih je bila točno določena glede na vrsto lesa in kje je sečnja dovoljena. Pazili so, da niso bili gozdovi nesmotrno iztrebljani. Običajno urbarji ločijo uporabo lesa za gradnjo, skodle in za kurjavo. Včasih so pravice do uporabe lesa segale tudi na ozemlje drugega gospostva. Tako so imeli na primer podložniki logaškega gospostva enake pravice do lesa na območju planinskega gospostva kakor planinski podložniki in obratno. Pri gospostvu Planina so zato pobirali desetino od desk pri žagah na fužini, in sicer tedensko od zrezanih desk; izjema so bile deske, ki so jih imeli podložniki za lastno uporabo.⁹² Reformirani urbarji opisujejo tudi lovno in ribolovno pravico, njuno področje, vrsto in način izvajanja. Pravici sta pridržani načeloma gospostvu. Ponekod posegajo podložniki v lov s postavljanjem tenetev za lov ptičev, za kar so dajali odškodnino (Kamnik 1571).⁹² Ponekod je bil podložnikom dovoljen lov na rise, volkove, lisice, kune, zajce in perjad, vendar so morali plen oddati gospostvu (Kamnik 1571) ali pa le glavo in kožo (Prem 1572),⁹³ za kar so včasih dobili odškodnino. Gospostva so včasih prepuščala ribolov tudi podložnikom ali v določeni vodi (Prem 1572), z določenim orodjem (s trnki in vršami v Kostelu)⁹⁴ ali pa so dajali podložnikom ribolov v zakup proti denarni odškodnini ali oddajanju rib. Reformirani urbarji urejajo tudi čas prepovedanega ribolova. S popisom dajatev, ki jih pobirajo od krčmarjev, mesarjev, tkalcev in drugih obratov (na primer žag in fužin), nam dajejo vpogled v stanje obrti in začetkov industrije.

Novoreformirani urbarji vsebujejo tudi podroben popis desetini. Navajajo, koliko desetine pripada gospostvu, in vse desetinarje, katerim gospostvom dajejo desetino in v kakšni obliki je desetina. Pri žitni desetini prevladuje pšenica, rž, oves, ječmen, včasih tudi ajda, leča in bob. Desetina od prirastka se pobira zlasti od drobnice in panjev. Pri desetini je tudi dopuščena izbira med dajanjem v naravi in v

⁸⁴ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁸⁵ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁸⁶ AS, Vic. fasc. 56, lit. N/1.

⁸⁷ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁸⁸ AS, Vic. fasc. 47, lit. G XI/7.

⁸⁹ AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2.

⁹⁰ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁹¹ AS, zbirka urbarjev II/22 u.

⁹² AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁹³ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 58, lit. P VI/5.

⁹⁴ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

denarju. Urbarji z vinogradniških območij nas seznanijo z vinsko desetino in gornino. V urbarjih so popisani vinogradi. Navedeno je, kateremu gospostvu pripadajo, in kolike so dajatve. Urbarji vsebujejo še popis odvetščinskih dajatev deželskosodnemu gospostvu od cerkvenih podložnikov predvsem v ovsu, kokoših in pogačah ter opis meja deželskega sodišča. Nekateri urbarji tudi navajajo zemljiška gospostva na območju deželskosodnega gospostva, pristojnosti dež. sodišča in sodni postopek.

Pomemben del konteksta novoreformiranih urbarjev so tako imenovani dodatni člani. Ti vsebujejo navodila za imetnike gospostva pri reševanju vprašanj, za katere so komisarji menili, da so sporna in so jih rešili po dogovoru z notranjeavstrijsko dvorno komoro. Mnogokrat vsebujejo dodatni člani tudi interpolacije listin in razsodb vicedomskega sodišča. Del teh členov je enak za vsa gospostva, del pa obravnava individualno problematiko. Člani, ki so skupni, urejajo podložniška razmerja, postopek v sporih med podložniki in soseskami, z gospostvi, ki so nastali iz kratenja posestnih pravic, in urejajo obveze gospostev glede cerkvenih obračunov. V dodatnih členih je bil določen čas dajanja davkov, prepovedana prodaja hub nepodložnikom, zlasti meščanom, omejeno je bilo drobljenje hub z dedovanjem, darovanjem, dotami, zastavami posesti, urejeno dajanje hub v kupno pravo in dedovanje. Tako je hubo dedoval najmlajši sin. V primeru, da ta ni bil sposoben, je dedoval naslednji, oziroma, če ni bilo sinov, najmlajša hči. Dajatve ob prevzemu hube so bile določene. Ponekod so dajali za polovično hubo 3 tolarje, za srednjo 4, za dobro 4—6, za najboljšo 8—9 ali 1/2 tolarja in koštruna (Planina, Kamnik).⁹⁵ Če je hubo prevzel nezakonski sin, je bila dajatev po dogovoru z gospostvom, če pa je bil dedič izven gospostva, so dajali 1 dukat v zlatu (Prem 1571).⁹⁶ V dodatnih členih so bile določene tudi dajatve ob prodaji kupnopравnih kmetij in postopek ob odkupu od nevoljništva in podložništva, o čemer so morali posebej obvestiti vicedoma.

Dodatni člani so obvezovali imetnika gospostva, da pregleda cerkvene račune, da se drži postopka zapore premoženja in inventure ob smrti župnika. Pri nekaterih gospostvih se dodatni člani nanašajo na pravice podložnika do lesa in stelje, paše živine ter napravljanja rovtov. Tako je bilo določeno v gospostvu Planina, da se prijavijo imetniku tisti, ki želijo postaviti v gmajni kajžo. Odkazali so jim zemljišče in ga obremenili s činžem. Taka zemljišča so vpisali vsako leto v poseben register z navedbo imenj uživalcev, vrste zemljišča (vrt, njiva, travnik) in velikestjo (koliko dni obdelave ali košnje so veliki). Če je nekdo postavil hišo ali napravil rovt brez dovoljenja imetnika, ga je moral v roku enega leta prijaviti. Na dan sv. Jurija je imetnik objездil s sodnimi slugi in podložniki vse nove rovt v gmajni.⁹⁷ Pri nekaterih gospostvih so v dodatnih členih prepovedali delati rovt in za take prestopke podložnike kaznovali (Kamnik).⁹⁸

Dodatni člani v reformiranih urbarjih nalagajo tudi varno hrambo urbarjev in prepovedujejo vnašanje sprememb. Zato je moral imetnik vsako leto urbar prepisati v poseben priročni urbar, po katerem so jemali vse dajatve. V priročni urbar so morali sproti vpisovati vse spremembe gospodarskih enot, uživalcev in dajatev. Tako nam priročni urbarji pravzaprav dajejo najbolj točen pregled stanja.

Zaključni protokol novoreformiranih urbarjev govori o načinu overovitve urbarja s pomočjo pečatenja in podpisov komisarjev ter o kraju in datumu overovitve.

Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev od konca 15. stoletja dalje so eden najboljših virov za proučevanje agrarne zgodovine. Iz njih spoznamo odnos podložnika do zemljiškega gospoda v luči dajatev in bremen podložnika ter pravic gospostva in gospodarsko moč zemljiškega gospostva. Posredno pa nam pojasnjujejo tudi razvoj neagrarnih panog kakor trgovine, obrti in začetke industrijskih obratov (npr. fužin). Obilico gradiva nam nudijo urbarji tudi za raziskovanje mer, relacij med merami in vrst denarja. Mimo reformiranih urbarjev ne moremo iti pri raz-

⁹⁵ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16, fasc. 57, lit. O III/1.

⁹⁶ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁹⁷ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁹⁸ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

iskavah sodnega sistema in postopka, mnogo gradiva pa je tudi za etnološke in slovenistične raziskave. Urbarji nam razgrinjajo vso pisano posestno in socialno strukturo gospostev. Primerjave urbarjev različnih gospostev nam kažejo različnosti in kompliciranost dajatev fevdalne dobe, omogočajo rekonstrukcijo strukture zemljiškega gospostva ter nam pojasnjujejo zapletenost družbenih odnosov in pojavov od konca 15. do začetka 17. stoletja.

Zusammenfassung

REFORMIERTE URBARE LANDESFÜRSTLICHER HERRSCHAFTEN IN KRAIN

Ema Umek

Urbare wurden von den Herrschaften dann erneuert oder reformiert, wenn es Veränderungen gab, die den Besitzstand, die Abgaben und Leistungen der Untertanen, die Rechte der Untertanen und der Herrschaften betrafen sowie auch bei einem Inhaberwechsel. Besonders wichtig war die Erneuerung der Urbare bei landesfürstlichen Herrschaften. Reformierte Urbare landesfürstlicher Herrschaften in Krain entstanden in der Zeit vom Ende des 15. Jh. bis zum Beginn des 17. Jh.

Erzherzog Maximilian versuchte noch vor seiner Krönung zum Kaiser die landesfürstlichen Herrschaften in Krain und deren Einkünfte übersichtlicher zu gestalten. Er befahl, die Urbare zu reformieren. Dafür ernannte er Kommissare für diese Reform, die sich aus dem Vizedom für Krain, aus Landesräten und manchmal aus den Verwaltern landesfürstlicher Herrschaften zusammensetzten. Die Kommissare waren verpflichtet, alle Abgaben, die die Untertanen leisten mußten, zu beschreiben, sie mit den älteren Urbaren zu vergleichen und bei auftauchenden Differenzen eine Entscheidung zu treffen sowie ein reformiertes Urbar zusammenzustellen. Das Urbar wurde in zwei Exemplaren ausgefertigt. Eines wurde vom Vizedom, das andere aber vom Verwalter oder vom Inhaber der Herrschaft selbst aufbewahrt. Die Reform der Urbare am Ende des 15. Jh. in Krain ist wahrscheinlich mit den Veränderungen in der Verwaltung landesfürstlicher Herrschaften in Krain verbunden. Im Jahr 1494 wurde die Verwaltung der landesfürstlichen Herrschaften Radovljica, Novi grad v Kokri, Smlednik, Polhov Gradec, der Ämter Naklo und Primskovo sowie aller Herrschaften der Cillier und der Ortenburger in Metlika, im Karst und in Istrien aus dem Vizedomamt in Celje in das Vizedomamt von Ljubljana überführt. Darauf folgte eine Reform der Urbare in den angeführten Herrschaften.

Die reformierten Urbare aus der Zeit Maximilians haben folgende Bestandteile: Name der Herrschaft, Protokoll, Kontext und Abschlußprotokoll. Das Protokoll vermittelt uns die Einsicht in die Art der Ausführung der Umgestaltung des Urbars. Der Kontext enthält vor allem die Beschreibung aller zum Besitz gehörenden Liegenschaften, deren Abgaben und Leistungen, die Rechte der Untertanen, den Zehent- und die Vogteiabgaben.

Mit der Regierung des Erzherzogs Karl begann eine neue Reformation der Urbare von landesfürstlichen Herrschaften. Auf seinen Befehl hin wurden die Urbare seiner eigenen und der landesfürstlichen Herrschaften in Krain, die verkauft oder verpfändet worden waren, neu zusammengestellt.

Die Kommissare mußten die Herrschaft umreiten, den Besitz, die Namen der Untertanen, die Abgaben und Leistungen auf der Grundlage einer Beschreibung schriftlich festhalten, die vom Verwalter oder Inhaber dieser Herrschaft vorbereitet worden war. Dazu gehörte auch eine Befragung der Untertanen. Deren Aussagen wurden von den Kommissaren auf der Grundlage alter Urbare überprüft, in unklaren Fällen wurden Auskünfte bei der innerösterreichischen Hofkammer eingeholt. Das Ergebnis der Arbeit der Kommissare war ein umfangreicher Bericht, der die Grundlage für ein neues Urbar bildete. In der innerösterreichischen Hofkammer wurde das Urbar in drei Exemplaren abgeschrieben, von denen eins die Hofkammer selbst behielt, die anderen beiden bekamen der Vizedom bzw. der Inhaber der Herrschaft. Der Kontext der unter Karl neu reformierten Urbare enthält noch zusätzliche Artikel. Ein Teil dieser Artikel gilt für alle Herrschaften, ein anderer aber befaßt sich mit der individuellen Problematik der jeweiligen Herrschaft. Diese zusätzlichen Artikel verlangen u. a., daß jedes Jahr ein besonderes Handurbar eingerichtet wird. Darin mußten in chronologischer Abfolge alle Veränderungen hinsichtlich der wirtschaftlichen Einheiten, der Nutznießer und der Abgaben eingetragen werden. Nach diesen Handurbaren wurden auch die Abgaben entrichtet. Deshalb geben uns Handurbare ein genaueres Bild über die Abgaben als andere.

Aus dem Abschlußprotokoll der neureformierten Urbare geht die Art der Beglaubigung des Urbars hervor, die mit Siegel und Unterschriften der Kommissare getätigt wird sowie der Ort und die Zeit der Beglaubigung.

Peter Ribnikar

ZEMLJIŠKI KATASTER KOT VIR ZA ZGODOVINO

Predavanje na 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Celje, 29. sept.—2. okt. 1982

Beseda kataster je latinskega izvora srednjega veka. Du Cange jo razlaga kot knjigo¹ (kodeks), v kateri so ocenjena imetja, posest po lastnikih. Slovar slovenskega jezika razlaga besedo kataster kot uradni popis zemljišč² na določenem območju glede na obliko, obseg, kakovost, kulturo in posestništvo. V bistvu imamo pri tem opravke v zvezi s popisom zemljišč, ki ga izvede država zaradi pridobitve kriterijev za določitev enotne davčne odmere na zemljo. Z zemljiškim katastrom država evidentira vse podatke o zemljiščih, in to s stališča lastništva zemljišč in njihovih pravnih pravic, kakor tudi glede obsega in površine zemljišča, njegove lege in oblike, katastrskega razreda, katastrske kulture, njegove uporabe in donosnosti, na katerega se navezuje dohodek in z njim povezana davčna odmera. Že v zakonskih besedilih, ki so narekovali izdelavo katastrskih operatov, je razvidno, da je kataster nastal kot pripomoček in osnova za odmero dohodka od zemljišč, torej zemljiškega davka.

Z ozirom na nastanek ločimo tri katastrske operate, nastale od srede 18. do 1. polovice 19. stoletja. Vsi trije katastrski operati se imenujejo po avstrijskih cesarjih, ki imajo zaslugo, da so bili izdelani. To so terezijanski, jožefinski in franciscejski katastrski operati, ki imajo z ozirom na svojo sestavo vsak svoje značilnosti. Za terezijanski kataster moremo reči, da ima v smislu današnjega tolmačenja katastra le nekaj potez sodobnega katastrskega operata. Jožefinski kataster ima v pogledu izmere določene pomanjkljivosti, medtem ko za franciscejski katastrski operat lahko rečemo, da je bil zelo dober.

Terezijanski katastrski operat nima vseh značilnosti katastra. Vsebuje popis nosilcev pravnih pravic do zemlje, uporabo zemljišč v okviru štirih katastrskih kultur, napovedi dohodka in podložniških obveznosti. Podatki, zajeti v tem katastrskem operatu, izkazujejo razdrobljenost zemljiške posesti ter razvid podložniških obveznosti do zemljiškega gospoda. Operat predstavlja, po vsebini svojih sestavnih delov in tudi v pogledu zajetja napovedi in izmere, evidenco dominikalnih in kmečkih zemljišč v poskusu poenotenja obdavčenja dohodkov od zemljišč, ki ga je nameravala izvesti cesarica Marija Terezija. Pri tej nameri zemljišča niso bila izmerjena, temveč je bila njihova velikost ocenjena po poprečni količini posejanega žita, velikost travniških zemljišč je bila ocenjena po poprečnem donosu sena in otave, izražena v eno ali dvovprežnih vozovih, velikost gozdnih parcel pa so ocenili po količini dnevnega dela v gozdu. Pri terezijanskem katastrskem operatu imamo opravka z zelo pavšalno izmero zemljišč, dohodki od zemljišč pa so bili napovedani deloma v denarju, deloma pa v naturalijah.

Izvedba davčne rektifikacije in katastra, ki jo je napovedala cesarica Marija Terezija na Kranjskem s patentom z dne 12. 8. 1747,³ je bila naložena Glavni komisiji ter lokalnim komisijam. Za izvedbo napovedi so bila dana posebna navodila,⁴ v katerih je bil tudi določen rok za izvedbo napovedi. Ta rok je bil zelo kratek, in sicer je bil za to odmerjen čas od 23. aprila do 15. junija 1748. Deželna komisija na Kranjskem se s predpisanim rokom ni strinjala⁵ in je menila, da v tako kratkem času ni mogoče opraviti tako zahtevnega dela. Komisija je še navedla, da te naloge

¹ Robert Messner, *Der Franziszeische Grundsteuerkataster*, str. 61.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika II, Ljubljana 1975, str. 298.

³ AS, zbirka patentov, patent 12. 8. 1747; Marjan Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, Ljubljana 1964, str. 148.

⁴ AS, Gr. A. XV, Krumperk, fasc. 8. Navodila za izvedbo napovedi s. d.; Britovšek, str. 27.

⁵ Britovšek, str. 27.

v predpisanem roku ne more opraviti tudi zavoljo tega, ker so številni graščinski uradniki nepismeni in da tudi med oskrbniki ter upravitelji graščin mnogi ne obvladajo nemščine. Dela na izvedbi davčnih napovedi so le počasi napredovala, tako da je morala država roke prijav večkrat podaljšati. Poleg tega je bilo tudi delo revizijskih komisij, ki so morale napovedi soočati z uradnimi listinami, urbarji, potrdili in drugim gradivom, zlasti z vpisi v imenjsko knjigo iz leta 1618.⁶ Lokalne komisije, ki so napovedi preverjale, so nepravilne napovedi predlagateljem vračale in od njih zahtevale, da jih popravijo. Manjše popravke so komisije same vpisale v napovedi. Določeno je bilo, da morajo kmetje dati svoje napovedi ločeno od zemljiških gospodarjev. Za dominikalno posest so šteli le tisto posest, ki je bila vpisana že leta 1618 v imenjsko knjigo, ostalo dominikalno posest, ki so jo zemljiški gospodarji pridobili z odvzemom od kmetov in so jo po letu 1618 priključili v dominikalni obrat, pa je bilo treba posebej popisati in napovedati. To zemljo so registrirali kot novoobdavčena imenja. Komisija je pripravila za napoved posebne obrazce, v katere je bilo treba vpisati vse podatke o posesti in njenih dohodkih. Terezijanski katastrski operat sestavljajo trije deli, in sicer: 1) kmečke ali rustikalne napovedi; 2) zemljiškosposke ali dominikalne napovedi; 3) obračunske tabele.⁷

Dominikalne napovedi terezijanskega katastrskega operata so bile izpolnjene na obrazcih A, B, C in D.⁸ Obrazec A je bil namenjen napovedi dohodkov od dominikalnih zemljišč, ki so jih zemljiški gospodarji obdelovali v svoji režiji. V obrazce je bilo po določenih rubrikah treba vpisati vsa zemljišča v okviru naslednjih katastrskih kultur: njive, travniki, vrtovi, pašniki in gozdovi. V posebne rubrike je bilo treba vpisati podatke o lokacijah in imenih zemljišč, število zemljiških parcel iste katastrske kulture, za njivske parcele in za vrtove tudi velikost posamezne parcele, izražene v količini posejanega žita v mernih ljubljanske veljave, napoved o setvi strniščne ajde, število travnikov in pridelek sena in otave, ki so ga napovedali v eno ali dvovprežnih vozovih, napoved ravninske in planinske paše ter gozdov. Pri gozdovih je bilo treba dati ločeno napoved za gozdove s trdim lesom in gozdove z mehkim lesom. Graščine so morale podati napoved tudi za količino stavbnega lesa in lesa za kurjavo.

Obrazec B je bil namenjen zajetju napovedi za vinograde, ki jih je zemljiški gospodar obdeloval v svoji režiji. V posamezne rubrike obrazca so zajeti podatki o imenu in lokaciji vinograda, številu vinogradov, njihovi površini, preračunani na mernike in pridelek vina v čebrih. Napoved vina je bilo treba podati v dveh kakovostnih razredih in sicer kot dobro in slabo vino. Nadalje je bilo v obrazce treba dati napoved o pridelovanju ozimne rži v vinogradu. Ocenitev donosa vinograda je morala biti izražena v denarju nemške veljave. V obrazec so morali navesti tudi dajatve v denarju ali vinu, ki so jih morali dajati podložniki desetinskim gospodarjem.

Obrazec C je zajel napoved dohodkov od dominikalnih mlinov in drugih obratov na vodni pogon ter napoved za dohodke od ribnikov. V obrazec je bilo treba vnesti podatke o imenu mlina in vode, ki je mlini poganjala, število kamnov ali stop, letni dohodek od mlina ter letne izdatke za vzdrževanje mlina. Za ribnike je bilo treba navesti podatke o ribah, nalovljenih v ribniku.

Obrazec D je vseboval tabele o napovedi dohodkov gospodarstva za vse podložniške obveznosti, ki jih je dobil zemljiški gospodar. Podatki so zbrani v tabelah po posameznih vaseh, in sicer sumarno za vsakega posameznega podložnika. Podložniške obveznosti so bile urbarialne dajatve v žitu ali denarju, dajatve v tlaki, o vrednosti pašnih in gozdnih pravic, pravic do lesa in stelje, malih pravic, prediva; nadalje so šteli med dohodke zemljiškega gospodarja še dohodek od primščine, od odkupa, za plačane pristojbine pri izdelavi podložniških listin in prejemke za plačevanje 10 ali 20 pfeniga. Zemljiški gospodarji so morali v obrazec D vnesti tudi svoje izdatke, ki so jih imeli s poravnavo letnega davka, kontribucijo, remanenčni davek,

⁶ Britovšek, str. 149.

⁷ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana 1960, str. 80.

⁸ AS, Gr. A. XV, Krumperk, fasc. 8. Navodila za izvedbo napovedi s. d.

izdatke za cerkvene ustanove, za župnika, kaplana, mežnarja, izdatke za plače svojih uradnikov in služiteljev, izdatke v zvezi z razglašanjem naznanil, prenašanjem pošte, izdatke za vojsko in za nastanitev vojaštva ter izdatke za popravila svojih poslopij. Napovedi naturalnih dohodkov so morali zapisati v enotni, merski enoti (ljubljski mernik), žitno desetino je bilo treba napovedati na osnovi izračuna šestletnega poprečja, ostalo desetino pa v številu predmetov. Naturalne dajatve, ki so bile preračunane v denarno dajatev, je bilo treba napovedati v goldinarjih in krajcarjih nemške veljave. Dajatev prediva so napovedali v funtih.⁹

Zapisi dominikalnih napovedi so ohranjeni na tiskanih obrazcih, za mnoga gospostva pa tudi na na roko načrtanih in z roko napisanih obrazcih. To kaže, da so morali dominikalne napovedi večkrat popravljati in da niso imeli na razpolago zadosti tiskanih obrazcev.

Rustikalne ali kmečke napovedi so bile zbrane na obrazcih E, F in G.¹⁰ Obrazec E je zajel popis in obseg napovedi kmečke zemlje. Imel je štiri skupine rubrik, v katere je bilo treba vnesti podatke za napoved. Prva skupina rubrik je bila namenjena zajetju podatkov o lastniku posesti, ostale tri rubrike pa so bile pripravljene za napovedi donosa od njiv, travnikov in gozdov. Ta obrazec nam prikazuje strukturo kmečke posesti, tako glede pravnega značaja, kakor tudi glede obsega. Pri lastništvu posesti so zajeti podatki o imenu lastnika, vrsti lastništva (kupno pravo, zakupno pravo) ter velikosti posestva. Razen tega so v rubriko za vpis opravljanja obrtne dejavnosti zapisali še vrsto obrtne dejavnosti, s katero so se ukvarjali kmetje, kajzarji in drugi prebivalci na deželi. V rubrikah, ki so namenjene zajetju napovedi od njiv, travnikov in gozdov, so zapisani podatki o stanju katastrskih kultur te dobe; zlasti je poudarek na pridelku poljščin. Velikost njivskih parcel je izmerjena po posevku ozimne rži in je izražena v mernikih. Posebna rubrika je bila za napoved takih njiv, ki so jih po preteku kolobarskega razdobja pustili nekaj let neobdelane in so jih uporabljali za pašo. Pri njivskih parcelah je bilo treba tudi napovedati pridelok strniščne ajde ter pridelok drugih v deželi razširjenih strniščnih kultur. Napoved dohodka od travnikov so v rubrikah zajeli s podatki o imenu travnika, številu travnikov ter o pridelku sена in otave, izraženem v eno ali dvovprežnih vozovih.

Četrta skupina rubrik je bila namenjena napovedi dohodka od gozdov in pridobivanja lesa. Gozdovi, ki so zajeti v te napovedi, so bili večinoma v skupni lasti soseske, le zelo majhen del kmetov je imel lastne gozdove, kar je tudi razvidno iz zajetih kmečkih napovedi. Velikost gozda je bila zapisana v deželni meri in je bila izražena po dnevih obdelave ter po kakovostnem razredu. Če se je gozd uporabljal za pašo, je bilo treba to v napovedi posebej navesti. Prav tako je bilo treba posebej napovedati ogljarjenje v gozdu, za kar je bilo treba navesti količino pridobljenega oglja. Obrazec je imel še posebno rubriko za pripombe, v katere je bilo vpisati vse lokalne posebnosti, ki jih obrazec ni vseboval in jih tudi ni bilo mogoče zajeti v posamezne rubrike.

Obrazec F je bil namenjen za napovedi kmečkih mlinov in drugih obratov na vodni pogon. Obrazec je po svoji vsebini in sestavi podoben obrazcu C dominikalnih napovedi. Razlika je bila v tem, da je bilo treba navesti v kmečkih napovedih podatek o tem, ali je mlin obratoval na stalni ali nestalni vodi. Iz tega podatka se vidi obratovalni čas in kvaliteta mlina.

Obrazec G je zajel napovedi desetinskih dajatev in kolektur (bere). Pri desetini je bilo treba v napovedi navesti podatke o prejemniku desetine in njeno višino. Pri kolekturah so bile zajete vse nabirne obveznosti podložnikov do duhovnikov; mežnarjev, učiteljev in do drugih oseb, ki so take kolekture dobivali. Kolekture so napovedali v denarju in naturalijah. V obrazcu G so bile zajete tudi dajatve za odvetščino.

⁹ Britovšek, str. 29.

¹⁰ AS, Gr. A. XV, Krumperk, fasc. 8. Navodila za izvedbo napovedi s. d.

Obrazca E in F se po značaju napovedi pokrivata z obrazcema A in D dominikalnih napovedi. Obrazec E, v katerem so zajeti podatki o stanju kmečke posesti, nam daje vpogled v socialno-gospodarsko stanje kmečkih posestev srede 18. stoletja in v funkcioniranje vaške skupnosti oziroma soseske, v okviru katere so izkoriščali gozdove in skupno pašo. Navedba lokacij posameznih zemljišč nam tu pa tam že daje podatek o razdelitvi zemljišč po ledinah. Iz katastrskih napovedi terezijanskega razdobja še ne moremo dobiti pregleda o enotni topografski razvrstitvi zemljišč, ker je bila razcepljenost podložniške zemlje prevelika, saj je bilo na Kranjskem le malo naselij, ki so spadala pod enega zemljiškega gospoda.

Kalkulacijske ali obračunske tabele so bile izdelane na nenatiskanem obrazcu, vendar po enotnem konceptu. Za vsakega nosilca dominikalne posesti sta v kalkulacijskih tabelah zajeti dve skupini podatkov. V prvi skupini so zbrani podatki o velikosti posesti in o stari davčni odmeri, v drugi skupini pa so zapisani podatki o vseh dohodkih za dominikalno in rustikalno posest. Vse te podatke je zbral in obdelal kalkulanta, pregledal in overil pa jih je preglednik. Kalkulant in preglednik sta bila uradnika kresije. Terezijanski katastrski operat je bil izdelan v letih 1748 do 1756. Shranjen je bil pri deželnem sodišču, odkoder je bil prevzet v arhiv.

Jožefinski katastrski operat je nastal dobrih 30 let za terezijanskim. Odraža bistven premik pfi popisu, izmeri in napovedi donosa zemljišč. Ta katastrski operat nam podaja tudi izboljšavo sestavnih delov. K temu so nedvomno prispevale terezijansko-jožefinske reforme in ugotovljene pomanjkljivosti pri izvajanju terezijanske davčne reforme ter izpopolnjena organiziranost državne uprave. Država je izvedbo katastrske izmere organizirala preko nabornih okrajev oziroma nabornih gospošte in sosesk (občin), slednje so prispevale pri izdelavi katastra zelo pomembno delež. Soseske so se pri katastrski izmeri dobro organizirale in so med seboj tudi sodelovale. Župan in izvoljeni odborniki soseske so bili člani komisije za izmero in ocenitev donosa zemljišč. Soseske so v obliki davčne oziroma katastrske občine dobile izoblikovan teritorij, ki je z določenimi korekturami pri nekaterih katastrskih občinah ostal ohranjen do današnjih dni. Katastrska občina je bila temeljna enota, v okviru katere se je izvršil popis, izmera zemljišč in napoved donosa zemljišča. Izmero so v glavnem opravili kmetje, in sicer župan z izvoljenimi odborniki, le v redkih primerih je bil k izmeri pritegnjen inženir.

Za izvedbo katastrskega operata, ki je bil izdelan na osnovi patenta cesarja Jožefa II. z dne 20. 4. 1785¹¹, so bili imenovani naslednji organi: Višja komisija, ki je s svojim delokrogom pokrivala posamezno deželo, podkomisija, katere delokrog je bil teritorij okrožja, in lokalna komisija, ki je izvedla popis in izmero ter ocenitev donosa. Podkomisijo so sestavljali okrožni komisar, ekonom in inženir. Njihov delokrog je bilo usmerjanje meritvenih del na terenu in inštruiranje lokalnih komisij za pravilno delo pri izdelavi katastrskega operata. Lokalno komisijo je vodil uradnik krajevne gosposke, izvedbo meritvenih del pa predstavniki soseske — občine z županom na čelu. Izvajalci del pri popisu in izmeri zemljišč so morali položiti posebno prisego,¹² s katero so se morali zavezati, da bodo svoje delo pošteno, vestno in pravilno opravili.

Delo pri izvedbi je potekalo tako, da so najprej ugotovili in določili meje katastrske občine.¹³ Predstavniki soseske oziroma kasnejše katastrske občine so zato z zastopniki sosednje občine opravili obhod mej in tako določili meje katastrske občine. V okviru posamezne katastrske občine so bila zemljišča razdeljena na osnovi topografske lege na več manjših zaključenih posestnih enot, ki so jih imenovali ledine¹⁴ (nemško Ried), v okviru ledin pa so opravili popis in izmero posameznih zemljiških parcel. V izmero so bile pritegnjene vse zemljiške parcele, od katerih je

¹¹ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785.

¹² AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten, Jurisdizenten oder ihre Stellvertreter und Beamten, wie auch für die Gemeinden, wie sich dieselben bei den bevorstehenden Geschäfte der Aufschreibung, Ausmessung und Fatirung der Gründe zu benehmen haben, § 2. 5.

¹³ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung . . . § 14, 15.

¹⁴ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung . . . § 15.

bilo pričakovati kak donos.¹⁵ Pri izmeri posamezne parcele je moral sodelovati lastnik in le v izjemnih primerih je lastnika parcele smel nadomeščati njegov opolno-močenec. Če je bil lastnik parcele iz drugega kraja, ga je morala komisija obvestiti o času merjenja, da je le-ta lahko sodeloval pri merjenju in izmeri ter da je s svojo prisotnostjo tudi prispeval k točni določitvi meje svojega zemljišča. Pri izmeri je sodeloval tudi uradnik za zapis ugotovitev opravljene izmere.

Meritve zemljišč se je opravila s predpisanim merilnim orodjem, ki so ga sestavljali¹⁶:

— lesena letva v točni izmeri ene dunajske klaftre. Ta je morala biti merosodno preverjena, njena dolžina pa je morala biti razdeljena na šest enakih delov, to je šest čevljev,

— merilna veriga ali merilna vrv. Veriga je morala meriti točno deset dunajskih klafter; merilna vrv pa je bila lahko daljša, vendar ne več kot enajst dunajskih klafter. Merilna vrv se je zaradi klimatskih okoliščin krčila oziroma raztezala, zaradi česar jo je bilo treba vedno sproti naravnati. Pri merjenju so merilno vrv nategnili, pod njo pa so polagali merilno letvo ter tako opravili podrobno izmero zemljišča,

— dva lesena kola, ki sta morala biti na spodnjem debelejšem koncu ošiljena. Kola so zabili v tla, med nju pa so ob merjenju napeli merilno verigo oziroma merilno vrv,

— šest do osem lesenih drogov, dolgih najmanj osem do devet čevljev. Drog je moral biti na debelejšem koncu ošiljen, da so ga lahko zabili v tla. Za merjenje na pobočjih in po strminah so potrebovali do tri klaftre dolge droge, s pomočjo katerih so opravili merjenje na strminah. Za merjenje na strminah so bila izdana posebna navodila, s katerimi je bil določen način izmere. V primeru, da komisija, sestavljena iz kmetov, ni bila sposobna opraviti meritve, je merjenje opravil inženir — član podkomisije in so njegovo izmero posebej navedli v fasijo.

Napoved donosa njiv so opravili po enotnih kriterijih, in sicer na osnovi povprečnega letnega donosa glavnih žitnih vrst pšenice, rži, ječmena in ovsa. Za napoved je bilo določeno devetletno poprečje donosa žita, preračunanega v denar, in sicer iz razdobja 1774—1782¹⁷; devetletno poprečje znaša trikratni triletni kolobarski cikel. Napoved pridelka sena in otave s travnikov so morali podati po pridelku, izraženem v centih, napoved za vrtove in sadovnjake so morali dati v smislu napovedi za travnike najboljše kvalitete. Za planine, na katerih se je pridelovalo seno, ali pa so jih dajali v zakup, je bilo treba v napovedi navesti višino vrednosti letnega zakupa. V splošnem je bilo v jožefinski katastrski napovedi treba dati tako napoved, ki je bila določeni katastrski kulturi najbližja. Tako so npr. grmičevje, ki ne predstavlja gozda, napovedali kot pašnik, za vinograde, pri katerih je letni pridelek zelo nihaj, je moral lastnik dati napoved po povprečnem letnem donosu vina, izraženega v vedrih. Napoved za gozdove so dali na osnovi pravega donosa lesa v klaftrah, ločeno za mehki in trdi les. Pri napovedi za gozdove se je bilo treba ozirati tudi na starost gozdnih dreves in na lego gozda.

V patentu je bil določen rok, v okviru katerega naj bi opravili popis, izmero in oceno donosa. Ta rok je bil do konca oktobra 1785.¹⁸ Navedeni rok ni bil realen in so ga morali večkrat podaljšati. Uradno je bilo razglašeno, da so bila dela zaključena, šele meseca februarja 1789.¹⁹

Popis, izmera in ocena donosa napovedi zemljišč jožefinskega katastra je bila dokaj sistematično pripravljena, kar tudi kažejo obrazci²⁰, ki so bili precej poenostavljeni. Obrazci za zajetje podatkov vsebujejo bistvene sestavne dele, ki naj jih ima kataster. To velja zlasti za fasijo — napoved, ki je bila namenjena popisu in izmeri zemljiških parcel in le-ta predstavlja osnovni in bistveni sestavni del tega katastrskega operata.

¹⁵ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, § 1.

¹⁶ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung wie die Ausmessung der Gründe von den Gemeinden praktisch zu vollziehen sei, § 6; Messner, str. 94.

¹⁷ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten ... § 29; Karl Lego, Geschichte des österreichischen Grundkatasters. Wien 1950, str. 18.

¹⁸ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, § 5.

¹⁹ AS, zbirka patentov, patent 10. 2. 1789.

²⁰ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten ... § 13.

Za jožefinski katastrski operat so bili pripravljene naslednji trije obrazci: 1) fasija ali napoved, 2) izvleček podrobnejše razdelitve (subreparticijski izvleček), 3) posestni list. Poleg navedenih glavnih obrazcev so bili izdani še nekateri pomožni obrazci, ki so bili namenjeni ocenjevanju donosa in vrednosti pridelkov ter določanju povprečne vrednosti donosa na leto. V obrazcu sumarij so bili pogosto navedeni tudi podatki o načinu izvajanja kolobarjenja v posamezni občini.

Obrazec za fasijo ali napoved vsebuje evidentiranje vseh zemljiških parcel in podatke o vsaki parceli v katastrski občini. V skladu z navodili za izvedbo popisa in izmero je bilo treba v fasiji oštevilčiti vsako parcelo, jo izmeriti in ji določiti njen povprečni donos. Fasija je imela naslednje rubrike:

- tekoča številka zemljišča (zemljiške parcele) po topografski legi,
- ime in priimek imetnika zemljišča, kraj in hišna številka ter katastrska kultura zemljišča,
- stara izmera zemljišča,
- nova izmera zemljišča, izmerjena po kmetih, izmera v klaftrah po dolžini in širini; nova izmera zemljišča, izmerjena po inženirju,
- njive, višina pridelka z njive, navedena v pšenici, rži, ječmenu in ovsu, izmerjena v mernikih,
- travniki, izmera in pridelek sena ter otave za sladko in kislo seno, napoved pridelka v centih,
- vinogradi, površina vinogradov in pridelek vina, ločeno po kvaliteti vina (dobro, slabo), izmerjenega v vedrih,
- gozdovi, izmera v oralih, prirastek lesa, merjenega v klaftrah, ločeno za mehki in trdi les.

Pred izvedbo merjenja so vsako katastrsko občino razdelili na ledine.²¹ Za oštevilčenje ledin so uporabljali rimske številke, za oštevilčenje zemljiških parcel pa arabske. Oštevilčenje zemljiških parcel so v fasiji opravili tako, da je bilo iz oštevilčenja razvidno, koliko zemljiških parcel obsega posamezna katastrska občina in koliko jih šteje posamezna ledina. S tem je bil napravljen pregled številčnega stanja zemljiških parcel v posamezni katastrski občini in v vsaki ledini kot sestavnem delu katastrske občine. Na koncu fasije je bil še izdelan povzetek katastrskega stanja po ledinah:

Fasija predstavlja vezano knjigo, v kateri so po predpisanem obrazcu zajete vse parcele ene katastrske občine. Na začetku fasije je običajno zapisan opis katastrske občine kot celote, potem sledi popis mej vsake ledine ter splošni opis ledine z oziranjem na stanje katastrskih kultur v ledini. Zatem sledi popis posameznih zemljišč v okviru ledin. Ledina predstavlja topografsko zaokroženo celoto zemljiških parcel določene katastrske občine. Meje ledin so oblikovane tako, da se kar najbolj naravno pokrivajo s topografsko zaokroženim predelom v katastrski občini. Topografska konfiguracija zemljišč v okviru katastrske občine je pogojevala tudi število ledin v posamezni katastrski občini.

Izveček podrobnejše razdelitve (subreparticijski izvleček) je zajel podatke o posameznih posestnikih v okviru enega naselja v katastrski občini. Obrazec za omenjeni izvleček ima na prvi strani naslov in ime občine ter številko občine, ki je bila določena v okviru upravne razdelitve določenega nabornega gospostva kot vođečega gospostva. Obrazec ima naslednje rubrike:

- tekoča številka v izvlečku,
- ime posestnika in hišna številka,
- številke zemljiških parcel po fasiji,
- izmera njiv, donos in davčna osnova,
- število parcel travnikov in vrtov, njihova površina, donos in davčna odmera,
- število parcel pašnikov, grmičevja in gozda, njihova površina, donos in davčna odmera,
- število parcel jezer in rek, njihova izmera in donos,
- zbirni donos in davčna odmera.

²¹ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten ... § 15.

Podatki, zapisani na navedenem obrazcu, nudijo raziskovalcu prikaz stanja površin glavnih katastrskih kultur in njihovo donosnost v okviru posameznega posestnika, z obdelavo pa nam dajejo sliko posestnega stanja v posamezni katastrski občini oziroma v posameznem naselju kot delu katastrske občine.

V obrazcu individualnega izkaza oziroma posestnega lista je zajeto stanje nepremičnin posameznega posestnika. Obrazec ima naslednje rubrike: topografska številka parcele, ime ledine in katastrska kultura parcele, površina parcele po izmeri, kontrolirani donos zemljišča (oceno donosa na 1 oral je dala komisija) in donos celotnega posestva.

V glavi obrazca so še zajeti podatki o gospodstvu, okrožju, ime in priimek posestnika, hišna številka, občina in tekóča številka lastnika v okviru občine. Vpisi parcel v posestnem listu so zajeti po katastrskih kulturah, ki so razvrščene v štiri skupine, in sicer: njive, vinogradi, ribniki, ki odgovarjajo po donosnosti njivskim parcelam; travniki, vrtovi in ribniki, ki odgovarjajo po donosnosti travniškim parcelam; pašniki, grmičevje in gozdovi ter jezera in reke. Parcele so v posestnem listu navedene po vrstnem redu ledin.

Posestni list ima na zadnji strani tudi pomožni obrazec, v katerem je denarni izračun donosa posameznih katastrskih kulturnih zemljišč in izračun vsote zemljiškega davka, ki jo mora posamezen posestnik plačati. Posestne liste so morali podpisati posestniki.

Razen navedenih treh glavnih obrazcev so ohranjeni pomožni obrazci za izdelavo katastrskega operata in za izračun vrednosti pridelkov. Med pomožnimi obrazci sta najpomembnejša zbirnik ali sumarij ter obračunski list za izračun donosa. Pomožni obrazci niso ohranjeni za vse občine. Pri nekaterih občinah so ohranjeni poleg obrazcev katastrskega operata še popisi hiš z napovedjo donosa od hiš. Ti so bili izdelani v glavnem za mestne in trške občine. Razen tega je pri nekaterih občinah ohranjen še popis gozdnih parcel. Glavni obrazci, pomožni obrazci in ostali popisi, izdelani v zvezi z jožefinsko davčno regulacijo, predstavljajo jožefinski katastrski operat, ki je nastal v letih 1785 do 1789. V uporabi je bil le od novembra 1789 do konca aprila 1790.

V pripravah za uvedbo stabilnega katastra v avstrijskih deželah ima odločilno vlogo cesarski patent Franca I. z dne 23. 12. 1817.²² Izmera zemljišč je temeljila na obširnih pripravah in na novih dosežkih zemljemerstva v začetku 19. stoletja. Podlaga za novo katastrsko izmero je bila vzeta iz jožefinskega katastrskega operata, ki ga je bilo treba izboljšati in izpopolniti. Katastrske občine jožefinske dobe so imele že svoj zaključen teritorij, ki je bil ponekod v pojožefinskem obdobju nekoliko preoblikovan. Dale so izhodišče in osnovo za pristop k novi franciscejski katastrski izmeri. Poudariti je treba, da je bila katastrska občina tista teritorialna enota, v okviru katere se je izvedla meritev in ocenitev zemljišč. Sama izmera je bila za takratne razmere izredno natančna ter pomeni velik uspeh tedanje Avstrije na področju geodetske službe in zemljemerstva. Mnogo je k temu prispevalo dejstvo, da je nekdanji ročni sistem merjenja zemljišč nadomestilo merjenje z merilnimi instrumenti²³ in da so merjenje opravili šolani zemljemerci, ki so bili za ta namen pritegnjeni iz vojaških vrst²⁴, ter zemljemerci, ki so izšli iz vrst diplomantov Politehničnega inštituta na Dunaju, ustanovljenega 6. 11. 1815.²⁵

Za pripravo in izdelavo katastra in nove davčne regulacije so bili ustanovljeni posebni upravni organi in komisije, tako na ravni centralnih uradov na Dunaju,

²² AS, zbirka patentov, patent 23. 12. 1817.

²³ Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8ten un 9ten Paragraphes des Allerhöchsten Patentes vom 23. December 1817 angeordneten Landes-Vermessung. Wien, 1824, str. 41, § 214.

²⁴ Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem. Ljubljana 1978, str. 173; Karl Ulbrich, Zeittafel zur historischen Entwicklung der österreichischen Katastralvermessung. 150 Jahre österreichischen Grundkataster. Wien 1967, str. 174.

²⁵ Ulbrich, str. 174 in 187.

kakor tudi v posameznih deželah.²⁶ Na Kranjskem je delovala Deželna komisija za regulacijo zemljiškega davka ter tri okrožne komisije. Okrožno komisijo je vodil okrožni glavar ali njegov namestnik, sestavljali pa so jo okrožni komisar, ki je bil pristojen za reševanje političnih poslov, poddirektor mapiranja, ki je vodil merjenje, ter inšpektor za ocenitev. Deželni komisiji, ki ji je pripadalo vodenje vseh katastralno-meritvenih poslov v deželi, je načeloval predsednik. Deželni komisiji so med drugim pripadale naslednje pristojnosti²⁷:

- izvajanje ukrepov v zvezi z grafično triangulacijo in opisom meje,
- izdelava delovnega načrta za podrobno merjenje, preskrba finančnih sredstev za merjenje,
- izvajanje delovnega načrta, dajanje navodil poddirektorjem in inšpektorjem ter podrejenim geometrom in njihovim pomočnikom,
- nastavitev civilnih geometrov in njihovih pomočnikov za izvršitev meritvenih del in izdelavo katastrskega operata,
- odločanje o napredovanju geometrov v višje položajne razrede in odločanje o drugih personalnih zadevah uslužbencev, ki sodelujejo pri katastrski izmeri,
- dajanje drugih navodil, s katerimi se bo delo pri izmeri kar najbolje odvijalo.

Okrožna komisija je imela naslednje pristojnosti²⁸:

- nadzorovanje izmere in pravilnosti določanja mej zemljiških parcel in mej katastrskih občin,
- izvajanje odredb okrožnega urada v primeru potrebe po sprotne reševanju problematike pri izmeri zemljišč,
- posredovanje pomoči inšpektorjem in geometrom, ki so jo morali dajati okrajni in občinski uradi,
- odstranjevanje vseh ovir, ki so nastale v zvezi z izmero zemljišč,
- nadzorovanje del na območju okrožnega urada, izvajanje ukrepov v primerih zastajanja del na zemljiški izmeri ter dajanje poročil Deželni komisiji o svojem delu.

Pri pripravah in pri izvedbi zemljiške izmere so bili soudeleženi naslednji izvajalci: triangulacijski poddirektor, pristojen za vodenje trigonometričnih operacij, deželni direktor za mapiranje, ki je vodil merjenje v vseh sestavnih delih, inšpektor za mapiranje, ki je vodil potek izmere v posameznih okrajih, grafični triangulator, ki je določal grafične točke in vodil snemanje teh točk, geometer za popis občinske meje, ki je izdelal skico občinske meje in je sodeloval pri izdelavi popisa občinske meje, geometer za podrobno merjenje, ki je izdelal katastrski operat, pomočnik geometra, ki je sodeloval pri merjenju in izračunavanju zemljiških površin, merilni pomočnik ter merilni strežnik, indikator, ki ga je imenovala občina in je bil dober poznavalec stanja občinskih mej in mej posameznih parcel. Indikatorja je v primeru neustreznosti geometer lahko odpustil in zahteval od občine, da mu dodeli novega.

Pred začetkom meritvenih del je bilo treba najprej določiti geodetsko osnovo za merjenje. Po določitvi koordinatnega sistema za vso Avstrijo in po določitvi koordinatnih točk, ki so bile za slovensko ozemlje na Schöcklu pri Gradcu in na Krimu pri Ljubljani²⁹, je bila dana podlaga za izvedbo triangulacije in za katastrsko izmero.

Izmera zemljišč je potekala v več fazah. Najprej je bilo treba določiti grafično mrežo za merjenje. S tem je bilo ozemlje občine razdeljeno na mapne liste. Za vsak mapni list je bila predvidena površina ene kvadratne milje. Na vsakem listu je bilo treba določiti tri trigonometrične točke, ki jih je z merilnimi aparati določil grafični triangulator³⁰ in jih je bilo treba vnesti na mapni list. Neposredno po opravljeni grafični triangulaciji je sledil popis občinske meje. To delo je bilo po pravilu opravljeno eno leto pred izvajanjem podrobnega merjenja zemljišč.³¹ Popis občinske meje je opravil za to določen geometer. Pri popisu občinske meje so sodelovali še

²⁶ Instruktion . . . § 1—18.

²⁷ Instruktion . . . § 7.

²⁸ Instruktion . . . § 12.

²⁹ Lego, str. 31; Ulbrich, str. 173.

³⁰ Instruktion . . . § 116—122.

³¹ Instruktion . . . § 167.

en uradnik okrožnega ali okrajnega urada, predstojnik občine ter po dva izvoljena predstavnika občine, ki sta dobro poznala občinske meje, ter predstavnik sosednje mejne občine. Razpored in vrstni red popisa občinske meje je določila okrožna komisija.³²

Podrobno merjenje je bilo opravljeno z merilnimi inštrumenti³³, ki so jih sestavljali: merilna mizica, vodna tehtnica, dioptersko ravnilo, svinčnica, 10 col dolga merilna veriga in risalni pribor. Podrobno merjenje je opravil geometer s sodelovanjem pomočnika, merilnega pomočnika, merilnega strežnika in indikatorja. Merjenje na terenu se je opravljalo od pomladi do pozne jeseni, obdelava z merjenjem pridobljenih podatkov pa je bila izvršena v zimskem času.³⁴ Obdelava podatkov je obsegala dodelavo originalnih katastrskih map, izdelavo indikacijskih skic, izračun izmerjenih površin, izdelavo vseh zapisnikov (zapisnik zemljiških parcel, zapisnik stavbnih parcel), izdelavo abecednega seznama posestnikov in izkaz površine zemljišč po katastrskih kulturah.

Originalne katastrske mape in indikacijske skice so bile izdelane v merilu 1 : 2880; za merjenje v težko dostopnih krajih se je lahko uporabljalo merilo 1 : 5760, za merjenje v mestih pa tudi merilo 1 : 1440 ali celo 1 : 720.³⁵ Ko je geometer izdelal indikacijsko skico, ki je bila potrebna za komisijski ogled na terenu, je bil opravljen komisijski ogled izmere na terenu³⁶, pri katerem so sodelovali uradnik okrajnega gospodstva, župan in izvoljeni občinski odborniki. Vsi prisotni so po komisijskem pregledu s svojimi podpisi izjavljali na vsakem listu indikacijske skice, da je bila izmera pravilno opravljena.

Geometer je podrobno merjenje opravil v okviru občine po posameznih listih in po ledinah. V kolikor določena ledina še ni imela svojega imena, ga ji je lahko dal geometer.³⁷ Take ledine so bile nove tvorbe pri rajonizaciji zemljišč v okviru katastrske občine in so nastale zaradi olajšanja dela pri izvedbi izmere.

Franciscejski katastrski operat ima dva dela, spisovnega in grafičnega. Spisovni del je sestavljen po obrazcih, v katerih so zajeti vsi podatki o izmeri in podatki za pridobitev hitre informacije o posameznem posestniku ali o posameznem zemljišču. Spisovni del katastrskega operata sestavljajo³⁸: zapisnik (protokol) zemljiških parcel, zapisnik (protokol) stavbnih parcel, izkaz površine zemljišč po katastrskih kulturah, abecedni seznam zemljiških posestnikov, popis mej katastrske občine, seznam neznanih lastnikov zemljišč, zapisnik o izračunavanju površine zemljišč, pismena dokazila o imenovanju. Ob tem velja poudariti, da katastrski operat na Kranjskem ne vsebuje zadnjih treh sestavnih delov franciscejskega katastrskega operata.

Zapisnik zemljiških parcel predstavlja numerično evidenco vseh obdelovalnih in drugih parcel v občini, ne glede na katastrsko kulturo. Pojem parcela je bil opredeljen v navodilu: to je posebna zemljiška enota, vezana na lastništvo in na vrsto katastrske kulture. V navodilih se je tudi priporočalo, naj bi bile meje posameznih parcel čimbolj naravne. Med zemljiške parcele se ob merjenju ni štelo zemljišč, ki so bila manjša od 25 klafter.³⁹ Taka so bila navadno ob hišah kot majhni vrtovi ali pa ob njivah kot travniške parcele, ki so služile za obračanje živine pri obdelavi njiv. Prve so zato vračunali med stavbne, druge pa med njivske parcele. Pripomniti velja, da izvajanje tega navodila ni bilo dosledno speljano.

Zapisnik zemljiških parcel vsebuje naslednje rubrike: številka mapnega lista, v katerem je narisana parcela, ime ledine, tekoča številka parcele, vrsta lastništva parcele (dominikalna, rustikalna), lastnik parcele (hišna številka, priimek in ime, poklic in kraj bivanja), vrsta zemljišča po katastrski kulturi, površina v oralih in

³² Instruktion . . . 171.

³³ Instruktion . . . 214.

³⁴ Instruktion . . . 455.

³⁵ Instruktion . . . 145, 197—203, Lego, str. 38.

³⁶ Instruktion . . . 352.

³⁷ Instruktion . . . 286.

³⁸ Instruktion . . . 488, Lego, str. 40.

³⁹ Instruktion . . . 246, 248; Karl Ulbrich, Die Entwicklung des Zeichenschlüssels der österreichischen Katastralvermessung. 150 Jahre österreichischer Grundkataster, Wien, 1967, str. 160.

Sfr's. obel

klaftrah, kakovostni razred, čisti letni donos v kovanem denarju, vrednost zemljišča, pripombe. V zapisniku zemljiških parcel so zajete vse zemljiške parcele po tekočih številkah, ki so vpisane v katastrski mapi. Najprej so popisane vse parcele posameznih lastnikov, zatem pa so popisane še parcele cest in poti, rek in potokov. Nekatere rubrike so v zapisniku ostale neizpolnjene, zlasti so ostale prazne rubrike, ki so bile namenjene zapisu vrednosti in oceni zemljišča. Verjetno so te rubrike ostale neizpolnjene zaradi tega, ker je bila ocenitev zemljišč opravljena nekaj let po izdelavi zapisnika. Poimenovanje katastrskih kultur za posamezne zemljiške parcele so v zapisnik vpisali po določenem ključu. Ta ključ je predvideval naslednje katastrske kulture⁴⁰: zelenjavni vrt, sadovnjak, park, vinograd, hmeljnik, travnik (suh ali moker), travnik s sadnim drevjem, pašnik, močvirje, močvirje s trstiko, njiva, njiva s sadnim drevjem, njiva z oljkami, njiva z drevesi in vinsko trto, riževo polje, gozd, grmičevje, peskokop, ilovna jama, kamnolom, šotišče, gole skale, pustota, reka ali potok, jezero ali ribnik, solina, pot, stavbna parcela. V zapisniku naletimo tudi na drugačna poimenovanja, zlasti pri opisovanju gozdnih parcel, kjer najdemo zapis: mlad gozd, srednji gozd, visoki gozd, poleg tega pa tudi listnati gozd, iglasti gozd in mešani gozd. Pri izmeri gozdnih parcel je vedno sodeloval gozdarski izvedenec, ki je tudi določal kategorijo gozda za zapis v zapisnik.⁴¹ Na koncu vsebuje zapisnik povzetek o izmerjenih površinah, in sicer po posameznih straneh zapisnika. Razen tega so na koncu zapisnika podpisi oseb, ki so zapisnik izdelale in izračunale površino zemljišč ter datum izdelave zapisnika. Zapisnik ima obliko broširane knjige.

Zapisnik stavbnih (gradbenih) parcel obsega podatke o zgradbah, postavljenih na teh parcelah. V stavbno parcelo so vključene vse zgradbe enega lastnika v okviru istega dvorišča, vključno z manjšim vrtom ob hiši. Če so bile hiše postavljene druga ob drugo v strnjeni pozidavi in so bile last različnih posestnikov, so po navodilih popisali vsako zgradbo posebej kot posebno stavbno zemljišče. V zapisniku so stavbne parcele vpisane kot stanovanjska hiša, stanovanjska hiša z dvoriščem, gospodarsko poslopje z dvoriščem, hlev z dvoriščem, stanovanjska hiša z gospodarskim poslopjem, stanovanjska hiša s hlevom, grajsko poslopje, kovačnica, mlin, žaga, cerkev itd. Stanovanjske hiše so v zapisniku vpisane tudi kot zidana ali lesena stanovanjska hiša ali pa kot pritlična hiša oziroma hiša v dveh ali več nadstropjih.

Obrazec zapisnika za stavbne parcele ima naslednje rubrike: številka lista v mapi, podatek o lastniku zgradbe (ime in priimek, poklic, kraj stanovanja), podatek o hiši in zgradbi po namenu (hišna številka, stanovanjska hiša oziroma druga vrsta zgradbe in skupna površina parcele), letni donos hiše v kovanem denarju, pripombe. V zapisniku stavbnih parcel niso vse rubrike izpolnjene, zlasti velja to za rubriko o letnem donosu hiše. Zapisnik je datiran in podpisan od njegovih sestavljalcev ter vezan v broširani obliki.

Obrazec za abecedni seznam zemljiških posestnikov katastrske občine je namenjen pregledu lastnikov zemljišč in evidentiranju vseh parcel, ki jih je posedoval posamezen lastnik. Ta obrazec je služil kot pripomoček za pridobitev hitre informacije o posestnem stanju določenega posestnika v katastrski občini. Obrazec ima naslednje rubrike: tekoča številka, ime sekcije, v kateri ležijo posamezne parcele, podatek o lastniku (hišna številka, ime in priimek, vključno z domačim imenom, poklic, stanovanje), pripombe. Abecedni seznam je vezan v broširani obliki.

Obrazec za izkaz površine zemljišč po katastrskih kulturah je sestavljen na enem listu in je namenjen zbirnemu seštevkju površine vseh vrst katastrskih kultur v občini. V obrazcu so zajete vse po uradnem ključu zajete katastrske kulture, vključno s stavbnimi parcelami. Pri izpolnjevanju tega obrazca so mnoge rubrike ostale neizpolnjene, ker določenih katastrskih kultur v posameznih občinah ni bilo, obrazec pa je bil izdelan za zajetje vseh katastrskih kultur.

⁴⁰ Instruktion . . . , priloga Vorschrift zur Zeichnung der Katastralpläne.

⁴¹ Instruktion . . . , § 254.

Zapisnik o popisu meje katastrske občine nima predpisanega obrazca. Izdelan je bil po ustaljenem postopku za izdelavo takega popisa. Zapisnik sestavljata dva dela, in sicer predhodni popis, ki je bil narejen pred izvedbo podrobne izmere in vsebuje tudi katastrsko skico z opisom meje in popisom mejnikov ter končni popis meje, v katerem so zajeti podatki o razsežnosti občine v dolžino in širino, položaj katastrske občine v okviru okrajne gosposke ter opis meje s postavljenimi mejniki. Predhodni popis meje izkazuje tudi podatke o osebah, ki so sodelovale pri obhodu meje. Zapisnik so nato tudi podpisali, med podpisniki je uradnik gosposke, geometer, župan, po šest izvoljenih občinskih odbornikov ter zastopniki mejnih občin. Končni zapisnik o popisu meje je bil izdelan po zaključku izdelave katastrskega operata oziroma pred predajo katastrskega operata inšpektorju za merjenje, ki je bil pristojen za njegov pregled. Zapisnik o popisu meje je vezan v broširani obliki.

Grafični del katastrskega operata predstavljajo originalna katastrska mapa, indikacijska skica, mapna kopija in rektifikacijska mapa.

graf. del

Originalna katastrska mapa je bila izdelana kot avtentičen naris stanja vseh zemljišč v katastrski občini v merilu 1 : 2880. Originalne katastrske mape so bile izdelane na izredno kvalitetnem papirju ročne izdelave z vodnim znakom tvrde, ki ga je izdelala in grbom. Vsak posamezen list katastrske mape meri 71,5 cm × 58 cm. Vsak list ima predpisan rob 2,5 cm, ki se ni smel uporabiti za zajemanje narisa katastrskih površin. Vsak list katastrske mape je bil oštevilčen s tekočo rimsko številko. Vsi mapni listi ene katastrske občine so bili nato vloženi v poseben ovoj, na katerem je bila nalepka s pripadajočimi podatki katastrske občine in mapna skica. Originalna katastrska mapa je obarvana z barvami, določenimi za označitev posameznih katastrskih kultur po navodilih za izvedbo katastrske izmere. Barvni toni posameznih katastrskih kultur v okviru ene katastrske občine so se morali pokrivati, na kar so morali inšpektorji ob končnem pregledovanju mape posebej paziti. Barvne nianse po posameznih katastrskih kulturah⁴² so bile za njivo rumenkastorjava ali tobačnorjava, za vrt sočnozelena, za travnik svetlozelena, za pašnik bledozelena, za kostanjev gozd rjava, za gozd temnosiva ali bledečrna, za potok in vodo svetlo-modra, za jezero in ribnik močna modra, za riževo polje svetlo-modra z rjavimi črtami, za šotišče, gramozno jamo rjava, za pustoto brez barve, za kamnolom modra s tušem, za vozno pot svetlorjava, za stezo, pot svetlorumena, za zidano hišo, kamnit most svetlordeča, za javno zgradbo rdeča s poudarkom sprednje fasade, za leseno hišo svetlorumena s poudarkom fasade z debelejšo črno črto.

V obarvano mapo so vpisali in vrisali ostale napise in oznake.⁴³ Stavbne parcele so oštevilčili s črnim tušem, zemljiške parcele pa z rdečim. Vsi ostali vpisi v katastrski mapi so zapisani s črnim tušem, v skladu z navodilom za izvedbo katastrske izmere, ki je vsebovalo enotne normative za izdelavo napisov za imena krajev in ledin ter drugih vpisov v katastrsko mapo. V katastrski mapi ni bilo dovoljeno uporabljati kakršnihkoli olepšav za zapisovanje podatkov. Na vsak list katastrske mape se je moral podpisati geometer, ki je izdelal mapni list.

Originalna katastrska mapa ima naslednje podatke: številko zemljiške parcele, številko stavbne parcele, naris stavbe oziroma gradbenega objekta, zapis imena naselja, zapis imena ledine, zapis topografskega znaka za določene katastrske kulture.

Zapisovanje topografskih oznak in drugih zapisov v katastrsko mapo se je izvedlo na osnovi posebnega ključa za vpisovanje in vrisavanje konvencionalnih znakov posameznih katastrskih kultur.⁴⁴ Med temi znaki so pri nas najpogostejši znaki za označevanje pašnikov (črka W), skupnih pašnikov (črki GW), gozdov (smrečica in črki MH za iglast gozd srednje starosti, drevesce za listnat gozd, črki GH za mešan gozd) in vinogradov (ob kolu navita vinska trta).

Originalna katastrska mapa je grafični naris zemljišč, ki ga je geometer izdelal ob merjenju na terenu. Velikost posameznega mapnega lista je bila vnaprej dolo-

⁴² Instruktion . . . , § 466—475.

⁴³ Instruktion . . . , § 455—465.

⁴⁴ Ulbrich, Die Entwicklung . . . , str. 160, 161.

čena. Vsak mapni list je bil ob merjenju na terenu prilepljen z jajčnim beljakom na merilno mizico. S tem je bila zagotovljena nepremičnost mapnega lista na mizici ob merjenju oziroma zajemanju parcel na mapni list. Mapni listi, ki imajo sledove jajčnega beljaka, predstavljajo originalni list franciscejske katastrske mape, mapni listi, ki teh sledov nimajo, pa so lahko le kopije ali dvojniki.

Indikacijska skica je prav tako grafični naris zemljišč katastrskega operata, ki se po točnosti in izdelavi skoraj povsem približuje narisu zemljišč v originalni katastrski mapi.⁴⁵ Indikacijska skica je izdelana v merilu 1 : 2880. En list originalne katastrske mape predstavlja štiri liste indikacijske skice. Velikost lista indikacijske skice je 34 cm × 27,5 cm. Indikacijska skica je izdelana na kartonu kot podloga za komisijski ogled o opravljeni izmeri na terenu. V skladu z navodili o izdelavi indikacijske skice so v indikacijske skice poleg vpisov, ki jih vsebuje originalni mapni list, vnešeni še podatki o lastniku zemljišča, hišna številka, kraj bivanja lastnika in izmera zemljišča. Če je bila zemljiška parcela last več koristnikov oziroma vasi, so navedena vsa njihova imena oziroma imena vasi, iz katerih so bili koristniki parcele. V posameznih parcelah so tudi vrisani konvencionalni znaki za označevanje posameznih katastrskih kultur.

Indikacijsko skico sestavlja več listov, ki so posebej označeni. Prvi naslovni list indikacijske skice je namenjen označitvi, zato vsebuje ime občine, ime davčnega okraja in okrožja ter pomanjšano skico katastrske občine, tekočo številko katastrske občine, določeno ob ureditvi oziroma razvrstitvi v mapnem arhivu. Poleg tega je še podpis geometra, ki je opravil izmero ter letnica izdelave. Naslednji listi indikacijske skice so oštevilčeni v smislu tekočega oštevilčenja listov v originalni katastrski mapi. Na vsakem listu je tudi podpis geometra, ki je indikacijsko skico izdelal. Indikacijske skice so bile izdelane zaradi preverjanja pravilnosti opravljene izmere na terenu. Preverjanje je opravila posebna komisija, člani komisije pa so s svojimi podpisi na hrbtini strani vsakega lista indikacijske skice potrdili pravilnost izmere oziroma ugotovljenega stanja na terenu.⁴⁶ Poleg podpisov in datuma komisijskega ogléda ter ustreznega žiga so na listih indikacijske skice, na katerih so zajeta naselja, še zapisi imen vseh posestnikov, hišne številke ter imena ledin. Komisijski ogled stanja na terenu je trajal več dni, kar je razvidno iz datumov, ki so zapisani na posameznih listih. Indikacijske skice so obarvane z enakimi barvami kot originalne katastrske mape.

Indikacijska skica ima zajete naslednje podatke: številko parcele, izmero parcele, ime in priimek lastnika parcele, hišno številko lastnika parcele, oznako za vrsto lastništva parcele (d = dominikalna lastnina, ueb = kmečka lastnina), imena krajev in ledin, naris stavb in gradbenih objektov, vpis topografskih in konvencionalnih znakov za katastrske kulture po predpisanem ključu.

Mapne kopije oziroma kopije originalne katastrske mape so vereti odraz originalne katastrske mape in so bile izdelane za upravne in druge potrebe ter z namenom varovanja originalnega izvoda katastrske mape. Mapne kopije so bile izdelane v Litografskem inštitutu na Dunaju.⁴⁷ En izvod kopije originalne katastrske mape je bil obarvan in so ga uporabljali kot izvedbeno katastrsko mapo, v katero so kasneje vrisavali vse popravke, ki so nastali s spremembo stanja na terenu. Druge mapne kopije niso bile obarvane, razen zgradb, ki so jih obarvali ročno z rdečo ali rumeno barvo, s katero so razlikovali kvaliteto posamezne zgradbe oziroma gradbeni material, iz katerega je bila stavba zgrajena.

Rektifikacijska mapa je bila izdelana v začetku 40. let 19. stoletja, torej približno 20 let po nastanku originalne mape.⁴⁸ Za rektifikacijske mape so uporabljali nebarvane mapne kopije. Ta mapa vsebuje vse popravke in dopolnitve, ki so nastale

⁴⁵ Instruktion . . . § 346.

⁴⁶ Instruktion . . . § 353.

⁴⁷ Lego, str. 40.

⁴⁸ Franz Allmer, Der stabile Kataster in Steiermark. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs. Folge 26, Graz 1976, str. 87–98; Karl Lego, [n. d.] str. 42.

v času po prvotni katastrski izmeri. V mapi so z rdečim tušem izrisani popravki na parcelah, kjer so nastale spremembe, zlasti v času razdeljevanja velikih šrenjskih parcel med več lastnikov, ob delitvah kmetij, gradnji novih prometnih poti in v zvezi z industrializacijo v naseljenih krajih. Oštevilčenje posameznih parcel ni bilo izvršeno, razen na parcelah, kjer so bili opravljeni popravki. Pri popravkih so zadržali staro parcelno številko, kateri so dodali v obliki ulomka še dodatno podštevilko od 1 naprej. **Rektifik.** Rektifikacijsko mapo so hranili v posebnem ovoju, ki so ga opremili s posebno nalepko z ustreznim napisom. Rektifikacijska mapa je skupaj z originalno mapo tvorila osnovo za izdelavo kasnejših reambulančnih katastrskih operatov.

Ureditve in ohranjenost katastrskih operatov

Terezijanski katastrski operat je bil izdelan v okviru posameznih dežel. Katastrski operati so urejeni po okrožjih po enotnem ureditvenem sistemu, ki je slonel na razporeditvi nosilcev dominikalne posesti.⁴⁹ Katastrski operat je razvrščen po naslednjem zaporedju: prelati in samostani, župniki in beneficijati, cerkve in bratovščine, župniki s primanjkljajem duhovniške plače, špitali, plemstvo, drugi lastniki, deželnoknežja mesta in trgi, novo ugotovljena imenja.

Na Kranjskem sta bila skupaj 1102 imetnika dominikalne posesti, od katerih je bilo 436 cerkvenih, 248 plemiških, 12 mest in trgov, 8 špitalov, 71 drugih lastnikov ter 321 na novo ugotovljenih imenj, ki so nastala po vpisu v imenjsko knjigo iz leta 1618.

Arhivsko gradivo terezijanskega katastrskega operata je ohranjeno skoraj v celoti. Kmečke napovedi so vezane v posebne knjige, ki jih imenujemo napovedne tabele. Za Kranjsko je ohranjenih 211 knjig kmečkih napovedi. Dominikalne napovedi so zbrane v obrazcih A, B, C, D, ki so priložene gradivu tako imenovanih rektificiranih dominikalnih aktov. Dominikalne napovedi predstavljajo manjši del tega arhivskega fonda, ki sicer obsega 120 obsežnih fasciklov arhivskega gradiva. Obračunske tabele predstavljajo najmanjši del terezijanskega katastrskega operata in obsegajo le 8 knjig.⁵⁰ Za iskanje gradiva je na razpolago poseben indeks, v katerem so po posameznih okrožnih uradih zajeti po določenem vrstem redu vsi nosilci dominikalne zemljiške posesti na Kranjskem.

Arhivsko gradivo terezijanskega katastrskega operata je bilo nekdaj shranjeno pri Deželnem oziroma kasnejšem Okrožnem sodišču v Ljubljani, odkoder je bilo prevzeto v Osrednji državni arhiv leta 1948.

Jožefinski katastrski operat je nastal v letih 1785—1789. V skladu s 43. členom pouka o popisu, izmeri in napovedi zemljišč iz leta 1785 naj bi se hranil katastrski operat pri županu katastrske občine. Operat naj bi bil pri njem na vpogled vsakemu občanu. Kasneje so hrambo katastrskega operata pogojevali z varnostjo pred požarom. Prvotno določilo je bilo spremenjeno tako, da naj se katastrski operat hrani v zidani in ognjavarni niši pri županu ali pa v župnišču. Po prenehanju veljavnosti jožefinskega katastrskega operata naj bi se operat shranil pri okrajnih gosposkah, odkoder je bil leta 1814 predan novonastalim okrajnim oblastvom.⁵¹ Če je bilo to izvedeno, še ni raziskano. Prav tako ni razjasnjeno stanje hranjenja jožefinskega katastrskega operata za Kranjsko za čas od njegovega nastanka do leta 1950, ko je bilo gradivo odkrito v posloppju Narodnega muzeja v Ljubljani. Vse dotlej smo bili prepričani, da je jožefinski katastrski operat za Kranjsko uničen. To stališče je objavil tudi dr. Maks Miklavčič v svoji disertaciji.⁵² Z odkritjem katastrskega operata leta 1950 in z njegovo ureditvijo se je pokazalo, da je ohranjena približno ena tretjina jožefinskega katastrskega operata za Kranjsko. Od 879 katastrskih občin⁵³ je

⁴⁹ AS, Repertorium zu den rectific. Dominical-Akten und Bekenntniss-et Calculations Tabellen.

⁵⁰ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 80.

⁵¹ AS, Jožefinski katastrski operat za katastrsko občino Črnomelj.

⁵² Maks Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, GMS, Ljubljana 1945, str. 7.

⁵³ Miklavčič, str. 37.

ohranjeno gradivo za 375 občin in še to ne v celoti. Gradivo je ohranjeno za 148 katastrskih občin ljubljanskega, za 163 občin novomeškega in za 64 občin postojnskega okrožnega urada. Veliko gradiva je ohranjenega v zelo slabem stanju, ker je bilo zaradi nepravilne hrambe izpostavljeno uničevanju. Gradivo je urejeno po katastrskih občinah, te pa v okviru nabornih gospodstev in po okrožnih uradih. Za gradivo obstoja poseben inventarni popis.

Arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata za slovensko ozemlje je nastalo v letih 1818—1828, rektifikacijske mape pa so nastale kasneje. Triangulacija in katastrska izmera sta bili najprej opravljeni v Slovenskem Primorju in Istri, in sicer v letih 1817—1825, na Štajerskem v letih 1819—1825, na Kranjskem v letih 1822—1826 in na Koroškem v letih 1825—1828.⁵⁴ Ozemlje Prekmurja ni bilo zajeto v katastrsko izmero v času vladanja Franca I.

Vse arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata je bilo izdelano in urejeno po tedanjih predpisih. Ureditev je ostala do današnjih dni. Po predpisih je bilo gradivo franciscejskega katastrskega operata urejeno v okviru posameznih dežel. Že leta 1822⁵⁵ je izšel odlok, da se mora vse katastrsko gradivo na stopnji dežele shraniti v deželnem mapnem arhivu. Tu so gradivo uredili po okrožnih uradih, v okviru okrožnega urada pa po abecednem redu katastrskih občin. Na ta način so katastrske občine nato oštevilčili in vse gradivo ene katastrske občine vodili pod isto evidenčno številko, ki so jo zapisali na vse sestavne dele katastrskega operata. Ta ureditev je ostala do danes, razen za gradivo slovenskega dela Štajerske, ki je bilo v mapnem arhivu Finančne direkcije v Ljubljani preurejeno, tako da je bilo gradivo celjskega in mariborskega okrožja združeno in na novo oštevilčeno.

Arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata je Arhivu izročila Republiška geodetska uprava v letih 1948, 1949, 1952, 1956, 1961. Franciscejski katastrski operat za slovensko ozemlje ni v celoti ohranjen, še najbolj popolno je gradivo za bivšo deželo Kranjsko, za katero je ohranjeno 2762 katastrskih map (originalne mape, mapne kopije in rektifikacijske mape) in 932 arhivskih škatel spisovnega (numeričnega) katastrskega operata. Za jugoslovanski del Štajerske je ohranjeno 2343 katastrskih map ter 1121 fasciklov spisovnega gradiva. Za jugoslovanski del Koroške je ohranjenih 81 katastrskih map ter 65 fasciklov spisovnega gradiva, za Slovensko Primorje je ohranjeno le 184 katastrskih map, ostalo gradivo je še izven Arhiva SR Slovenije. Da gradivo franciscejskega katastrskega operata ni v celoti ohranjeno, pričča dejstvo, da je na območju SR Slovenije 2641 katastrskih občin⁵⁶, v Arhivu SR Slovenije pa se hrani za franciscejske katastrske mape le 2334 občin.

Zemljiški kataster in njegov pomen

Zemljiški katastrski operat je bil pripravljen za poenotenje davčne osnove in za izračun davčne odmere. V tem smislu je vsak izmed navedenih treh katastrskih operatov predstavljal v določenem obdobju živo arhivsko gradivo. Z uvajanjem nove katastrske izmere, ki so jo pogojevale in narekovale vsakdanje spremembe katastrskega stanja, je bilo dopolnjevanje veljavnega katastrskega operata neobhodno potrebno. S tem so starejši katastrski operati postopoma izgubljali uporabno vrednost za tekoče upravne in druge poslovne namene. Stari katastrski operati so pridobivali na zgodovinskem pomenu in jih je bilo treba ohranjati kot dragocen zgodovinski vir.

Z reambulacno katastrsko izmero smo dobili nov katastrski operat, ki je, za menjal franciscejskega, le-ta pa je poleg nekdanje davčne uporabnosti pridobil na svoji dokumentarni vrednosti. Te pomenske razsežnosti in vrednosti starih katastrov so se pokazale zlasti pri zgodovinskih raziskavah. Za katastrsko gradivo so se začeli zanimati statistika, gospodarstvo, urejanje prostora z vidika uvajanja posebnih re-

⁵⁴ Ulbrich, Zeittafel . . . , str. 173; Lego, str. 31.

⁵⁵ Ulbrich, Zeittafel . . . , str. 188.

⁵⁶ Slovenija 1945—1975. Izdal Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana 1975, str. 75.

žimov uporabe zemljišč ter druge tehnične službe. Prav zaradi te širine je vse bolj naraščala pomembnost in uporabnost zemljiškega katastrskega operata.

Katastrski operati, ki so izgubili značaj živega arhivskega gradiva, uporabnega za tekoče upravne potrebe, so bili prenešeni iz mapnega arhiva v zgodovinski arhiv, kjer so postali dragocen zgodovinski vir za raziskave raznih področij znanosti. Poleg raziskovalcev zgodovinarjev proučujejo katastrske operate še geografi, etnografi, jezikoslovci, pravniki, ekonomisti, urbanisti, agronomi, gozdarji, umetnostni zgodovinarji ter drugi raziskovalci, ki v katastrskih operatih najdejo dokumente — osnovne vire za svoje raziskovalno delo. Katastrski operati so v arhivu postali najbolj rabljeno arhivsko gradivo. To pa tudi priča o širini in teži pomembnosti katastrskih operatov kot zgodovinskih virov.

Katastrski operati so za zgodovinarje, zlasti za gospodarsko zgodovino zakladnica najrazličnejših podatkov, ki ostaja takorekoč neizčrpna. Katastrski operati iz 18. stoletja vsebujejo številne podatke za gospodarska gibanja te dobe, to je dobe, ko so družbo pretresale ideje merkantilizma in fiziokratizma. Gospodarska gibanja v naših deželah bo treba v mnogih pogledih še razjasniti prav na osnovi gradiva in dokumentov, ohranjenih v katastrskih operatih. Vsestranska raziskava in obdelava podatkov v katastrskih operatih bo v marsikaterem pogledu dopolnila zgodovino tega razdobja, ki je bilo polno najrazličnejših pretresov, tako na gospodarskem področju, kakor tudi na področju prosvetljenstva in kulturnega osveščanja in bo morda prav davčna rektifikacija in prestrukturiranje kmečkega gospodarstva, ki sta zajeta v katastrskih operatih, dala podlago za odpiranje novih pogledov na zgodovino tega razdobja. Terezijanski katastrski operat nam v svoji popolnosti podaja stanje zemljiško-posestne razcepljenosti naših vasi in razdrobljenost naših kmetij sredi 18. stoletja. Posestno stanje našega podeželja je v jožefinskem katastrskem operatu, ki je nastal približno 30 let kasneje, že drugačno, in prav to obdobje nam podaja sliko obsežnosti sprememb posestnega stanja v dobi ene človeške generacije. Z vključitvijo stanja razmer po franciscejskem katastrskem operatu je možno prikazati stanje posestnih razmer našega kmeta v prehodu od podložništva do osvoboditve, iz fevdalnega družbenega sistema v začetno obdobje kapitalizma.

Katastrski operati nam nudijo vire za proučevanje gospodarskega stanja in življenja naših mest, trgov in vasi, za razvoj obrtništva, manufaktur in druge proizvodnje, podaja nam v svoji celovitosti vse podatke o lastništvu zemljišč in s tem tudi strukturo gospodarskega stanja in razslojevanja posestnikov. Nudijo nam vpogled v agrarno gospodarstvo, način obdelave in izkoriščanja zemlje, uvajanje novih agrarnih kultur, stanje živinoreje, izkoriščanje servitutnih pravic, določanje in spreminjanje cen kmetijskih pridelkov, uveljavljanje enotne vrednosti denarja in enotnih dolžinskih in površinskih mer, oblikovanje tržnih središč s posebnim ozirom na povezovanje urbanih naselij s podeželjem, ustvarjanje prometnih povezav, o kmečki trgovini, domači obrti, nastajanju ledinskih imen, spreminjanju krajevnih imen, spreminjanju krajine, posebej z vidika oblikovanja in spreminjanja naselij, širjenju naselij, izboljševanju bivalnih pogojev na osnovi osvajanja novih dobrin in materialne kulture, razširjenosti imen in priimkov in migraciji prebivalstva. Katastri so pomembni tudi za zgodovino uprave in nastajanje novih upravnih inštant, ter so zlasti v času nastajanja jožefinskega katastrskega operata dobili zasnovo za nadaljnjo upravno razdelitev. Posebno zgodovinsko in likovno vrednost pa predstavlja grafični del franciscejskega katastrskega operata. Originalne katastrske mape in indikacijske skice nam dajejo vizualno podobo narisa naše krajine s posebnim ozirom na upodobitev zemljiških in stavbnih parcel. Grafični narisi nam v odmerjenem prostoru prikazujejo stanovanjska in gospodarska poslopja, objekte sakralnega značaja, vodotoke, ceste, poti, razne naravne in druge posebnosti, zajete v krajini. Ta naris je sicer v ravnini in brez reliefne upodobitve. Katastrska mapa je zgodovinski dokument zajetja agrarnega, geografskega in urbanističnega trenutka naše krajine. To zajetje je bilo opravljeno še pred začetkom razcveta urbanizacije in razmaha

prometnih zvez. S tem zajetjem je ohranjena naša stara agrarna pokrajina z vsem prvotnim svojstvom oblikovanja poljske razdelitve in naselij. Zgodovinar in geograf zaradi tega uporabljata prav ta naris za svojo razlago zgodovine nastanka naselij in za zgodovino kolonizacije našega ozemlja. Katastrski operati predstavljajo pomembno in dragoceno kulturno dediščino, ki jo hrani Arhiv SR Slovenije.

Zusammenfassung

DAS GRUNDSTEUERKATASTER ALS GESCHICHTSQUELLE

Peter Ribnikar

Grundsteuerkatastraloperate des 18. und vom Beginn des 19. Jh. entstanden als Hilfsmittel für die Veranschlagung der Grundsteuer. Als Grundlage für deren Einrichtung dienten die kaiserlichen Patente Maria Theresias vom 12. August 1747, Josefs des Zweiten vom 20. April 1785 und Franz' des Ersten vom 23. Dezember 1817. Die Katasteroperate bekamen ihren Namen nach den erwähnten Kaisern, die das größte Verdienst bei deren Einrichtung hatten. Die Katasteroperate unterscheiden sich stark voneinander, vor allem hinsichtlich der Art der Erfassung der Angaben, der Registrierung der Grundstücke, der Vermessung der Grundstücke selbst und der Erklärungen zum Ertrag der Grundstücke.

Das Theresianische Katasteroperat entstand in den Jahren von 1748 bis 1756. Es setzte sich aus drei Teilen zusammen: bäuerliche oder rustikale Fassionen, herrschaftliche oder dominikale Fassionen sowie Abrechnungs- oder Kalkulationstabellen. Für die Fassionierung und für die Grundvermessung standen die Formulare A, B, C, D, E, F und G zur Verfügung. Für die Ausfüllung der Formulare gab es besondere Anweisungen. Das Katasteroperat entstand im Rahmen der Rechtsträger dominikaler Grundstücke, die im Gültbuch für Krain aus dem Jahr 1618 und für 321 neu festgestellte Besitzungen eingetragen waren. In Krain umfaßten die Katastralfassionen 1102 Inhaber dominikalen Besitzes. Die Vermessung der Grundstücke erfolgte sehr pauschal und wurde auf Grund der Menge des ausgesäten Getreides bzw. auf Grund der Menge des Ertrags auf den einzelnen Grundparzellen errechnet. Für die Saat wurde als einheitliches Maß der Merling von Ljubljana eingeführt. Das Katasteroperat enthält das Material über den Umfang des dominikalen Besitzes und über die Rechtslage der Eigentumsverhältnisse des bäuerlichen Besitzes. Aus dem Katasteroperat von Krain ist die Aufsplitterung der Grundstücke um die Mitte des 18. Jh. ersichtlich. Das Operat enthält 120 Faszikel dominikaler Fassionen, 211 Bücher bäuerlicher Bekenntnistabellen und 8 Bücher Kalkulationstabellen.

Das Josefinische Katasteroperat entstand in den Jahren von 1785 bis 1789. In ihm sind zusammengestellt: die Fassion oder Erklärung, der Auszug einer genaueren Aufteilung oder der Subrepartitionsauszug sowie der Besitzbogen. Für die Ausfertigung des Katasteroperates wurden besondere Anweisungen für die Aufschreibung, Ausmessung und Ertragserklärung der Grundstücke sowie Anweisungen für die Durchführung der Ausmessung der Grundstücke nach Gemeinden herausgegeben. Für die Ausfertigung des Katasters wurden weiterhin besondere Formulare vorbereitet, in die die geforderten Angaben über die Aufschreibung, Ausmessung und den Ertrag der Grundstücke eingetragen werden mußten. Die Ausmessung der Grundstücke führten Vertreter der Gemeinde mit vorgeschriebenen Vermessungsinstrumenten aus. Die Einrichtung des Katasters basierte auf der Erfassung aller Parzellen, von denen irgendein Ertrag zu erwarten war. Der Ertrag wurde auf Grund des neunjährigen Durchschnitts, und zwar für den Zeitabschnitt von 1774 bis 1782 errechnet. Die Aufschreibung, Ausmessung und Ertragserklärung wurden nach Gemeinden als besonderen Verwaltungseinheiten durchgeführt, im Rahmen der Gemeinde aber nach Rieden, in deren Rahmen die Vertreter auch die Numerierung der Grundparzellen vornahmen. Für die Vermessung wurde als einheitliches Längenmaß die Wiener Klafter eingeführt. Krain war auf 879 Katastralgemeinden aufgeteilt. Das Katastraloperat ist nur für 375 Katastergemeinden erhalten und auch das nicht vollständig.

Das Katasteroperat aus der Zeit Franz' des Ersten stellt ein stabiles Kataster dar. Zur Grundlage für dessen Einrichtung wurde das Josefinische Kataster genommen, das ergänzt und verbessert werden mußte. Das Herangehen an das Kataster und dessen Ausführung selbst waren gut vorbereitet. Vorbereitet waren geodätische Grundlagen und ein grafisches Netz für die Vermessung. Festgelegt wurde der Maßstab 1 : 2880, das Messen wurde geschulten Landvermessern-Geometern übertragen, die mit vorgeschriebenen Meßinstrumenten und Meßeinrichtungen arbeiteten. Für das Messen wurde als einheitliches Maß die Wiener Klafter eingeführt. Für die Aus-

führung der Vermessung wurden besondere Anweisungen in Form einer umfangreichen Instruktion gegeben. Das slowenische Gebiet wurde in den Jahren 1817 bis 1828, und zwar nach den einzelnen Ländern, von der Katastervermessung erfaßt. Zuerst erfolgte die Vermessung im slowenischen Küstenland und in Istrien von 1817 bis 1825, in der Steiermark von 1819 bis 1825, in Krain von 1822 bis 1826 und in Kärnten von 1825 bis 1828.

Das Katasteroperat aus der Zeit Franz' des Ersten ist aus zwei Teilen zusammengesetzt, und zwar aus dem Register oder dem numerischen und dem grafischen Teil. Der erste Teil besteht aus dem Protokoll über die Grundparzellen, aus einem über Bauparzellen, aus einer Beschreibung der Grundflächen nach Katasterkulturen, aus einem alphabetischen Verzeichnis der Grundbesitzer und aus einer Darstellung der Grenzen der Katastergemeinde. Der grafische Teil des Katasteroperates umfaßt die originale Katastermappe, die Indikationsskizze, eine Kopie der originalen Katastermappe sowie die Rektifikationskatastermappe, die jedoch erst Anfang der vierziger Jahre des 19. Jh. eingeführt wurde. Der Registerteil des Katasteroperates enthält Angaben über Grundstücke und Berechnungen der Grundflächen. Er erklärt Angaben, die als Aufzeichnungen im grafischen Teil des Operates erscheinen. Die originale Katastermappe sowie die Indikationsskizze sind mit Farben gekennzeichnet, die für die Bezeichnung der einzelnen Katasterkulturen vorgeschrieben waren. Das Katasteroperat wurde nach seiner Ausfertigung in einem Mappenarchiv aufbewahrt, das auf Grund eines Beschlusses aus dem Jahr 1822 in jedem Land eingerichtet worden war. Das Katasteroperat wurde im Mappenarchiv auf der Grundlage der Bestimmungen der »Instruktion« geordnet. Das Katasteroperat aus der Zeit Franz' des Ersten für das slowenische Gebiet in Jugoslawien ist nicht vollständig erhalten.

Die Katasteroperate stellen ein sehr wertvolles und vielverwendetes Archivmaterial dar. Das Theresianische Kataster für das slowenische Gebiet wird im Archiv der SR Slowenien in Ljubljana, im Steirischen Landesarchiv in Graz und im Kärntner Landesarchiv in Klagenfurt aufbewahrt. Das Josefinische Katasteroperat für Krain und einen Teil Kärntens wird im Archiv der SR Slowenien, für die Steiermark aber im Steirischen Landesarchiv in Graz aufbewahrt. Das französische Katasteroperat befindet sich zum Teil im Archiv der SR Slowenien, zum Teil aber noch in anderen Institutionen außerhalb Jugoslawiens.

Katasteroperate sind eine geschichtliche Quelle, die Angaben für Forschungsarbeiten in verschiedenen Wissenschaftszweigen enthält und aus der Angaben für verschiedene Wissensbereiche geschöpft werden können, so z. B. für Historiker, Geographen, Ethnographen, Linguisten, Verwaltungshistoriker und Juristen, Ökonomen, Städteplaner, Agronomen, Forstwissenschaftler, Kunsthistoriker, Statistiker, Forscher technischer Dienste, der Raumgestaltung sowie Planungsfachleute für die Bodennutzung. Das Material des Registerteils der Katasteroperate bildet eine schier unerschöpfliche Schatzkammer mit Angaben zur Wirtschafts-, Verwaltungs- und auch Kulturgeschichte. Der grafische Teil aber stellt in seiner Gesamtheit eine erste zeichnerische Erfassung des slowenischen Gebietes dar, ohne Reliefgestaltung, in der Zeit vor dem Aufschwung der Urbanisierung und Entwicklung von Verkehrsverbindungen. Die Katasteroperate sind daher ein besonders wertvoller Teil des slowenischen Kulturerbes.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1984 izide že njen 55. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija

— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 360 din	ZČ 25/1971, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 360 din
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 8/1954 — 640 din (kmalu razprodan)	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 320 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 280 din
ZČ 12-13/1958-59 — 560 din kmalu razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 280 din
ZČ 14/1960 — 400 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 240 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 240 din
ZČ 16/1962 — 400 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 320 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 400 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 280 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 400 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 200 din
ZČ 19-20/1965-66 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 240 din
ZČ 21/1967 — 400 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 200 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 200 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 280 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 240 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 200 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 200 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 320 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 200 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 — pred ponatisom	ZČ 34/1980, št. 3 — 200 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 4 — 180 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 300 din

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Metka Gombač

SLOVENSKO ČASOPISJE O BENEŠKIH SLOVENCIH
MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Leta 1866 so beneški Slovenci prišli pod suverenost Kraljevine Italije. Beneška Slovenija je bila v bistvu konzervativna in zaostala dežela, naprednejše ideje so se le počasi in težko uveljavljale. O nacionalnih idejah in zahtevah v tem času še ne moremo govoriti, saj se je zavest o nacionalni pripadnosti komaj pričevala porajati. Edini, ki so se politično angažirali, so bili duhovniki in redki drugi intelektualci. Prebivalstvo se je v glavnem ukvarjalo s kmetijstvom in živinorejo, prevladovali so mali in srednji kmetje, višek prebivalstva pa je odhajal na delo v tujino. Prebivalstvo Beneške Slovenije ni bilo naklonjeno Avstriji, in to ne zaradi tega, ker bi bila le-ta absolutistična (Italija pa liberalna), ampak bolj zato, ker so v njej videli sovražnika, s katerim so se v prejšnjih stoletjih večkrat borili.¹

Kraljevina Italija kot centralizirana država ni trpela nikakih samouprav. Uvedla je v urade in šole italijanski jezik, slovenščino pa izrinila iz vseh oblik javnega življenja. V cerkvah je duhovščina, kljub ukrepom in prepovedim, vztrajala pri slovenščini in tako odigrala pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske besede.

V splošnih pregledih zgodovine Beneške Slovenije in Rezije od priključitve k Italiji pogrešamo bolj poglobljene analize obdobja od začetka 20. stoletja do leta 1918. V glavnem ugotavljajo, »da se politično gibanje med Beneškimi Slovenci še ni začelo«, ob upoštevanju avtonomnih buditeljev slovenskega kulturnega življenja (Peter Podreka in Ivan Trinko).² Stiki in povezave Beneške Slovenije z goriškimi Slovenci, s Kranjsko ali z tržaškimi političnimi organizacijami so bili v desetletjih pred prvo svetovno vojno bolj sporadični in naključni. Tu in tam sicer zasledimo v tržaški Edinosti, v goriški Soči ali v katerem od obeh ljubljanskih političnih časnikov kakšen članek ali apel za brate iz Beneške Slovenije. Tik pred izbruhom prve svetovne vojne se pojavljajo komentarji, ki opisujejo stanje Slovencev v Benečiji, kot opozorilo, kaj bi se utegnilo pripetiti ostalim primorskim Slovincem, če bi bili priključeni Italiji.

23. maja 1915 je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski in odprla tri fronte: ob Soči, ob koroški in ob tirolski meji. Italijanska vlada je načrtovala, da bo njena vojska zasedla ozemlja, na katera je tako močno aspirirala, v relativno kratkem času in da bo zadala habsburški monarhiji odločilen udarec. Sledilo je pet soških ofenziv od junija 1915 do marca 1916, ko Italija ni bistveno napredovala; šele avgusta 1916 je zasedla v šesti soški ofenzivi Gorico.

Beneški prostor je z letom 1915 postal vojno področje in je bilo vsako izražanje slovenske narodnosti izredno nevarno. Beneški Slovenci so bili masovno mobilizirani. Udeleženi so bili tudi pri gradnji železnice od Čedadada do Kobarida, zgrajene v vojaške namene, pri gradnji več vojaških cest in objektov. Slovensko časopisje je več pisalo o beneških Slovencih v letih 1917 in 1918, Slovenec je začel pisati že leta 1916.

2. marca 1916 je Slovenec napadel Rusko slovo, kjer se je pojavilo stališče, da mora Italija dobiti vse »neosvobojene kraje«. Odgovor na to in podobne ruske izjave je bil oster, ob tem pa je Slovenec napisal tudi tole: »vsi Slovenci in Hrvatje, ki smo združeni pod habsburškim žezlom, hočemo ostati to tudi na vse nadaljne čase kot cesarju najzvestejši narod, da mi hočemo in pričakujemo še več: da nam slavni konec vojske pripelje pod okrilje naše države tudi še one Slovence, ki sedaj pod italijanskim jarmom zdihujejo na Beneškem.«

¹ Karel Siškovič: Beneška Slovenija 1866—1918, Zgodovinski časopis 33, 1979, str. 207—280.

² Gestrin-Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str.

4. maja 1916 je objavil Slovenec komentirano interpelacijo Morpurga, poslanca beneških dolin (čedadsko-šempetskega okraja) v italijanskem parlamentu 15. junija 1914. Murgurgo je tedaj zahteval, naj italijanska vlada kaj več stori za kulturne potrebe beneških Slovencev. Opozoril je vlado, da živi v severni Italiji nad 36.000 Slovencev, v desetih občinah v hribovju in v petih občinah v ravnini,³ ter priporočil ustanavljanje šol in otroških zavetišč »v jeziku, ki ni domač jezik učencev«, kajti njihovi bratje, ki živijo pod Avstrijo, »jih mislijo prebuditi iz mrtvila in iz furlanskih dolin ter jih pritegniti v krog svojih aktivnih in močnih politično-verskih društev. Furlanskim Slovincem prihajajo vesti, pisma in časopisi v njihovem jeziku in tu vidijo, kako Slovenci na oni strani meje uživajo velike privilegije, kako jih avstrijska vlada neguje, spoštuje in podpira! Zato jim, gospodje tovariši in ministri, dajte šol; knjig, časopisov, knjižnic v italijanskem jeziku, dajte jim, da se povzdignejo gospodarski, naj se delavstvo organizira itd., kajti lepe Tommasejeve sanje o slovanski zvezi z italijansko civilizacijo so neprijetno izginile«. Murgurgo je svojo interpelacijo po Slovincu zaključil z besedami: »za te naše slovanske čuvaje vzhodnih vrat naše domovine zahtevam od ministra marljivo in previdno delo v šolski politiki«. Pri toževal se je, da »se je tem Slovincem dalo zelo malo; dasiravno je celih 18 let neprestano prosjačil pri vladi zanje«.

»Grmenje topov ob Soči« je vzbudilo tudi »spomine na tužno Benečijo« v Slovincu 26. julija 1916. Podpisal jih je »Valentin«. V dokaj obsežnem članku je zelo veliko povedal o Beneški Sloveniji, njenem življenju, slovenščini in cerkvi. Tudi on je govoril o Murgurgovih interpelacijah. »Na vzhodni meji italijanske države živijo Slovenci brez pouka, nezavedni, zanemarjeni in zapuščeni po vladi. Ker pa kri ni voda in ima človek dušo in zavest, se je prestrašil gospod Murgurgo, ko je opazil, da so beneški Slovenci začeli čitati slovenske časopise in so še vedno molili k Bogu v svojem slovenskem jeziku. Začetek probujanja narodne zavesti v beneških Slovincih je začel skrbeti vlado in zato jih je bilo treba popolnoma ugonobiti, zaslepiti, to se pravi, poitalijančiti, ali najbolje rečeno, pojaničariti, da bi postali močan branik in trdnjava, zvesti in vdani podaniki matere zemlje«. Članek govori o italijanski vladi nevšečnem širjenju članstva Mohorjeve družbe⁴ in omenja prepoved širjenja goriškega Novega časa, novostrojuarskega tednika, ki je začel izhajati konec leta 1909. beneškim Slovincem torej Italija »ni mati, ampak črna, kruta mačeha, ki jih zaničuje, prezira in tepta... In na ta način hoče Italija, ki se v tej svetovni vojski, kakor povdarja pred vsem svetom, bori zoper barbarsko Avstrijo za pravice in kulturo narodov, tudi druge Slovence in Hrvate »odrešiti« in »kultivirati«.

29. julija 1916 je objavil »tov-« v Slovincu članek z zahtevo po združitvi Beneške Slovenije z ostalo Slovenijo pod habsburško monarhijo. Potrebo po tem je dokazoval avtor tudi z gospodarske plati, kajti Trst mora imeti močno zaledje, ugodne in sigurne poti, ker »popolna varnost železnice bi bila, le mogoča, če bi ne tvorila reka Judrio, ampak Nadiža mejo med Avstrijo in Italijo« kakor je zapisal dr. Penck v Tiroler Soldatenzeitung. Na Penckovo mnenje se je avtor Slovincovega članka močno opiral.

28. oktobra 1916 je Slovenec polemiziral z Bissolatijevo izjavo pariškemu Martinu, ki jo je posnel po italijanskem listu Il Secolo. Leonida Bissolati je bil bivši socialist, nasprotnik avstromarksizma, v stalni polemiki z Valentinom Pittonijem in drugimi tržaškimi internacionalisti, predstavnik demokratske struje italijanskih intervencionistov. Zavzemal se je, kakor je govoril, za osvoboditev vseh malih narodov izpod avstro-ogrškega jarma in ni gledal le na italijanske egoistične interese, ampak se je zavzemal za ureditev mejnih vprašanj v sporazumu z bodočimi osvobojenimi državami. V intervjuju je Bissolati razložil svoj odnos do Jugoslovanov ter jim ponudil svojo pomoč, kajti »italijansko pleme je preveč trpelo od tujega pritiska, da

³ V Slovincu piše »v desetih občinah v ravnini in petih občinah v hribovju«, vendar pričajo naslednji stavki, da gre za tiskovno pomoto.

⁴ O številu Mohorjanov glej podatke v Šiškovičevem članku.

bi moglo samo tlačiti druge. Nikdar ne moremo dovoliti, da bi se v naši lastni hiši ustvaril iredentizem«. Zavzemal se je le za to, da bi Italijani »zavzeli vse italijanske dežele in dosegli strateški garancije«. Slovenec je odgovarjal Bissolatiju s podatki o italijanskem odnosu do beneških Slovencev (40 % analfabetov) in o položaju na Primorskem. Dal je Italiji naslednji nasvet: »Pusti naj nas Slovence in Hrvate s svojimi sitnostmi na miru in naj nam vrne še Benečanske Slovence, pa bo mir in se ji ne bo treba bati iredentizma«.

»Dajte nam nazaj Slovensko Benečijo«, zahteva delno cenzuriran članek v Slovincu 8. januarja 1917. V njem se avtor navdušuje nad člankom »K narodnostnemu principu«, ki ga je objavil c. in kr. vojnodopisni urad v prvi številki Avstro-ogrške vojne korespondence. Ta očita Francozom in Italijanom, da pod pretežno narodnostnega načela skrivajo neupravičene zahteve, in kot primer navaja pokrajino Videm, kjer živi »dosti nad četrt milijona Slovencev (!!!), katerim laška vlada, nastopajoča za nezastarele človeške pravice krati nalašč najprimitivnejše narodne pravice. To izdatno število Slovencev nima ni šol, v katerih bi se učili materinščine, ne more v svojem jeziku poslušati božje besede, nikar že, da bi smelo rabiti materni jezik pred uradi in sodišči. Njihovi bratje v jugozapadnih avstrijskih deželah uživajo te in še mnogo drugih pravic. Vseh je nekaj nad poldrugi milijon. Ali ni tu ukaz pravičnosti, da se stremi po združenju onega dela malega slovenskega naroda, ki je pod laško vlado izročen počasnemu poginu, z večino označenega slovanskega plemena.« Pisec Slovenčevega članka, Goričan, je omenil tudi članek, ki je v zvezi z izvajanjem Avstro-ogrške vojne korespondence izšel v tržaški Edinosti. Tudi to besedilo je bilo polno zahvale in upanja, da se vsi Slovenci združijo pod okriljem dvoglavega avstrijskega orla.

Da je Slovenec priobčil vsak prispevek, ki je govoril o Beneški Sloveniji, lahko razberemo tudi iz članka »Za priklopitev beneških Slovencev Avstriji«, v katerem piše 13. aprila 1917 o predavanju, ki ga je imel Fritz Bley v Hamburgu o Bismarcku. V predavanju je bilo rečeno, da Bismarck »po letu 1866« ni rad dovolil odstopitev Benečije Italiji, sedaj pa, da je čas, da dobi Avstrija nazaj tisti del, ki je naseljen s Slovenci. Takoj naslednji dan (14. aprila 1917) je pisal Slovenec o narodnostnem načelu, na katerega se sklicujejo antantne sile. »Največja frivolnost« je, zahtevati v imenu narodnostnega načela slovensko in hrvaško ozemlje ob Adriji. Del Slovencev v Italiji »je izročen počasni smrti«. Članek navaja nekaj zanimivih podatkov o mejah, številu Slovencev, zgodovinski tradiciji itd. Zaključek izzvani v apel: »Ne naše zemlje Italijanom, ampak Italija naj vrne slovensko Benečijo slovenski narodni celoti, združeni pod habsburško dinastijo v novi svobodni Avstriji narodov«.

6. aprila 1917 so Združene države napovedale vojno Nemčiji, 7. decembra pa Avstro-Ogrski. To je dalo slutiti centralnim silam, da bodo poražene. 30. maja 1917 je predsednik Jugoslovanskega kluba v državnem zboru prebral majniško izjavo. Konec oktobra 1917 je prišlo do preokreta na vojnem polju. Avstrijska in nemška vojska je dosegla v dvanajsti soški bitki neslutene uspehe in poglala italijanske vojake daleč nazaj na italijansko ozemlje, proti Tagliamentu in še dalj. Ofenziva se je novembra ustavila na Piavi. Avstrija je tako vojaško okupirala tudi Beneško Slovenijo.

Zaradi poraza italijanske vojske je padla italijanska vlada, zamenjali pa so tudi vrhovnega poveljnika armade. Novi predsednik vlade Vittorio Emanuele Orlando je v svoji vladi obdržal zunanjega ministra Giorgia Sidneya Sonnina, tvorca londonske pogodbe, kar je očitno pomenilo, da Italija nima namena odstopiti od svojih ozemeljskih teženj.⁵

Pri Slovencih je imela zmaga avstrijske vojske in odmik fronte v Italijo ogrožen odmev. Deklaracijsko gibanje je postalo močnejše. Nekoliko pozneje, spomladi

⁵ Milica Kacin-Wohinz: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921, Maribor–Trst 1972, str. 16.

1918, se je občutilo pri primorskih Slovencih. Zaživel je tudi upanje, da po tem vojaškem porazu Italija ne bo mogla vztrajati na ozemeljskih zahtevah, ki jih je postavila.

Zmaga proti italijanski vojski in zasedba Beneške Slovenije sta bili vzrok, da se je zelo povečalo zanimanje za to pokrajino, kar se je pokazalo v tedanjem slovenskem časopisju. Slovenec in Slovenski Narod sta prinašala vrsto člankov z zahtevo po priključitvi Beneške Slovenije. Članki se razlikujejo le po tem, da so komentarji v Slovencu izrazito proavstrijski, v Slovenskem Narodu pa so bolj diferencirani.

V Slovenskem Narodu zasledimo po avstrijski zmagi v Italiji vrsto sestavkov (29., 30., 31. okt., 3. nov.), ki z geografske, jezikovne in zgodovinske plati seznanjajo slovenskega bralca z ozemljem in prebivalci Beneške Slovenije. Prispevek 29. oktobra 1917 opisuje geografski položaj ozemlja. Obširnejši je zapis 30. oktobra 1917 o pomembnejših krajih v Beneški Sloveniji. 31. oktobra 1917 beremo podatke o beneških Slovencih. Po Rutarjevi knjigi Beneška Slovenija, ki je izšla pri Slovenski matici 1899, je opisana jezikovna meja; tudi sicer je po tej knjigi povzeto zelo veliko podatkov o beneških Slovencih v Narodovih in Slovencevih člankih. Kakor Rutar (str. 54) začenja Slovenski Narod jezikovno mejo na južni strani Ibane in kakor Rutar na drugem mestu (str. 18) omenja za severno širino Ibane, da je enaka ljubljanski. »V šempetrskem okraju so ugotovili ob ljudskem štetju slovenskih družin 2700, v tarčentskem 1044, v čedadskem 1108, v huminskem 115, v možniškem 1083. To bi dalo prebivalstva okoli 35.000. V resnici jih je več, okoli 40.000 gotovo.« Članek poudarja, da je bilo premalo stikov med beneškimi in avstrijskimi Slovenci. »Vsa Beneška Slovenija gravitira na italijansko stran: vode tečejo v Italijo, ceste vodijo med Lahe, javne koristi jo vežejo na Italijo, občevanje z ostalimi Slovenci je od rok. Italijanska vlada si je zadnja desetletja nadela nalogo, da poitalijanči vse beneške Slovence«. Ko so se začele širiti slovenske knjige med beneškimi Slovenci, je začelo italijansko časopisje »kričati o nevarni protinarodni agitaciji ob vzhodni meji«. Zgodovinski opis 3. novembra 1917 dopolnjuje prejšnje tri članke. Začne s prihodom Slovencev okoli leta 598 in konča z letom 1917, ko pravi: »sedaj pa so nenadoma prešli časi robovanja in obeta se tudi beneškim Slovencem solnce stare pravde«.

Slovenec je ob prodoru pri Kobaridu objavil 31. oktobra prispevek o tem, kako so se dali beneški Slovenci leta 1866 preslepiti in so stali na italijanski strani, kako so ustanovili narodno stražo pod poveljstvom De Portisa in Korena, kako so zgradili nad Nadižo dve barikadi iz kamenja, kako so podminirali področje Matajurja in Mije, na njih pa položili še velike skale. Članek se zaključuje s prepričanjem, da sedaj prihaja čas združitve vseh Slovencev. 2. novembra 1917 je zapisal Slovenec: »Dolžnost naše uprave bo, da na podlagi narodnostnega principa, na podlagi katerega je nastala združena Italija, uvede v šole beneške Slovenije jezik domačega prebivalstva.« 3. novembra 1917 je izšel v Slovencu obsežen prispevek z opisom jezikovne meje, upravne razdelitve, načina življenja beneških Slovencev itd. Začenja se z besedami: »Majhna je to deželica, v kateri stanujejo naši bratje beneški Slovenci, katero pa poznamo zelo malo. Pred vojsko se ni skoraj nikdo zmenil zanjo; bila je prepuščena sami sebi in kruti tujčevi roki in tistih par ljudi, ki so se zanjo zanimali, so trdili, da so ti ubogi beneški Slovenci za nas za vedno izgubljeni. Sedanja ofenziva proti Italiji pa nam je vlila v naša srca nove nade.«

Poraz italijanske vojske ter umik italijanskih čet s slovenskega ozemlja je tudi pri Slovencih v Trstu in pri voditeljih Političnega društva Edinost vzbudil interes za Beneško Slovenijo in za njeno priključitev k ostalim Slovencem. Deputacija tržaških Slovencev s predsednikom Edinosti dr. Otokarjem Rybářem na čelu je izrazila tržaškemu cesarskemu namestniku baronu Fries Skeneju »veselje primorskih Slovencev, da je slovenska zemlja zopet prosta in da so ž njo sedaj združene tudi bene-

čanske slovenske pokrajine«. Ta nagovor so »na podlagi dunajskih izkrivljenih informacij« ponekod interpretirali kot aneksionističnega.⁶

6. novembra 1917 se je za beneške Slovence zavzel Jugoslovanski klub. Rybář je v dunajskem parlamentu prebral interpelacijo, »ki zahteva tako okupacijsko upravo v slovenskem delu videmske province, ki bo odgovarjala narodnim razmeram ... Jugoslovanski poslanci se boje, da nastopi avstrijska uprava tudi v okupiranem slovenskem delu videmske province v italijanski upravi, kakor se je to od nekdaj in do danes godilo na Primorskem«. Interpelanti so zahtevali, da se na tem ozemlju »uporabijo slovenski uradniki, učitelji in duhovniki, da se v sporazumu z zastopniki domačega prebivalstva uredi avtonomna občinska administracija, in da se mora sploh postopati človekoljubno, ne pa tako, kakor se je poročalo iz drugih zasedenih dežel«. ⁷ Naslednjega dne je Rybář v pogovoru s časnikarji dejal, da dogodki na italijanskem bojišču ne morejo vplivati na politiko Jugoslovancev v monarhiji. Še enkrat je ponovil opozorilo vladi, naj upošteva, da živi v videmski pokrajini nad 40.000 Slovencev, da jih je treba obvarovati persekucij in slabe uprave, »vsaj dotlej, dokler se o njihovi usodi ne odloči na onem mestu, kjer se bode reševala vsa viseča nacionalna vprašanja«. ⁸ Italijanski poraz je bil pri Slovencih v splošnem sprejet z zadoščenjem. Zaradi tega ni bilo večje prepričanje o zmagi centralnih držav, pač pa je bil omogočen bolj sproščen razmah deklaracijskega gibanja, ker se je fronta odmaknila in se je začelo utrjevati prepričanje, da Italija po tem porazu svojih zahtev ne bo mogla uveljaviti.⁹

8. novembra 1917 je objavil Slovenec dokaj poetičen članek Josipa Lovrenčiča o položaju in življenju v Beneški Sloveniji, v katerem je omenjeno, da so slovenski bogoslovci in abiturienti nadškofijske gimnazije v Vidmu leta 1910 ustanovili zvezo, da bi kulturno in organizacijsko delali med ljudstvom, da so imeli septembra prvo zborovanje v vasi Matajur, da pa je bila nato zveza razpuščena in da je bilo v videmskih italijanskih listih veliko krika, ko je Janez Evangelist Krek prišel med beneške Slovence, da bi jih združeno organiziral. Istega dne (8. novembra) je izšel tudi v Domoljubu bogat in zanimiv pregled Beneške Slovenije.

17. decembra 1917 je pisal Slovenec, da je v zadnjih petdesetih letih »italijanska vlada dosegla, da se je vez s Slovenijo pretrgala, da je med našim ljudstvom vzkliko nezaupanje do vsega; kar je avstrijsko, nezaupanje do slovenskega naroda onstran meje ... Strah pred nemštvom je zadušil vsako narodno samozavest med beneškimi Slovenci«.

27. decembra 1917 je objavil V. K. v Slovincu v delno zaplenjenem poročilu dosti podatkov o beneških Slovencih v času vojne. »Beneški Slovenci so med vojsko vztrajali doma, imeli so vsega dovolj in poceni, zaslužili so mnoge denarje z vojaškim delom.« Poimensko je navedel internirane, umrle, v Italijo pobegle in doma ostale duhovnike. Tudi tu se ponavlja želja, naj Avstrija preskrbi slovenske uradništvo, orožništvo in učiteljstvo in skrbi za aprovizacijo, opozarja pa, da »nikdar pa bi beneški Slovenci ne bili za Avstrijo, ako bi ne imeli mesta Čedad, brez katerega bi bili gospodarsko uničeni, ker je zveza s Tolminom čez hribe nemogoča«.

Spomladi in poleti 1918 ni bilo večjih sprememb na bojnem polju, pač pa je postajalo vse bolj jasno, da se Avstro-Ogrska monarhija ne bo mogla več obdržati, še več, postavlja se je začela ideja o samostojni jugoslovanski državi. Avstrija je spomladi 1918 še enkrat poizkusila s prodorom čez Piavo, ki pa ni uspel. Konec vojne in konec monarhije se je vse bolj bližal.

Politične razmere Slovencev, Hrvatov in Srbov v okviru monarhije so pipe-ljale do ustanovitve Narodnega sveta 16. 8. 1918 v Ljubljani. Mesec dni kasneje je bil v Gorici ustanovljen Pokrajinski odsek narodnega sveta (13. 9. 1918), ki je

⁶ Slovenski narod 9. 11. 1917; prim. Janko Pleterški: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 218.

⁷ Slovenski narod 8. 11. 1917.

⁸ Slovenski narod 9. 11. 1917.

⁹ Pleterški, str. 218.

delal kot organ Narodnega sveta v Ljubljani. Pokrajinski odsek narodnega sveta je že na ustanovnem sestanku, katerega se je udeležil tudi dr. A. Korošec, razpravljajal o Beneški Sloveniji, s predlogom, da se jo pritegne v delokrog Pokrajinskega odseka, vendar so zaenkrat sklenili, da bodo to uredili v sporazumu s predsedstvom Narodnega sveta v Ljubljani.¹⁰

Vse do meseca septembra 1918 v Slovincu in v Slovenskem Narodu ni zaslediti člankov o Beneški Sloveniji. Po razvoju dogodkov v jeseni 1918 pa je tisk zopet posvetil dokaj prostora vprašanju, kaj bo z Beneško Slovenijo. V Slovincu se je zvrstila vrsta člankov, ki opozarjajo na Beneško Slovenijo in tudi na to, da tam zelo malo vedo o Jugoslaviji. Avtor članka »Kje naj teče državna meja«, ki se ponaša s tem, da je govoril z duhovnikom iz Beneške Slovenije, piše 23. oktobra 1918, da »beneški Slovenci o Jugoslaviji še nič ne vedo, o Avstriji pa nočejo nič slišati. Po vsem tem, kar so zadnje leto doživeli, je to popolnoma umljivo. Ko bi danes prišlo na glasovanje, bi vsi glasovali za Italijo. Treba jih je čimprej seznaniti z Jugoslavijo! To naj vzame v čednost naš Narodni svet.« Pisec je tudi predlagal, naj bi po Beneški Sloveniji širili časopis Goriška straža, ki je začel izhajati 19. septembra 1918 v Gorici. Ta list je namenil Beneški Sloveniji le kratko vest 23. oktobra, z mislijo, da se mora po pravici do samoodločbe ta del Slovinccev združiti z brati v okrilju matere Slave.

24. oktobra 1918 je objavil Slovenec članek o beneških Slovencih, ki posega tudi nekoliko nazaj. V njem je rečeno, da so se začeli beneški Slovenci zanimati za slovenske knjige in časopise »od leta 1905, ko so se pričeli sv. misijoni na Beneškem« in da jim je Krek ustanovil nekaj gospodarskih zadrug in posojilnic. Povsem negativna je ocena zadnjega leta, leta avstrijske okupacije. »Ko pa je nemško-avstrijska armada oktobra 1917 vdrla v Benečijo, jo oplenila in, oskrunila svetišča, se je v Benečiji razširil duh sovražnosti do Nemcev in Madžarov«. Avtor članka predlaga, naj bi Narodni svet poslal v Beneško Slovenijo duhovnika, ki so mu znane tamkajšnje razmere; ta naj bi obiskal različne kraje in ustanovil Narodni svet za Benečijo, ki naj bi izdal deklaracijo za Jugoslavijo.

28. oktobra 1918 je Avstro-Ogrska priznala Wilsonove mirovne pogoje in s tem tudi jugoslovanskim narodom pravico do popolne samoodločbe. 29. oktobra je Ljubljana praznovala osvoboditev, v Zagrebu pa je bila proglašena država Slovinccev, Hrvatov in Srbov. 31. oktobra je bila sestavljena prva slovenska narodna vlada. 3. novembra je bilo sklenjeno premirje in italijanska vojska je začela zasedati zahodna slovenska ozemlja.

Slovenec je dne 8. 11. 1918 objavil članek »Beneški Slovenci in Rezijani«, v katerem poroča, kako italijanska vojska zaseda slovensko ozemlje. Zanimiva je tudi notica o Beneški Sloveniji, ki nam pravzaprav pokaže, da je bila pozornost politike usmerjena na važno pristanišče Trst, na mesto Gorico in okolico, veliko manj pa na Beneško Slovenijo. »Beneški Slovenci in Rezijani, ki štejejo 50.000 duš, morajo po Wilsonovih načelih nedvomno pripasti Jugoslaviji. Ako bi pa tega na mirovni konferenci ne bilo mogoče doseči, potem mora ta del našega naroda obveljati kot kompenzacija za Italijane v Trstu, katerega pač ne more in ne sme dobiti Italija.«

Prav tako se v Slovenskem Narodu pojavi 19. novembra še en prispevek, ki govori o Beneški Sloveniji, kjer je izredno podrobno opisana meja po specialki med Slovenci in Furlani, iz teksta pa se da razbrati veliko zaupanje pisca v Wilsonova načela, po katerih »nimajo Italijani pravice niti do koščka naše slovenske Goriške in odstopiti morajo tudi vso Beneško Slovenijo Jugoslaviji.«

12. decembra 1918 je Slovenec ugotovil, da se že dalj časa, zlasti odkar 'so Italijani zasedli slovensko zemljo, beneški Slovenci po naših listih več ne omenjajo. Potem pravi: »mi vedno, preskromni Slovenci si pa še tega nismo upali zahtevati, kar nam je po pravici šlo, zato pa tudi nič dobili nismo. Po Wilsonovih načelih spada beneška Slovenija k nam. Kajti to ni kak jezikovni otok, kakor Kočevarija, marveč

¹⁰ Arhiv SR Slovenije, Fond Narodni svet v Ljubljani, spisi odsekov, fasc. 3.

je z ostalim slovenskim ozemljem sklenjeno, kompaktno ozemlje. Res da je lega beneških Slovencev za nas neugodna, da naravno gravitirajo na furlansko ravnino; a to še vendar ni vzrok, da bi jih zaradi tega kar tako zlahka žrtvovali italijanski požrešnosti. Nas Slovencev vendar ni toliko, da bi 40.000 svojih ljudi kar lahko pogrešali. Nemci, Italijani ali Mažari bi kaj takega nikdar ne dopustili in bi se borili za svoje ljudi za žive in mrtve; le mi smo tako velikodušni, da si zgube 40.000 rojakov ne ženemo nič k srcu in nanje kar resigniramo! Ni treba misliti, da so beneški Slovenci tako apatični za Jugoslavijo, da se ni vredno zanje brigati. Inteligenca, mlajši duhovniki, so vsi navdušeni Slovenci, in bodo globoko obžalovali, če bodo definitivno odtrgani od ostalih bratov. V nasprotnem slučaju pa jim ne bo težko ljudstva pridobiti za Jugoslavijo, samo da jo bodo poznali. Za staro polomijo, Avstrijo, se seveda niso mogli navduševati. Pozivljamo torej vso jugoslovansko javnost, zlasti pa naše zastopnike na mirovni konferenci, da ne odnehajo od svoje zahteve po beneških Slovencih. Naj se vendar na konferenci obrne pozornost na nemške kolonije, kjer se lahko Italijani bogato odškodujejo zato, kar tukaj popuste! Članek je, kot smo videli, dokaj oster apel naši delegaciji. »Če bomo složni — je rekel Pašić — ne bomo zgubili nobene jugoslovanske vasi«, to naj velja tudi za Beneško Slovenijo!

O zapadni meji Jugoslavije je razmišljal tudi »Beneški Slovenec«, tako je podpisan članek, objavljen v Slovincu 20. decembra 1918. V njem je rečeno, da »samoodločbe pa ni tako razumeti, da bi nam tujci odločevali, kje naj bo meja, pa tudi ne tako, da bi vsak nerazsoden rojak, ki se ne zaveda svojih pravic (npr. na Beneškem ali v Reziji), sam odločeval, h kateri državi hoče pripadati. Meje Jugoslavije imajo marveč določevati razsodni narodni možje, ki poznajo zgodovino naroda in vedo, kaj mu je treba ... Trdno se zanašamo na pravično entento, na junaške Srbe in na naše odločne delegate na mirovnem kongresu, da bodo mladi Jugoslaviji izvojevali tiste meje, ki ji gredo po naravnem pravu.« Avtor je predvideval tudi ustanovitev samostojne furlanske republike, ki da jo zahtevajo Furlani po načelu samoodločbe. V primeru, da bi bila slovenska sosedna Furlanija, ki bi se zvezala z Jugoslavijo, ji je bil pripravljen prepustiti »nekdaj slovenska, a sedaj pofurlanjena mesta, kakor Venzona, Gemona, Tarcento, Nimis, Faedis, Cormons, Gradisca, Monfalcone, Grādo in Aquileja. Zahtevamo pa vasi, kjer stari ljudje večinoma še slovenski govore, kakor: Brezje (Montemaggiore), Viscorša (Monteaperta), Tipana (Tajpana), Vizont (Čjalnimis), Brdo (Lusevera), Tarčent (Tarcetto), Mažarole (Masarolis), Subit, Breg (Canal di Grivo), Podrata (Podclap), Čenebola (Canebola), Prosnic (Prossenico), Platišče (Platischis). V drugih vaseh vzhodno in južno pa tudi mladina slovenski govori.«

Na mirovni konferenci se o Beneški Sloveniji ni govorilo. Na sestanku delegacije Kraljevine SHS v Parizu dne 6. februarja 1919, kjer so bili prisotni Pašić, Trumbić, Vesnić, Žolger, Bošković, Rybář in Smodlaka, so prebrali mejo z Italijo in potrdili redakcijo za časopise. Bošković je bil mnenja, da ni treba omenjati beneških Slovencev, kot ne omenjamo Srbov v Grčiji (in ne zahtevamo njihovega zedinjenja).¹¹ Sovražno stališče do Italije so omilili v korist boljših sosedskih odnosov. Spomin na Beneško Slovenijo je bledeł.

¹¹ Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920, Beograd 1960 (priredila Bogdan Krizman in Bogumil Hrabak).

Riassunto

LA STAMPA SLOVENA SULLA BENECIA NEL PRIMO CONFLITTO MONDIALE

Metka Gombač

Gli sloveni della Slavia Veneta passarono sotto la sovranità italiana nel 1866 in condizioni abbastanza simili ad una arretratezza endemica tipica di regioni geograficamente marginali. Nel periodo trattato la storia della Benecia si può caratterizzare come un passaggio ad una affermazione lenta, ma costante dell'idea nazionale slovena, promulgata e difesa dai rari intellettuali presenti nella zona e dai preti sloveni portatori di fede, ma anche di nazionalità. Nei sommari e nei compendi sulla Benecia pubblicati sia in Italia che in Jugoslavia si nota delle fasce grigie sul periodo che va dagli inizi di questo secolo fino al 1918. I contatti che intercorrono tra la Slavia Veneta e gli sloveni dei Länder Austriaci sono, nei decenni che precedono la prima guerra mondiale, perlopiù casuali e improntati alla spontaneità di singoli. La lettura dei giornali sloveni dell'epoca esplica che la stampa politica aveva un interesse alquanto sporadico per gli sloveni della Benecia, che sono trattati quà e là sia dall'Edinost di Trieste, dalla Soča di Gorizia e dai due quotidiani lubianesi ma in modo saltuario e parziale e che suonano più come appelli accorati »ai fratelli della Benecia«. I riferimenti agli sloveni della Slavia Veneta si fanno più numerosi all'inizio di questo secolo e specialmente in vista degli eventi che porteranno l'Europa alla prima catastrofe mondiale. Con l'entrata dell'Italia in guerra nel maggio del 1915 il territorio della Benecia diventa zona di guerra.

La stampa politica slovena — in un disegno più vasto di unire tutte le regioni slovene in un corpo unico, ambizione che fu attuale già nel 1848 — si dedica dunque dopo il 1915 più sistematicamente allo studio e alla presentazione degli sloveni della Benecia. Nei quotidiani compaiono come primi, articoli informativi con ambizioni storiografiche che trattano sia la storia, che l'etnologia, le autogestioni locali, i dati demografici e le cognizioni geografiche della Slavia Veneta. Questi articoli sono seguiti poi da infuocate polemiche e accuse che la stampa slovena dà sul trattamento che le autorità italiane riservano agli sloveni della Benecia, concludendo il tutto con un accorato richiamo all'unità nazionale di tutti gli sloveni. La nota dominante degli articoli è improntata sia all'informazione che alla sensibilizzazione del problema della Slavia Veneta ed all'inclusione di questo punto nella politica slovena, che in questo periodo sta ancora saldamente inclusa nella politica statale austroungherese. È soltanto dopo la 12. offensiva nell'ottobre del 1917, più conosciuta come disfatta di Caporetto, che la stampa slovena inizia una vera campagna »per la liberazione dei fratelli della Benecia«. Per la politica slovena il periodo che va dall'autunno del 1917 all'estate del 1918 vuol dire una grande affermazione del movimento Jugoslavo, che passa sotto il nome di Movimento dichiarazionista (Deklaracijsko gibanje).

Anche agli sloveni del Litorale, che per anni sono stati costretti a subire sia la vicinanza del fronte che lo spauracchio dell'accordo di Londra, il nuovo fronte sul Piave lascia dei margini di manovra insperati e fa rinascere in loro un certo cripto-austriacantismo espresso anche nella visita che l'on. Otokar Rybář fa al conte Fries-Skene, luogotenente imperiale a Trieste. La rotta e la fuga dell'esercito italiano e l'occupazione militare delle truppe austriache della Slavia Veneta, aprono un nuovo capitolo nello stile degli scritti sulla Benecia che continuano ad uscire sulla stampa slovena. Si nota soprattutto un grande interesse per l'inclusione di questa regione alla Slovenia. Il foglio clericale Slovenec di Lubiana si mantiene su posizioni strettamente filo-austriache, mentre quello liberale Slovenski Narod sta su posizioni più differenziate. Il documento politico più sostanziale rimane la risoluzione del on. Rybář, letta nel parlamento Viennese che inneggia all'unità di tutti gli sloveni »ma anche di quelli che ancora vivono in un numero superiore ai 40.000 nella Slavia Veneta«.

Nella primavera del 1918 si fa sempre più largo l'idea che la dissoluzione dell'Austria-Ungheria sia ineluttabile. Si ricorre allora all'idea dell'unità Jugoslava, al fatto dunque di formare uno stato indipendente Jugoslavo. Lo sgretolamento delle strutture dell'impero è visibile ad ogni passo nella tarda estate del 1918. In questa veste il Consiglio provinciale nazionale di Gorizia rende noto che anche la Slavia Veneta fa parte della sua giurisdizione.

I giornali sloveni consci del grave pericolo che la dissoluzione della Austria comporterebbe non soltanto per le regioni limitrofe come il Litorale ma anche per le regioni centrali come la Carniola insistono su uno stato Jugoslavo che includerebbe anche la Benecia. Si scrive molto su Wilson e sul suo programma, sull'autodeterminazione dei popoli ecc. ma la Benecia la si vede sempre più lontana e alla conferenza di Parigi di lei non si fa neanche menzione per non irritare le posizioni italiane.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

MARGINALIJE K VALENČIČEVI RAZPRAVI O TOVORNIŠTVU NA KRANJSKEM

Razprava Vlada Valenčiča »Tovorništvo na Kranjskem«, objavljena v Zgodovinskem časopisu 1981 (str. 243—277), je tehten prispevek k preučevanju prometa v slovenskem zgodovinospisju in hkrati prvi pregledni prikaz tovarništva, to je splošnega načina blagovnega prometa od srednjega veka do 18. stoletja, ko je vozni promet zamenjal tovarništvo. Razprava je vsebinsko zelo bogata ter vključuje številne nove podatke iz arhivskega gradiva, ki jih je avtor zbral ob svojem dolgoletnem znanstvenem delu na območju gospodarske zgodovine. Uvodoma se je avtor v razpravi dotaknil dosedanjih raziskav in obstoječe problematike tovarništva v slovenskem zgodovinospisju. Po sliki stanja razmer ob koncu srednjega veka oziroma po oceni kvantifikacije tovarniškega prometa je prešel na kmečko trgovino in tovarništvo, na tvorjenje trgovskega blaga, kar so v precejšnji meri opravljali kmečki tovarniki; zlasti podrobno je to opisano za 17. in 18. stoletje. Posebej so v razpravi prikazane spremembe, ki so se uveljavile v kmečkem kupčevanju s soljo in v prometu s soljo sploh po uveljavitvi apaltov in monopola v solni trgovini od prve polovice 17. stoletja dalje, ter posledice tega za tovarništvo oziroma za kmečke tovarnike. Pristojbinam za tovrne konje in tovarniška pota, ki so jih uvajali od istega časa dalje, je avtor namenil naslednje poglavje. Razpravo zaključuje z analizo in oceno pomena tovarništva kot vira zaslužka, še zlasti za kmečko prebivalstvo, ki brez tega zaslužka »v deželi ne bi imelo gospodarskega obstoja«.

Vendar bi imel k vsebini Valenčičeve razprave, ki je, kakor že rečeno, vsebinsko bogata, nekaj pripomb širšega značaja, dopolnitev in tudi zavrnitev njegovih (ne)kritičnih mnenj glede množine trgovskega prometa. Najprej se mi zdi nujno, da bi se moral avtor po vsebinsko točni oznaki pojma tovarništvo in po opisanih oblikah tovarništva vsega tega dosledno držati in različne oblike tovarništva tudi ločeno in posebej obravnavati in obdelati, ne pa da je tovarništvo v razpravi pravzaprav enačil s kmečkim trgovanjem v največjem delu besedila. Šele na ta način bi dobili jasno podobo te dejavnosti v obravnavanem obdobju v celoti in po posameznih oblikah (ne glede na to, da o nekaterih še nimamo velikih podatkov). V zvezi s tem se postavlja tudi vprašanje terminologije, še posebej podrobne terminologije znotraj tovarništva, ki je nujno potrebna prav zavoljo jasnosti glede na razne oblike te dejavnosti. Za splošno uporabljani način prenosa blaga v obravnavanem obdobju, torej za blagovni promet s tvorjenjem z živino, je že uveljavljeni pojem tovarništvo povsem primeren. Toda ta način blagovnega prometa so izvajali ne samo različni ljudje oziroma pripadniki različnih družbenih razredov in slojev, marveč tudi iz različnih motivov, čeprav je bil končni cilj res vedno isti: prenesti blago na trg oziroma h kupcu. Tako so tvorili za svoje potrebe — vendar ne vedno — lahko trgovci sami s svojimi hlapci in lastnimi konji, tvorili so ljudje, ki so se s tem poslom v mestih poklicno ukvarjali (in ki so nedvomno občasno trgovali tudi za svoj račun), torej poklicni tovarniki, in končno v zelo velikem obsegu tudi kmetje, podložniki, ki so se na različne načine, a v obravnavanem obdobju na splošno v vedno večjem obsegu vključevali v to nekmečko dodatno dejavnost, še posebej od uveljavitve denarnih dajatev in komercializacije podeželja dalje. Vendar so se podložniki vključevali v tovarništvo na različne načine. Z razvojem blagovno denarnega gospodarstva so posegali v trgovino — najprej s presežki svojih proizvodov na bližnjih sejnih in mestnih trgih, a tudi na večje razdalje zlasti v zámeno za sol, nato pa vsaj deloma tudi z blagom meščanske poklicne trgovine — in svoje blago tvorili sami. Podložne kmete je v tovarništvo pritegoval tudi razvoj poklicne meščanske trgovine, kar je postalo važen dodatni vir dohodkov dela vaškega prebivalstva. Prav tako so bili podložniki mnogokje že od poznega srednjega veka dalje dolžni opravljati kot del obveznosti do svojih gospodov (fevdalcev in deželnega kneza) tudi tovarniško dejavnost ter so za to izjemoma dobivali nekako odškodnino oziroma plačilo. Za vso to različno tovarništvo je treba uporabljati ustrezne pojme, oziroma je treba najti ustrezne opise. Sodim, da bi za zgoraj opisane oblike tovarništva povsem odgovarjali naslednji termini in opisi, našeti po istem vrstnem redu: tovarništvo trgovcev, poklicno tovarništvo, kmečko tovarništvo (vezano vedno s kmečkim kupčevanjem oziroma trgovino), kmečko plačano tovarništvo in tlaško tovarništvo. To razlikovanje je še toliko bolj utemeljeno, ker imamo prav za tovarniško dejavnost kmetov največ konkretnih podatkov. Iz njih bi lahko dobili izredno pomembno kvantifikacijsko dopolnilo k splošni podobi trgovine, a še posebej za samo kmečko trgovino in za trgovino zemljiških gospodov.

Ko govorimo o tovarništvu kot prevladujoči obliki trgovskega prometa v obravnavanem obdobju, a še posebej na relaciji zaledje — primorska mesta in kraji, je za razumevanje obsega tega prometa in trgovine potrebno posebej opozoriti na naslednje. Mesta in nekateri drugi kraji ob slovenski obali (Štivan, Devin, Trst, Milje, Koper, Izola, Piran) ter Reka v Kvarnerskem zalivu (večji del 16. stoletja še vključena v deželo Kranjsko), ki so pritegovali največji del trgovine iz svojega zaledja, so bili velika aglomeracija prebivalstva na sorazmerno kratkem obalnem pasu in majhnem prostoru, katerega je bilo za že kar veliko mesto tistega časa v Evropi (s svojimi približno 20.000 prebivalci jih je bilo približno za petino Benetk). Prebivalstvo teh mest, ki so si mogla na svojih ozemljih oskrbeti le za kako četrtno leta potrebnega žita in mesa, je svoje potrebe po življenjskih potrebščinah in surovinah za svojo obrtno dejavnost pokrivalo v veliki meri z uvozom iz zaledja. S tem se verjetno strinja tudi Valenčič, ko pravi, da je blagovni promet med obmorskimi mesti in zaledjem ob koncu srednjega veka tvoril pretežni del vsega trgovskega prometa v deželi (namreč Kranjski), ki so ga opravljali tovarniki.

Toda vsi naštetih kraji in mesta so bili ne samo konzumenti blaga iz zaledja, marveč tudi pomembna posredovalna središča prehodne trgovine v obe smeri — prek morja in v zaledje — ne glede na politično pripadnost in meje, ki so vplivale na to dejavnost predvsem le v časih največjih nasprotij in vojn, čeprav so med mesti samimi prevladovala gospodarska zaprtost in spori. Velik del prehodne trgovine s slovenskega ozemlja ali prek njega proti Italiji in od tam v zaledje je šel prek teh krajev in pristanišč. Ta prehodna trgovina proti Italiji se je usmerjala v Benetke in ozemlje beneške republike (med drugim tudi v obmorske kraje in pristanišča Furlanije), dalje v Marke, kjer se trgovci s slovenskega ozemlja pojavljajo že konec 14. stoletja, in nato še dalje v južne italijanske dežele ob Jadranskem morju.¹ V obratni smeri je segla prehodna trgovina iz Italije zlasti na ogrske in hrvatske dežele, a je šla deloma tudi proti obdonavskim habsburškim dednim deželam. Tega trgovskega prometa, ki so ga deloma — enkrat bolj, drugič manj — od konca srednjega veka pa vse do zadnje tretjine 16. stoletja obvladovali poklicni trgovci iz mest na Slovenskem, seveda ne moremo izključevati iz celotne količine trgovskega prometa slovenskih dežel s primorskimi mesti. To še posebej velja tedaj, ko se tuji trgovci, ki jih je pritegovala ta prehodna trgovina, naseljujejo v mesta zlasti ob najvažnejši prometni poti te trgovine (Ptuj, Ljubljana, Gorica, Trst) in se v njih tudi ustalijo.²

Vprašanje kvantifikacije trgovine med zaledjem in primorskimi mesti je nedvomno eno izmed ključnih vprašanj, če hočemo pravilno oceniti pomen in vlogo te dejavnosti za razvoj slovenskih dežel v obravnavanem času. Brez kvantifikacije trgovskega prometa, čeprav le v obliki več ali manj približne ocene, je namreč nemogoče preiti v globljo analizo te tedaj izredno pomembne gospodarske dejavnosti in bi ostajali le pri njeni deskripciji. Zategadelj sem že v svoji monografiji o trgovini slovenskega zaledja s primorskimi mesti pred približno dvajsetimi leti skušal dati tudi sliko o obsegu te trgovine in sem jo ob občasnih viških v času od konca srednjega veka in v 16. stoletju cenil na skupno do 200.000 tovorov v obe smeri prometa. V poznejših raziskavah vse do današnjih dni sem z novimi podatki dopolnjeval in utrjeval to svojo oceno, o kateri mislim, da je v celoti pravilna.³

Prav to oceno o obsegu trgovine, ki naj bi ga dosegla v času konjunktur v posameznih letih, pa je Valenčič v svoji razpravi na več mestih neposredno (zlasti na str. 248 sl. in 275) ali posredno označeval kot pretirano. Preden bi odgovoril na omenjene pomisleke in poskušal dati novo podrobnejšo kvantifikacijo te trgovine, naj se zaustavim še pri nekaterih mislih v zvezi z metodološkimi prijemi tovrstne kvantifikacije v obravnavanem obdobju.

Ob pomanjkanju podatkov o množini trgovskega prometa s posameznimi vrstami blaga v enem letu ali v krajšem časovnem obdobju se moremo pri oceni nasloniti le na podatke iz različnih let in celo daljšega časovnega obdobja. Seveda je pri tem vedno prisoten pomislek, koliko moremo take podatke strniti v celoto in iz tega zaključevati o obsegu in viških trgovine. Vendar pa sem kljub temu prepričan, da nam taki podatki, če upoštevamo določene ugotovljene konstante v proizvodnji in trgovini — pri tej še zlasti trend razvoja v času konjunktur tako za posamezne vrste blaga kakor tudi za celotni trgovski promet — lahko bistveno pomagajo oceniti z minimalnim odstopanjem od resnice tako obseg kakor viške trgovine za neko krajše obdobje. Pri ohranjenih podatkih za proizvodnjo nekaterih panog vidimo, da se v tem obdobju vrhunci in tudi najnižje stopnje letne proizvodnje gibljejo tudi za daljši čas okoli istih točk, pač pa so pogosta in nagla nihanja med posameznimi letnimi viši-

¹ Prim. F. Gestrin, Pomorski promet mest Slovenskega Primorja v 15. in 16. stoletju, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 1978, str. 105 sl.

² Prim. F. Gestrin, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, Zgodovinski časopis 1981, str. 223 sl. in tam navedeno literaturo.

³ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, 1965, str. 45 sl.

nami proizvodnje. Zato moremo s precejšnjo gotovostjo kot višek trgovine s proizvedenim blagom vzeti vsaj povprečno višino proizvodnje. Druga konstanta, ki je moremo pri oceni obsega trgovine in njenih viškov s pridom uporabiti, je gibanje dohodkov na posameznih mitninskih postajah, še posebej v primerih, ko so ohranjeni za večje število let. Iz teh podatkov lahko razberemo povprečni tok prometa, pa tudi procentualni dvig trgovine ob njenih viških glede na najnižjo stopnjo oziroma povpreček.⁴ Seveda je tako uporabljati samo podatke, ki slone na enakih tarifnih prometnih postavkah. Vse to pa je prav tako tesno povezano z dejstvom, ali imamo pri teh mitninskih dohodkih vsaj za eno leto tudi konkretni podatek o obsegu pretoka blaga čez mitninsko postajo, za katero imamo ohranjene višine dohodkov, ali pa da imamo kakršenkoli drug kvantitativen podatek v zvezi s trgovino. Tako in na ta način sem prišel do zgoraj omenjene ocene trgovskega prometa ob viških trgovine med primorskimi mesti in zaledjem.

Valenčič pri kritiki moje ocene o obsegu trgovine vsega tega ni upošteval, prav tako pa ni vzel v pretres celote vseh elementov in podatkov, ki sem jih uporabil pri svojem kvantifikacijskem poskusu. Prav tako ni ponovno preračunal ali vsaj preanaliziral podatkov o količinah soli, žita in železa z železnimi izdelki, ki sem jih navajal kot ilustracijo in le element skupne cinitve prometa in ki so res tvorili večino masovnega blaga in večino trgovskega prometa med zaledjem in primorskimi mesti, še daleč pa ne vsega, ampak jih je take, kakor so bili dani, in iztrgane iz celote vzel za kritiko moje cinitve. Pri tej kritiki pa v veliki meri ni upošteval tudi mojih poznejših rezultatov in prav tako ne raziskav avstrijskih, madžarskih in hrvatskih zgodovinarjev.⁵

Ker se bom količin teh in drugih vrst trgovskega blaga dotaknil na koncu tega prispevka, pogledimo najprej nekaj najbolj nesprejemljivih načinov in torej tudi nedomišljenih misli iz Valenčičeve kritike moje kvantifikacije. Nerazumljivo je, da je povsem spregledal kvantifikacijski podatek, da je od konca srednjega veka pa do okoli leta 1600 promet iz zaledja samo v Kopru dosegel po 30.000—40.000 in celo do 50.000 tovorov letno. V te vesti po mojem mnenju ne gre dvomiti, še posebej ne, če gre za podatek iz poročila podestata beneški vladi. Ne smemo pozabiti, da so v Benetkah že od konca srednjega veka poznali razna štetja, med drugim so po sredi 16. stoletja do enice točno prešteli vse oljke na koprskem ozemlju.⁶ Še posebej je zanimiv ta podatek zavoljo tega, ker je iz časov, ko se je promet iz Kopra že močno prenašal na Trst. Torej, zgolj na Koper in nazaj je treba vezati ob viških vsaj do 100.000 tovorov blaga letno. Ali če drugače rečemo: v vsa druga pristaniška mesta in kraje ob slovenski obali in na Reko bi ob viških trgovine iz zaledja prihajalo 50.000 oziroma 60.000—70.000 tovorov letno. To pa bi pomenilo povprečno le po okoli 8330 do 10.000 oziroma okoli 11.660 tovorov iz zaledja na vsakega izmed drugih omenjenih krajev ali le — če računamo samo 200 delovnih dni — po 41—50 oziroma 58 tovorov na dan. To pa je prej skromno kakor pretirano veliko število. Seveda je bila med temi mesti in kraji po prometu precejšnja razlika in moramo Trstu, Piranu in Reki pripisati precej večje število tovorov od poprečja, Štivanu, Devinu, Miljam in Izoli pa manj.

V zvezi s svojim pogledom na mojo cinitve trgovskega prometa Valenčič zavrača, če sem prav razumel njegovo besedilo, tudi podatek kranjskih deželnih stanov iz leta 1536, po katerem je v deželi stalno tvorilo 4000—6000 konj. (O tem podatku ni dvomil Josip Zontar, ki ga je uvedel v zgodovino, ne dvomim tudi sam.) Češ, če bi to število konj pretovorilo 100.000 tovorov v vsako smer, bi morale 4000 konj »vsaka dva tedna s tovorom na pot v Trst ali druga primorska mesta... šest tisoč konj pa bi opravilo isto delo, če bi šli na pot vsake tri tedne.«⁷ Valenčič je pri tem spregledal, da obravnavam trgovino na vsem slovenskem ozemlju in da so iz izvenkranjskega ozemlja tudi tvorili proti morju. Zato kranjskim tovarnikom ni bilo treba iti tako pogosto na pot in zato tudi ta podatek o številu tovarnih konj na Kranjskem, ki so bili po viru stalno na poti, potrjuje mojo oceno o višini trgovskega prometa. Točno je, da je omenjeno število s tvorjenjem zaposlenih konj tvorilo le manjši del konj v deželi, ni pa s tem rečeno, da so bili vključeni v to število vsi tovarni konji v deželi. Prepričan sem, da je bilo število tovarnih konj in sploh konj v 16. stoletju celo večje, vsekakor pa ne manj kakor v 18. stoletju, ko je tovarništvo padalo v močno krizo. Zato v zvezi z vprašanjem o razširjenosti konj po posameznih gospostvih in področjih, kjer je bilo bolj uveljavljeno tovarništvo, ne bi uporabljal šele terezijan-

⁴ Poleg tovrstnih tabel v zgoraj navedeni knjigi glej še take podatke v O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, Grazer Forschungen 1, 1971, zlasti str. 87 op. 50, str. 97 op. 85, str. 107.

⁵ Poleg literature v navedenih razpravah glej še O. Pickl, Der Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien vom 14. bis zum 17. Jahrhundert, v Internationaler Ochsenhandel (1350—1750), 1979, str. 39 sl.

⁶ Za leto 1581 so jih našli 153.288 in so tedaj dale okoli 3000 urn ali 1500 tovorov olja. — La Provincia 8 (1885), str. 154.

⁷ V. Valenčič, o. c., str. 275.

skega katastra, marveč že tudi zelo številne spiske tovornih in vprežnih konj, ki so jih tudi v vozni zahtevalne deželne oblasti od zemljiških gospodarjev, cerkvenih enot in neposredno od podložnikov od leta 1578 dalje v zvezi z oskrbo Vojne krajine. Po nekem aktu iz novembra 1578 naj bi samo za transport provianta na mejo uporabili 1400 tovornih konj in več kakor 60 voz z nad 300 vprežnimi konji, za katere je bilo treba podložnikom še plačati; toda poleg njih so uporabili še večje število drugih konj (...sonder noch ain grosse Anzal darüber...)⁸ Po osebnem vzorčnem seznamu, ki je zajel različna gospodarstva, je ob približno istem času 81 podložnikov dalo kar 469 konj.⁹ Že po tem seznamu moremo trditi, da je na marsikakšnem gospodarstvu, kjer po terezijanskem katastru podložniki niso imeli tovornih konj, bilo v tem času njihovo število kar veliko. Zanimivo je, da se Valvasorjeve vesti o področjih z večjim številom tovornih konj in z razvitim tovarništvom mnogo bolj ujemajo s stanjem v 16. stoletju, kakor pa s podatki v omenjenem katastru.

Prav tako že ti skromni podatki iz omenjenega seznama povsem ovržejo tudi Valenčičevo trditev, da so imeli posamezni podložniki — ob mnogih, ki jih niso imeli nič — le po enega ali dva konja. Stanje konj po teh podatkih na posameznih kmetijah, ki so se ukvarjale s tovarništvom, je namreč povsem drugačno in potrjuje sliko, ki jo je dala M. Verbičeva za logaško gospodarstvo v zadnji tretjini 16. stoletja. Ugotovila je, da so imeli posamezni podložniki zavoljo zelo razvitega tovarništva, med drugim tudi v povezavi z idrijskim živosrebrnim rudnikom, v omenjenem času po štiri in celo po osem tovornih konj. Po Valenčičevem mnenju naj bi ta pretiran podatek nekritično prevzel tudi jaz. Pri tem se opira na ukaz kranjskega vicedoma iz leta 1580, s katerim je določil, da morajo imeti podložniki logaškega gospodarstva po dva konja za tvorjenje za potrebe idrijskega rudnika, ki je leta 1575 prešel v deželno-knežjo lastnino. Mislim pa, da gre tu za napačno interpretacijo besedila ukaza, ki ga je razumeti tako, da mora imeti vsak podložnik deželnoknežjega logaškega gospodarstva za potrebe rudnika stalno (ständig) na razpolago po dva tovarna konja, ne pa da je poslej moral imeti po dva konja.

Da je večje število tovornih konj v lasti posameznih podložnikov ob prometnejših poteh dejstvo in ne ravno redek pojav, nam potrjuje tudi zgoraj omenjeni seznam iz leta 1578. Izmed 81 podložnikov, izbranih iz okoli 40 gospodarjev, ki so bili dolžni dati 469 tovornih konj, je le sedem podložnikov dalo po enega konja, 13 podložnikov po dva, vsi drugi pa po tri in več konj. Posamezniki so imeli celo začudujoče veliko število konj; naj navedem nekaj najznačilnejših primerov. V loškem gospodarstvu je imel podložnik Valant Redeško iz Poljan 15, Martin Trebušan iz Godešč (Neusatz) 14, Stefan Cimerman iz Javorja in Primož Kostanjek iz Žiri po 11, Klemen Bratuž iz Selc 9 in Jakob Komolec iz Hotavelj 8 konj na dolžnosti. Na turjaškem gospodarstvu sta dala podložnika Mihael Sversernik (?) in Ulrik Sivedol po 14 tovornih konj, Lenart Perc iz čusperškega gospodarstva Turjaških pa 9 konj. Tudi v družbe povezani podložniški tovarniki so skupaj dajali večje število konj. Podložnika Marko Wenda in Gregor Formacher iz gospodarstva Velesovo sta dala skupno 31 tovornih konj;¹⁰ Luka Lanterič in Matija Bizjak iz postojnskega gospodarstva 25 konj, Lenart Klavbušič in Andrej Božina (Poschina) iz Goričan pod ljubljansko škofijo sta skupaj dala 14 konj, podložnika Mihael Cepol in Gregor Šumahin, podložna kapitlju v Ljubljani pa 17 konj. Prav toliko tovornih konj so skupaj dali podložniki deželnega kumtorja v Ljubljani Jakob Knofler, Luka Nerumec in Pankrac Burger. Vendar s temi primeri podložnikov z večjim številom konj samo po tem seznamu niso še izčrpani; mislim pa, da jih je dovolj, da se dobi vtis o številu tovornih konj v 16. stoletju nasploh in da se vidi, koliko tovornih konj je mogel imeti posamezen podložnik, ki se je resneje ukvarjal s tovarništvom.

Ne bi se ustavljali pri še nekaterih drugih avtorjevih pomislekih v zvezi s kvantifikacijskimi ocenami trgovskega prometa med primorskimi mesti in zaledjem. Na vse bo najbolje odgovorila nova podrobnejša analiza obsega obravnavane trgovine. Uvodoma naj vendar poudarim točnost Valenčičeve trditve — tudi sam nisem in ne mislim drugače — da imamo v obravnavanem trgovskem prometu sorazmerno malo vrst blaga, ki so ga v eno ali drugo smer trgovine tvorili v velikih množinah. To je bila značilnost trgovine v tistem obdobju nasploh; v primerjavi s takimi vrstami

⁸ AS, DSK F 146, 146 a, št. 248, sign. Stan. I f 211 sl. — 1578 nov. 10 (Von entrichtung der vnbzeiten Samer vnd Fuerleut). Za ta in še nekatere druge podatke iz tega gradiva, ki pa je izredno bogato in bi se iz njega dobila podrobna podoba o številu konj, se ponovno zahvaljujem asistentu V. Simonitiču. Naj tu navedem še podatek o številu vprežnih konj, ki so jih v tem letu resnično dale cerkvene enote in mesta (Beschreibung der erschnnen wagen Ross — 1578 jul. 29): vseh je bilo 269, od tega iz mest 60 (podatek vsekakor kaže na tovarništvo trgovcev in poklicne tovarnike). Največ so jih dali: ljubljanski škof 16 (a kapitlji 8), samostan Stična 20, samostan Velesovo 16, samostan Bistra 14, fara Dobropole 11.

⁹ Ibidem, Musster Register der gemusterten Samb Ross 1578 Jahr samb mehr beyligenden Samb Ross Registrern von vndterschidlichen Herrschafften, f 258—270.

¹⁰ Po spisku iz istega leta bi morali dati podložniki tega samostana samo iz 12 vasi (84 podložnikov) 32 voz in 96 vprežnih konj za prevoz provianta; k vsakemu vozu sta sodila še dva podložnika in po 12 vreč. — Ibidem, f 221—224.

blaga, ki je imelo manjšo ceno, je bilo dragocenejšega blaga po množini tovorov res mnogo manj. Take vrste blaga v obravnavani trgovini so sestavljali predvsem neposredni proizvodi in pridelki enega in drugega področja. Primorska mesta so dajala pečat tej trgovini predvsem s soljo, ki so jo v veliki meri pridobivali v lastnih solinah, v manjšem obsegu pa tudi z vinom in oljem. Zaledje je kot masovno blago posredovalo žito, kovine, zlasti železo in železne izdelke, živino in meso, kože in kožuhovino ter les in lesne proizvode. Toda poleg tega blaga je v eno kakor drugo smer šlo še na desetine in desetine najrazličnejših vrst blaga, katerih skupno količino po reklu »kleine Fische, gute Fische« nikakor ne gre v nič devati, pa naj je šlo za kritje neposrednih tržnih potreb obeh področij, še manj pa seveda, če je šlo za blago prehodne trgovine.

Pri ocenjevanju obsega celotne trgovine se bom omejil na čim krajše časovno obdobje, prvenstveno na nekaj desetletij okoli srede 16. stoletja. Ne samo zavoljo tega, ker imamo za tisti čas sorazmerno veliko podatkov o proizvodnji in o trgovini, marveč tudi zategadelj, ker je v teh letih po mojem mnenju v vsem obravnavanem obdobju trgovina dosegla največjo konjunkturo.

Začnimo najprej s soljo, tako zavoljo tega, ker je bila sol po količini najvažnejše blago v tej trgovini, kakor tudi zato, ker je bila tisto blago, ki je že zgodaj privabljalo zaledje v primorska mesta in je z njo kupčevalo v zelo velikem obsegu, če že ne v prvi vrsti kmečko prebivalstvo. Solarstvo v primorskih mestih je že v obravnavanem obdobju, z izjemo v Trstu, doseglo stopnjo, ki se pozneje ni bistveno dvignila. V tem času že dovolj dobro poznamo obseg solin v mestih pod beneško oblastjo, prav tako pa tudi njihovo proizvodnjo soli in kje je imela svoje tržišče. Zaradi preglednosti je najbolje, da te poglobljene podatke strnemo v tabelo in nato iz nje potegnemo zaključke.¹¹

Mesto	Soline kavedinov	Leto	Proizvodnja* solni merniki	Leto Obveznosti	Prodaja v zaledje	Opombe
Piran	2600 2680 2800	1556 1574 1590	ca. 7—8000	—1555 1/7 občini** 1/5 solarji*** Vse drugo v Benetke	Največ 1/3 proizv., tj. 2200—2514 mern. ali 13.200—15.084 tovorov oz. najmanj 1200—1371 mernikov ali 7200—8226 tov.	V 16. stol. mogle dati 8—10.000 ton soli, a l. 1540 naj bi dosegli celo 20.000 do 22.000 solnih mernikov. Hocquet I, 266, 268, 301
Koper	2953	1574	ca. 6350	sreda 1/10 Benetke 16. s. 1/8 občina	Najmanj ca. 5000 m. ali 30.000 tov.	Če na kavedin po 3 m., je 8859 m. soli ali 53.154 tov. (!)
Milje	1537	1574	1/2 koprške ca. 3200	sreda 1/8 Benetke 16. s.	ca. 2800 mernikov ali 16.800 tov.	Če na kavedin po 3 m., je 4611 mernikov soli ali 27.066 tov.
Izola	ca. 1500****	1574	ca. 3200	Ni znano, vzemimo 1/8 Benetke	ca. 2800 mernikov ali 16.800 tov.	Isto
Trst			ca. 2000 3000	1525 1536	1/6 občini	Vsaj 3000 mernikov ali 18.000 tovorov
Skupaj			ca. 22.750 do 23.750 mernikov			ca. 14.800—14.971 oz. 15.820—16.114 mernikov ali 88.800—89.826 oz. 94.800—96.684 tovorov

* Piranski molni mernik (moggio) je imel 13 starov oziroma 1882 liber ali okoli 900 kg; beneški solni mernik je imel 12 starov oziroma 999,7 l, a solni mernik v Miljah je imel 1800 liber.

** Po mnenju S. Vilfana, o. c., str. 132 je tudi mestno sedmino soli (dac) prevzela Beneška republika; glej še F. Gestrin, Trgovina zaledja o. c., str. 149.

*** Po letu 1555, ko je Republika zopet v večji meri monopolizirala piransko sol, so solarji namesto 1/5 ali 20 % soli po odbitku občinskega daca dobivali samo še 4 % (Hocquet, o. c. I, 82).

**** V tem letu imamo samo podatek, da so v Izoli pridobili manj soli kakor v Koprju. V izračunu smo upoštevali proizvodnjo v približni višini, kakor jo izkazujejo Milje.

Podatki o proizvodnji soli v tabeli se v celoti pokrivajo s podatki, ki sem jih navedel že v knjigi leta 1965 (str. 22 in 148 sl.), a jih je Valenčič spregledal. Ocene o prometu s soljo proti zaledju pa sem zavestno nižal. To jasno potrjuje formulacija na str. 154 omenjene knjige, ki se glasi: »Če predvidevamo, da je šlo povprečno v zaledje polovico letne proizvodnje soli beneških mest, to je po že zgoraj omenjenih podatkih okoli 12.500 solnih mernikov, kar nikakor ni pretirana cenitev, zneso to okoli

¹¹ Prim. E. Nicolich, Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano, 1882; G. Cumin, Le saline istriane, v Bollettino della R. Società Geografica Italiana, S. VII, e. 1937; J. C. Hocquet, Le sel et la fortune de Venise. 1. Production et monopole 1978, 2. Voiliers et commerce en Méditerranée, 1979; G. Borri, Le saline di Zaulè e l'avertenza austro-veneta per i confini (sec. XVI—XVIII). Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, 1970. Glej še podatke v moji knjigi in razpravo S. Vilfan, K zgodovini kmečkega prekupčevanja s soljo, Kronika 1962 in 1963.

40.000 tovorov.« A s tržaško in uvoženo soljo sem v enakem smislu navajal 50.000 tovorov. Torej, da bi dal le ilustracijo in se izognil pretiravanju, sem posredoval le polovično količino proizvedene soli kot neko povprečno množino soli, ki naj bi šla v zaledje, nikakor pa ne kot višek trgovine s tem blagom, kakor si je razlagal Valenčič. Množino soli, ki je šla s trgovino v zaledje, kakor jo kaže tabela — to je okoli 90.000 tovorov — pa sem konkretno navedel v svoji razpravi o kmečki trgovini osem let pozneje, ko sem bil že trdno prepričan o obsegu trgovine s soljo. Ta podatek pa je Valenčič le registriral, ne da bi ga upošteval.¹² Trgovina s soljo je torej ob najugodnejših razmerah mogla doseči do 90.000 tovorov letno. Da je šla ob višjih trgovine res vsa sol, ki je niso monopolizirali Benečani, iz omenjenih primorskih mest v zaledje, dokazuje npr. dovoljenje beneških oblasti leta 1571, po katerem so smeli solarji iz Kopra, Izole in Milja vso svojo sol prodati Kranjcem, Čičom in Morlakom.¹³ To potrjuje tudi podatek, da so leta 1609 Benečani predvidevali za trgovino v »gornje kraje« (partes superiores), to je v slovensko zaledje, do 10.000 solnih mernikov soli (t. j. 60.000 tovorov) samo iz Pirana, Kopra in Milj. Celotno potrebo po soli na ozemlju do Drave pa so beneški strokovnjaki računali celo na 20.000 solnih mernikov, kar bi bilo treba kriti z uvoženo soljo, ki bi jo uvažali v Trst, na Reko, v Bakar in Senj.¹⁴

Polég soli so primorska mesta v zaledje posredovala tudi vino, olje in južno sadje ter razna druga živila. Seveda je bilo to blago le deloma iz primorskih mest samih oziroma z njihovega ozemlja. Kar precejšnje množine so ga zaradi potreb trga v zaledju pripeljali iz Italije že samo trgovci primorskih mest, prinašali pa so ga sem tudi trgovci iz Italije, ki so v vsem tem obdobju prihajali s tem in drugim blagom v primorska mesta in ga tod zamenjavali za blago iz zaledja ali pa so se tudi neposredno vključevali v trgovino med primorskimi mesti oziroma Italijo in zaledjem. Prav tako pa so trgovci slovenskega zaledja zlasti od drugega desetletja 16. stoletja posegali prek primorskih mest v Italijo in od tam nazaj grede uvažali zgoraj omenjeno in drugo blago.

Kolikšne so bile množine vina, olja, južnega sadja in drugih živil v trgovini z zaledjem, je iz sorazmerno skromnih kvantitativnih podatkov zelo težko oceniti, čeprav se pogosto omenjajo v mitninskih tarifah in ohranjenih mitninskih knjigah. Po podatkih na Reki v 15. in 16. stoletju bi mogli soditi, da je notranjost (t. j. daleč v avstrijske in ogrske dežele) konzumirala kakih 1500—2000 tovorov olja letno.¹⁵ Vina iz ozemlja primorskih mest, a tudi sladka vina italijanskega izvora so šla v notranjost, zlasti na ozemlje Kranjske in Koroške. Čeprav so na ozemlju teh mest ob dobrih letinah dobili kar precejšnje količine vina — v 16. stoletju so ga mogli samo na koprskem ozemlju pridelati do 28.000 urn ali do 14.000 tovorov — je šel ob domači porabi in prodaji v Benetke in beneške kraje v zaledje le manjši del tega vina. Vendar moremo precej zadržno reči, da ga je šlo vsaj polovico toliko, kakor so ga uvozili v začetku 18. stoletja, torej 5—6000 tovorov.¹⁶ Z južnim sadjem in drugimi živili bi torej mogli računati vse to blago na 9—10.000 tovorov.

V zameno za prehodno trgovino s kožami in z živino, ki so jih deloma posredovali tudi prek primorskih mest dalje v Italijo, pa je po podatkih O. Pickla prišlo v zaledje, tudi v ogrske in hrvatske dežele približno do 10.000 tovorov najrazličnejšega »beneškega blaga« in druge robe iz italijanskih dežel, s katero so krili v zaledju najrazličnejšo potrebo po obrtnih izdelkih (npr. papir, milo, steklenino, razno posodje, kramarsko blago in najrazličnejše sukno), luksuznih predmetih (začimbe, kadila, nakit, dragocena oblačila itd.), a tudi po surovinah (soliter, žveplo, pepelika, razna barvila, zlasti gvado, galun, bombaž in drugo).¹⁷ To Picklovo oceno moremo z raznimi podatki vsaj deloma s številkami podpreti. V letu 1584/1585 je šlo samo skozi mitninsko postajo v Vranskem blizu 1200 tovorov takega blaga. Samo skozi Trst je leta 1539 šlo v zaledje 140 tovorov florentinskega sukna; v letih 1546—1555 so v Zagreb uvozili nad 1500 kosov angleškega sukna »karasije«; a v letu 1565 je samo v mesecu juliju in septembru nek tržaški trgovec uvozil 14 voz raznega italijanskega sukna oziroma 878 kosov.¹⁸

¹² V. Valenčič, o. c., str. 249 op. 25.

¹³ J. C. Hocquet, o. c. 1, str. 323. Pozneje so zlasti koprsko sol prevzemali tržaški apaltatorji in po nekem podatku iz leta 1602 so ti ljudje nadzirali trgovino z okoli 10.000 solnimi merniki soli (t. j. 60.000 tovorov). Zato je Trst tedaj pritegoval trgovino iz zaledja z bakrom, srebrom, platnom, lesom, mesom in žitom.

¹⁴ Prav tam, str. 324/5.

¹⁵ To je precej skromna cenitev. V potrditev naj navedem, da sta leta 1578 dve piranski ladji iz pristanišča Porto di San Cataldo v južni Italiji izvozili po 4083 oziroma 13.421 1/2 starov olja (glej G. Cota, L'antico Porto di S. Cataldo, Lecce, 1936, str. 61 in 62).

¹⁶ Prim. V. Valenčič, o. c., str. 249.

¹⁷ O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c., str. 91, op. 64, 93, 125.

¹⁸ Prav tam, str. 92, 97; O. Pickl, Das Mautbuch von Vransko (Franz) von 1584/1585. Zur Geschichte des Handels auf der »Laibacher Strasse« in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts, Tiroler Wirtschaftsstudien 1977, str. 307. Leta 1527 so iz Pesara za ljubljansko steklarno morali pripeljati na treh ladjah v Trst 105 miliarijev ali okoli 320 tovorov pepelike — glej F. Gestrin, Pomorski promet, o. c., str. 107. F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, 1972, str. 69 sl., 73, 74.

V nasprotni smeri je za sol iz notranjosti v primorska mesta prihajalo zlasti žito, ki so ga deloma porabili za kritje svojih potreb, deloma pa so ga izvozili tudi naprej v italijanske dežele. Posebej je poudariti, da so žito menjavali za sol zlasti kmečki tovarniki, čeprav so ga v primorskih mestih prodajali tudi fevdalci. Žito je prihajalo iz vseh slovenskih dežel, s posredovanjem kmečkih tovarnikov, ki so sol zamenjavali tudi prek deželnih meja, pa tudi iz hrvatskih (in morda ogrskih) dežel. Ocena žitne trgovine v primorskih mestih, ki sem jo postavil v svojem delu (str. 166), je slonela zgolj na množinah žita, ki so ga letno nakupovala mestna žitna skladišča; ta pa je bila okoli 30.000 starov. Z žitom, ki so ga iz primorskih mest izvozili dalje, sem računala do okoli 45.000 starov tega blaga. Toda pri tem nisem upošteval žita, ki so ga v teh mestih porabili poleg žita iz mestnih skladišč, niti ne žita, ki je sem prihajalo na veliko po tihotapskih poteh. To pa je Valenčič zopet spregledal. Mislim, da bi mogli računati s tem za kakih 20.000 starov žita več: Vendar ostanimo pri oceni, s katero se strinja tudi kritik, to je pri 45.000 starih oziroma 22.500 tovorih tega blaga.

Druga večja postavka v trgovini slovenskega zaledja s primorskimi mesti in dalje proti Italiji je bil promet z železom in železnimi izdelki. Oceni o 25.000 tovorih tega blaga letno pritrjuje tudi Valenčič in zato o tem ni treba razpravljati. Toda trgovini z železom je treba dodati še trgovino z drugimi kovinami v 16. stoletju: z živim srebrom in cinobrom, z bakrom in svincem. Promet živega srebra in cinobra, ki so ju velik del 16. stoletja izvažali prek Trsta, moremo povprečno ob viških ceniti do 400 tovorov letno.¹⁹ Približno enako število tovorov in več so okoli leta 1500 in tudi še pozneje izvozili bakra ali neposredno prek Ptujja ali posredno prek Fuggeraua.²⁰ Toda iz slovenskih dežel so daleč na jug Italije izvažali tudi svinec. To trgovino torej moremo ceniti do 1000 tovorov letno.

V tretji veliki sklop trgovskega prometa iz zaledja v primorska mesta in dalje v Italijo — čeprav so važna pota vodila tudi prek Gorice — sodi trgovina z živino in mesom ter kožami, kožuhovino in usnjem. Primorska mesta so za kritje lastne potrošnje mesa letno uvozila po nekaj tisoč glav živine. Leta 1543/1545 je samo prek Postojne šlo v Trst 500 volov, 1000 ovac in 300 svinj. Še več pa je šlo živine naprej v Italijo. Med drugim so bili veliki živinski sejmi tudi v Štivanu. Del te živine so dale same slovenske dežele, večji del prehodne trgovine z živino pa so dajale hrvatske²¹ in zlasti ogrske dežele. Leta 1544 je v 4 in pol mesecih šlo prek ljubljanske nakladniške postaje 4277 predvsem domačih volov in juncev proti zahodu (a kje so še druge poti!).²² Še bistveno večje je bilo število živine iz ogrskih in hrvatskih dežel, ki je s prehodno trgovino šla zlasti v Benetke. To trgovino pa so v veliki meri vse do okoli 1570 obvladovali trgovci iz mest slovenskega zaledja. V tem času se je gibalo število te živine, prvenstveno volov, od okoli 14.000 v leta 1529²³ do okoli 18.000 do okoli leta 1570. Ko pa je to trgovino prevzela beneška trgovska družba, je promet še porasel: leta 1579 je izvozila 22.432 glav goveda, čez Ljubljano 10.115, a čez Postojno 12.321 glav.²⁴ Leta 1584/1585 je v enem letu prešlo mitninsko postajo v Prankem 8640 glav goveda, 680 svinj in 454 konj.²⁵ Če vsako glavo velike živine štejemo za tovor, dobimo veliko množino tovorov, ki jih v tej trgovini v obravnavanem času obvladajo domači trgovci v prometu s primorskimi mesti in z Italijo. V primerjavi s tem so množine suhega, predvsem svinjskega mesa, masti in loja, ki jih moremo šteti na nekaj sto tovorov, res malenkostne.

Med blago masovnega trgovskega prometa proti primorskim mestom in Italiji pa moramo šteti tudi raznovrstne, predvsem goveje, volovske kože. To so bile deloma kože domačega izvora, ki so morda tja do začetkov 16. stoletja v tem prometu še prevladovali. Po letu 1516, ko je trgovina s tem blagom zelo porasla, pa so povsem prevladale kože iz ogrskih in hrvatskih dežel. Po podatkih in ocenah je ta prehodna trgovina do okoli leta 1550, ko so jo v veliki meri imeli v rokah tudi trgovci domačih mest in se je usmerjala po poteh slovenskega ozemlja, dosegla do 200.000 kož ali 10.000 tovorov na leto. To množino kož, ki jo kažejo podatki tridesetninskih uradov ob ogrsko hrvatski meji z avstrijskimi deželami, pa tudi podatki o kreditni trgovini s kožami v italijanskih arhivih (zlasti v Markah), potrjujejo tudi posamezni podatki mitninskih postaj v naših deželah. V 4 in pol mesecih je plačalo naklade za kože leta 1544 v Ljubljani več kot 1060 tovorov. Prav s to trgovino s kožami, ki so v Italijo šle predvsem prek Trsta, je povezovati tudi zgoraj omenjenih do 10.000 tovorov italijan-

¹⁹ Prim. H. Valentinitich, Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575—1659, 1981, str. 426.

²⁰ O. Pickl, Die Auswirkungen o. c., str. 85; glej op. 13. Prek Ljubljane pa je leta 1544 šlo v 4 1/2 mesecih 17.803 funtov (ali okoli 60 tovorov), torej letno vsaj kakih 120 do 150 tovorov. J. Zontar, Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544, Kronika 1968, str. 36.

²¹ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća, 1980, str. 309, 317 sl.

²² J. Zontar, Drobec, o. c., str. 33.

²³ M. Sanudo, Diarii, knj. 50, str. 65.

²⁴ O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c., str. 85 sl., 104 op. 112. isti, Der Viehhandel, o. c., str. 45 sl.

²⁵ O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c., str. 112.

skega blaga, ki so se usmerjali v zaledje primorskih mest.²⁶ Trgovina s kožuhovino, usnjem in usnjenimi izdelki, ki jo viri redno nakazujejo, je letno dosegla morda le par sto tovorov.

V primorska mesta in prek njih dalje tudi v Italijo je trgovina iz zaledja posredovala tudi sorazmerno velike količine lesa. Na eni strani je bil to les, potreben za ladjedelniško dejavnost, ki ji moremo slediti v večini primorskih mest, v Italiji tudi za gradnjo пристanišč, dalje gradbeni les (trami, deske, late) in raznovrstni lesni izdelki (dolge, obroči, vsakovrstne posode, vesla itd.). Za potrebe ladjedelništva so izvažali tudi smolo. Trgovina z lesom se je v 16. stoletju usmerjala zlasti na Trst in Reko, kamor je prihajal les tudi iz Gorskoga Kotara in kjer se za leto 1586 da ugotoviti okoli 10.000 desk prometa. Kolikšna je bila ta trgovina po obsegu iz dosedaj znanih podatkov, ne moremo oceniti.

Poleg teh vrst blaga masovnega trgovskega prometa podatki o trgovini na slovenskih tleh v obravnavanem obdobju izkazujejo dolgo vrsto najrazličnejših vrst blaga, surovin in obrtnih izdelkov, katerih promet se giblje od nekaj tovorov do sto in več tovorov na leto. Torej v primerjavi z zgoraj navedenimi vrstami blaga po obsegu res majhne količine, kakor pravilno trdi tudi Valenčič, zavoljo številnosti teh vrst blaga pri kvantifikaciji trgovine pa vendar niso nepomembne. Trgovino s temi vrstami blaga moremo zelo skromno vsekakor ceniti na nekaj tisoč tovorov letno.

Ob koncu naj poudarim, da je treba pri kvantifikaciji trgovine v tem času vzeti v obzir še tihotapsko trgovino, ki je sočasni podatki nikjer številčno ne navajajo, a jo neprestano omenjajo. Zlasti kmečko trgovino je v precejšnji meri šteti sem. Nanjo sem na več mestih posebej opozarjal. Tudi večjega dela plemiške trgovine sočasni viri niso zajeli. Zato za enkrat še nimamo dovolj osnov, da bi mogli dati tudi približno številčno oceno tovrstni trgovini. Mislim pa, da lahko trdim, da glede na celoten obseg trgovine ni bila ravno majhna.

Marginalije lahko zaključim s ponovno ugotovitvijo, da je trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti in dalje v Italijo ob viških v času konjunktore v obe smeri prometa dosegla in presegla 200.000 tovorov letno.

Ferdo Gestrin

Zusammenfassung

MARGINALIEN ZUR ABHANDLUNG VALENCIČ' ÜBER DEN TRANSPORT VON FRACHTEN MIT TIEREN IN KRAIN

Ferdo Gestrin

Nach der im allgemeinen positiven Kritik zur Darstellung von Valenčič zur Beförderung von Waren mit Saumtieren in der Zeit vom Mittelalter bis zum 18. Jh., als der Transport mit Saumtieren von dem mit Wagen abgelöst wurde, macht der Autor einige Anmerkungen von umfassenderer Bedeutung. Außerdem ergänzt und widerlegt er einige Bedenken Valenčič' hinsichtlich der Quantifizierung des Handels zwischen dem slowenischen Hinterland und den Küstenstädten. So hat er im Zusammenhang mit dem Frachttransport durch Tiere die Formen dieses Verkehrs aufgegliedert und sie mit angemessenen Termini gekennzeichnet. Besonders betonte er die Bedeutung der Quantifizierung des Handels für eine vertiefte Analyse dieser in dem behandelten Zeitabschnitt außerordentlich bedeutenden wirtschaftlichen Tätigkeit. Intensiver ging er auf zwei Konstanten ein, die von methodologischer und inhaltlicher Seite her es ermöglichen, zusammen mit konkreten Angaben, zu quantifizierenden Bewertungen zu gelangen. Etwas eingehender befaßte er sich auch mit einigen unbegründeten Behauptungen von Valenčič zum Umfang von Handel und Verkehr, u. a. auch mit der Zahl von Saumpferden. Anschließend erstellte er anhand von genauen Angaben eine neue quantifizierte Analyse des Handels zwischen dem slowenischen Hinterland und den Küstenstädten sowie mit Italien. Wiederholt schließt er seine Ausführungen mit der Behauptung, daß dieser Handel in Zeiten der Hochkonjunktur 200.000 Lastentransporte jährlich in beiden Richtungen erreichte und auch übertraf.

²⁶ Prav tam, str. 93 sl.; F. Gestrin, Trgovina s kožami v Markah v 15. in prvi polovici 16. stoletja. Zgodovinski časopis 1976, str. 23 sl.

NEKAJ OPOMB K NASTAJANJU IN BIBLIOGRAFIJI DEJANJA

Človek je utihnil. Spominu Edvarda Kocbeka. Uredil in spremna besedila napisal Janez Gradišnik. Mohorjeva družba. Celje 1983. 120 str.

Knjigo sestavljata — poleg urednikove Spremnne besede (str. 5—7) — dva precej različna dela. Prvi je posvečen neposredno Edvardu Kocbeku z objavo »Besed slovesa« po njegovi smrti (3. XI. 1981) na »spominski slovesnosti Društva slovenskih pisateljev in slovenskega centra PEN« (France Vodnik, Andrej Inkret, Dragotin Cvetko, Mitja Vošnjak, Ivan Kreft, str. 11—23), na pogrebnih svečanostih na Žalah 6. XI. 1981 (Milan Kučan, Batrić Jovanović, Tone Pavček, Stane Kovač, dr. Stanislav Lenič, str. 24—38) in v štirih posebej objavljenih zapisih (Alojz Rebula, Bojan Štih, Ivo Svetina, Janko Prunk, str. 38—50), drugi pa Dejanju s spominskim zapisom Janeza Gradišnika »Kako je nastalo Dejanje« (str. 53—72) in »Bibliografskim kazalom Dejanja«, ki ga je že pred vrsto let izdelala kot svojo strokovno bibliotekarsko nalogo Hermina Jug-Kranjec (str. 73—118).

V prvem delu v glavnem ne gre za prispevke k življenjepisnim podatkom. Predvsem gre za bolj ali manj celovite vtise o Kocbeku kot človeku, o njegovem literarnem delu in njegovem mestu v slovenskem življenju, narodnem boju za obstoj med vojno in graditvijo novega družbenega reda in v spremenjenih kulturnih razmerah po osvoboditvi, pričevanja o sodbah v pretresljivem trenutku, ko je smrt delo pretrgala — kolikor ga ni težka bolezen zavrla že leto ali dve poprej — in je dokončano stalo pred pričevalci. Seveda so nekatere razlike — pri Vodniku je poseben naglas še na Kocbekovem človeškem razvoju, pri Inkretu in Pavčku na pesniškem delu (Inkret je pri tem povzel na kratko svojo spremno besedo »Med zemljo in grozo« v drugi knjigi Kocbekovih Zbranih pesmi 2, 1977, str. 243—279), pri Kučanu in Jovanoviću na njegovem mestu v politiki, pri Kovaču na Kocbeku v »krogu krščansko-socialističnih izobražencev«, pri Leniču na Kocbeku kot verniku. Vedno vnovič pa se ponavljajo poudarki na »Pričevanju o Španiji«, partizanskih dnevnikih, pesniškem delu in knjigi »Strah in pogum«, tu že obenem z vprašanjem, kako je ob tej knjigi moglo priti do usodnega nesporazuma med fronto (najbrže bi bilo pravilnejše reči med KP) in njim, ki ga je on sam odtlej (prim. pismo 17. II. 1952, Nova revija I, 1982, str. 672 sl., objavljenem po njegovi kopiji, medtem ko je po Vidmarjevem sporočilu v Presojah, 1980, str. 131, »to pismo... iz arhiva Osvobodilne fronte izginilo«) pa do konca občutil kot krivično stališče do njegovega dela in od njega neodvisen pregon iz »političnega sodelovanja, ki sem ga v tovaršiji opravljal nad deset let in se z njim osebno spojil ter stvariteljsko zavezal« (pismo 17. II. 1952). Literarna zgodovina ga je pri tem potrdila vsaj v presoji njegove knjige — ne glede na ocene, ki jih je doživela od konca decembra 1951 do februarja 1952 (dva pregleda z različnih stališč: Fr. Zadavec, Slovenska književnost 1945—1965, 1967, str. 234—236, in D. Rupel, Kocbekova strah in pogum, Nova revija I, 1982, 682—689; za Ruplovo tezo o »organiziranem in koordiniranem kritičnem napadu« prim. Vidmarjevo pričevanje o pobudi za njegovo kritiko, n. n. m., str. 130 sl.) — saj danes v njej na široko prevladuje sodba, da ima knjiga v povojnem razvoju slovenske proze prelomno mesto. Po svoje je to toliko pomembnejše, kar je že nekdanj podčrtal Fr. Vodnik (podobno poudarja v tej knjigi posebej Inkret), da povezuje vse Kocbekovo delo v poeziji in prozi, dnevnikih in publicistiki kot skupni imenovalce neprestano pričevanje o svojem življenju in na življenjskih skušnjah utemeljenem kritičnem prepričanju, vselej z mislijo na slovenskega človeka, utemeljenega v lastni misli in osvobojenega dogmatičnih racionalističnih konceptov. Prejkone se to dejstvo izraža tudi v tem, da v začetku 1952 predmet napadov ni bil le Strah in pogum, marveč tudi partizanski dnevnik »Tovarišija« (izšla že 1949). K temu naj takoj dodam sodbo Josipa Vidmarja, ki jo je izrekel meni in Dragu Jančarju, ko smo 3. marca 1983 v pisarni Slovenske matice približno eno uro čakali na naročeni avtomobil zanj, da sta obe Kocbekovi knjigi partizanskega dnevnika (poleg »Tovarišije« tudi »Listina«) najkvalitetnejši, če ne edini umetniško pristni pričevanja o slovenskem narodnoosvobodilnem boju.

K temu delu obravnavane knjige morem in želim dodati le nekaj malega pripomb. Izpovedi o Kocbeku, ki so mu po smrti priznali ves pomen njegovega dela in tudi (le pri nekaterih z majhnimi rezervami) njegovega mesta v slovenskem življenju, so bile za poznavalca Kocbekovega življenja pretresljive. Ne le zaradi tega, ker njihove vsebine in oblike nikakor ni mogoče pojasniti preprosto z vplivom starega reka »de mortuis nil nisi bene« in da spričo tega pomenijo z vseh strani složno in tudi dovolj soglasno zavrnitev različnih napadov na Kocbeka, ki so se ponavljali tudi zadnje poldrugo desetletje, npr. v najrazličnejših variantah v delih Jožeta Javorška od knjige

»Kako je mogoče« (1969) naprej (čeprav me pri tem vselej obvladuje vtis, da je to pisanje le izraz lastnega reševanja iz nekih nejasnih in nepremaganih notranjih kriz in nič več). Gre še za druge vrste pretresljivost. Le tisti, ki smo doživeli Rožmanovo izrecno obsodbo Kocbekovega »Premišljevanja o Španiji«, vso gonjo klerikalne desnice proti Kocbeku, Dejanju, Zarji in njenemu Bohinjskemu tednu 1939 (pri čemer je v Reviji katoliške akcije zelo vidno sodeloval tudi današnji koprski škof dr. Jenko) ter vse desnice proti Kocbeku in krščanskim socialistom med vojno (o tem je nekaj živih pričevanj tudi v Kobljarjevih spominih »Moj obračun«, 1976), se more docela zavedati, kakšno opravičilo za to preteklost in priznanje lastne krivde pomenita priznanji današnjega ljubljanskega pomožnega škofa: »Prizadeval si je, da bi se pred vsem svetom izpričal kot pristen, pošten, odkrit, z ljubeznijo prevzet Slovenec in kristjan... Ni čudno, da so ga ugledni teologi v tujini, ko so brali njegove razprave pod psevdonomom v Novi poti, imenovali 'največjega živečega slovenskega teologa'« (str. 37). Podobno pretresljiva so priznanja, ki jih je izrekel — kljub svojemu pridržku o razidu 1952 in ne »vselej najbolj srečni roki« Edvarda Kocbeka »kot politika« — Milan Kučan Kocbekovemu delu za revolucijo in med njo, pri tem pa tudi izrazil prepričanje, »da je v njegovem celotnem literarnem opusu... še najbolj izvirno ohranjena zvestoba partizanski prisegi« (str. 27 sl.); tudi to namreč vsaj posredno pomeni pomembno spremembo glede tega, kar se je dogajalo po izidu »Strahu in poguma« (ne le z organizacijo negativnih kritik, marveč tudi z organizacijo obsojanja te knjige na številnih sestankih članov Zveze borcev širom po Sloveniji; le po naključju hranim Gorenjski glas z dne 2. II. 1952 s poročili o takšnih sestankih na Jesenicah in v Kranju, ki sta živi ponazorili te gonje), kar neposredno pa razumem to kot obžalovanje »desetletne prepovedi objavljanja spisov« (= 1952—1961) kot politične kazni za to knjigo (E. Kocbek, Krogi navznoter, 1977, str. 165). Vprašljivo mu je ostalo le vprašanje »vzrokov«, ki da so »pripeljali politika in pisatelja Edvarda Kocbeka do tega, da je začel omahovati in da so se začele trgati... vezi z njegovo pogumno preteklostjo in partizansko tovarišijo« (str. 27). Gotovo bo to vprašanje res zahtevalo še marsikaj raziskovanja, če je dokumentacija v zadovoljivi meri ohranjena (dostopna gotovo še ni). Pa vendar že po tem, kar je znanega po različnih objavljenih medvojnih dokumentih, spominskih virih in podobnem, moremo dvomiti, ali je imel prelom 1952 težišče na tej strani. Temeljna dilema svobode krščanstva kot vere, ločene od politične organizacije, je bila med Kocbekom in predstavniki KPS načenjana vselej v podobni obliki od njegovega govora o »temeljnih osvobodilnega sodelovanja« (Svoboda in nujnost, str. 77—86) novembra 1941 preko pogajanj o »Dolomitski izjavi« (Tovarišija, str. 332—357, 365—368, 427—434; Tone Fajfar, Odločitev, 2. izd., 1981, str. 196—207; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 6, 1981, str. 307—338) do Kocbekovega govora »Osvobodilni boj in svetovni nazor« (Svoboda in nujnost, str. 95—104) na II. kulturnem plenumu v Ljubljani 1945 in še naprej; vselej ji je znal najti tudi nekakšen izraz, tudi ob Dolomitski izjavi po Kidričevih besedah v dejstvu, da se »krščanska skupina likvidira kot posebna politična organizacija«; ne pa »kot taka... kolikor predstavlja dejanski izraz prehajanja katoliških množic na revolucionarne pozicije« (Dokumenti 5, 1978, str. 459). Zdi pa se, da je prav zaradi tega obstajalo do njega pri CK KPS nekako nepopolno zaupanje, izraženo glede na »skupino« že v Kidričevem govoru na partijski konferenci na Kočevskem Rogu julija 1942 (Dokumenti 2, 1964, str. 260—265), glede na njeno vodstvo pa zlasti v dveh Kidričevih pismih po sprejemu »Dolomitske izjave« z dne 17. in 21. II. 1943 (Dokumenti 5, 1978, str. 457—461, 515—520). Ti dve pismi sta posebej pomembni, ker v zvezi z ohranitvijo neke oblike obstoja »krščanske skupine« govorita o »začasnih sopotnikih«, da pa »gre razvoj naglo naprej, da pričenjajo razredni momenti igrati vse pomembnejšo vlogo« in se zdi, da za tem nezaupanjem stoje drugačne izkušnje ruske revolucije, kot so se pokazale do osvoboditve v naši revoluciji: zaostritev razrednega boja, ki je v Rusiji povzročila prehod vseh neboljševiških strank v bojne sile kontrarevolucije. Ne morem trditi, a tudi ne zanikati, da je zgodovinska logika te vrste bistveno vplivala na to, kar je Vidmar imenoval kar »kazensko« (n. n. m., str. 124) »politično likvidacijo« (n. n. m., str. 131) Kocbeka, zvezano že z njegovim govorom na drugem kongresu Osvobodilne fronte v Ljubljani 1951 (Svoboda in nujnost, str. 110—114: »Kaj je svoboda«) in le pospešeno s »Strahom in pogumom«. Posebej ker so ta leta bila v resnici leta zaostritve politike do krščanstva in njegovih vidnejših predstavnikov, kar je prav bridko občutil npr. tudi stari Finžgar (prim. Jože Šifer, Franc Saleški Finžgar, 1983, v zbirki Znameniti Slovenci, str. 192, besedilo iz l. 1954); vse to se je uneslo šele čez nekaj časa. Vsekakor pa že Vidmarjeva kvalifikacija dogajanja polaga uteži nekoliko drugače kot da bi šlo za težišče pri Kocbekovem »trganju« vezi.

Prunkov spominski prispevek ima kot »skica za politični portret« edini nekako zgodovinarski značaj s težiščem na Kocbekovi biografiji. Gre v resnici le za skromno skico brez kakšnih novosti, česar pri faktografskem značaju niti ne bi mogli pričakovati. Če bo nadaljeval na tem začetku, bi ga vendar opozoril na v dveh pogledih pre-

veliko ožino njegovega koncepta: Kocbeka tudi glede njegovega mesta v politiki ni mogoče obravnavati brez upoštevanja njegovega literarnega dela, zlasti ne brez upoštevanja njegovih objav dnevnikov (knjiga »Pred viharjem« vsebuje vrsto podatkov tudi v tem pogledu — glede dozorevanja razmerja do KPS in marksizma, ki jih Prunk vsaj ni upošteval), širšega upoštevanja njegove publicistike, kot je to v »skici« in delno tudi drugega literarnega ustvarjanja; pri Kocbekovih načelnih besedilih v Dejanju pa bi to delo zahtevalo tudi več vzporejanja z drugimi članki v tej reviji — marsikje (tudi npr. v članku »Slovinci in politika«) so namreč vsaj delno sintetizirana skupna stališča, o katerih je v Dejanju govor tudi na drugih mestih. Vizija krščanstva brez lastne politične stranke je bila navzoča med sodelavci pri Dejanju že vsaj 1939 (na nek način je izražena v mojem članku Slovenska svoboda, str. 223 sl., kar je na ta način razumel tudi D. Kermavner v Sodobnosti 1939, str. 436, na mestu, ki ga je Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 128 sl., citirala v okrnjeni obliki, pri tem pa ni vedela, da je citat iz Delavske pravice 1. VII. 1939 vzet tudi iz mojega članka, v katerem sem le krajše povzel stališča iz članka v Dejanju; prim. tudi Bohinjski teden 1939, str. 118); Kocbekova odpoved »snovanju posebne krščanske stranke« novembra 1941 (str. 47) ima torej že širše in daljše ozadje, čeprav je tedaj mogla biti povedana bistveno bolj jasno kot v Dejanju 1939.

Posebej pa želim dodati nekaj podatkov in popravkov v zvezi z nastajanjem in delom Dejanja, ki ga je opisal v knjigi Janez Gradišnik, posebej seveda z besedilom od strani 61 naprej, saj je začetek njegovega prispevka v bistvu le povzet po različnem branju in ne še po lastnem doživetju. K začetku le nekaj popravkov: Glede Dolarja vendar živi v mojem spominu vtis, da je spadal v stražarsko skupino, kar Gradišnik zanika (str. 57); njegovo članstvo v Danici s tem ni v nasprotju, ker so »stražarji« izstopili in postavili svoje društvo šele jeseni 1937, po dogodkih pri Prihovi; tudi pogreb so organizirali stražarji (tako je živelo to tudi v Koblarjevem spominu, gl. n. n. m., str. 133). Pri predavanjih v beli dvorani Uniona ni šlo še za »zarjanska predavanja«, marveč za skupne priredbe Danice, Zarje in Savice; njihova udeležba pa je bila v resnici odprta in pri Kremenški povzeta informacija je napačna le po obliki, kajti k nekaterim predavanjem (zlasti h Gosarjevim o gospodarstvu) so res večkrat prišli nekateri komunisti (npr. Mirko Košir) in posegali v razpravo po predavanju (s »ploskanjem«, kot je zapisal Kraner, pa je bilo seveda tu bolj malo opraviti). Po našem prehodu v Zarjo smo imeli za podobne stvari na razpolago le še zarjanski lokal; od jeseni 1938 torej bele dvorane v Unionu nismo imeli več na razpolago. Glede označbe mladcev in stražarjev (str. 60) je h Gradišnikovemu zapisu vsekakor treba pritegniti Koblarjeve spomine (n. n. m., str. 131—134), dalo bi se pa seveda reči še marsikaj; tu naj popravim le dve stvari: mladci so se izogibali političnih ambicij le do spremembe vlade 1935, odtlej pa so se zelo ostro angažirali na strani oblasti, zlasti v boju proti komunistom; tudi za »stanovsko državo« niso bili nič manj kot stražarji, le da so se pri tem sklicevali samo na okrožnico »Quadragesimo anno«, niso se pa konkretno zgedovali po italijanskem fašizmu, kot se je to zgodilo pri stražarjih (Ciril Žebot).

Sámo pot v Dejanje in delo pri njem bi mogel opisati konkretnije, ako mi ne bi med vojsko propadla velika večina papirjev o tem (očistili so jih domači iz moje knjižne omare, ko so pred koncem mojega vojnega ujetništva pričakovali karabinerje, ki so pred odpustom tedaj pregledovali take stvari, — saj so tudi res prišli in omaro prebrskali, tako da se je previdnost pokazala za opravičeno). Tako se morem enako z Gradišnikom opirati skoraj samo na spomin in to, kar je ostalo objavljenega. Tu so pa nekatere stvari drugačne kot pri Gradišniku, nekaterih se pa on najbrže ne spominja več.

Enako kot Gradišnik ne morem natanko povedati, kdaj so se začeli naši sestanki pri Kocbeku (natančneje bi bilo to mogoče videti po Kocbekovih dnevnikih iz tistega časa, ako so ohranjeni). Vsekakor pa to ni bilo pozimi (še danes se spominjam toplega in svetlega večera, ko smo prvič prišli k njemu), marveč — ker je Gradišnik prišel na univerzo šele jeseni 1936 (predavanja so se tedaj začela prav pod konec oktobra!) — je moglo biti to šele spomladi 1937; po Udovičevem in mojem spominjanju je prišlo do tega šele po izidu »Premišljevanja o Španiji« (torej po 22. IV. 1937), res pa zelo hitro za tem. Seveda pa ne morem izključiti možnosti, da je Gradišnik obiskoval Kocbeka že prej in tudi že s kom drugim iz našega kroga. Za vprašanje udeležencev teh sestankov pred začetkom izdajanja Dejanja imam pred seboj spomenico, ki smo jo podpisali 10. oktobra 1939 »mladi sodelavci Dejanja« in med podpisi vidim šest imen onih; ki so prihajali na sestanke od začetka (po abecedi Janez Gradišnik, Bogo Grafenauer, Vitko Musek, Vlado Novak, Stanko Osterc in Jože Udovič), dva sta se pridružila pa še jeseni 1937 (Maks Jeza [morda tudi šele 1938?] in Ivek Sever); Franc Jeza na spomenici ni še podpisal (maturiral je 1939) in se je vključil med sodelavce Dejanja šele v zimi 1939/40. Zelo redno je bil pri naših sestankih tudi Jože Zemljak, drugi, ki jih omenja Gradišnik, pa zelo izjemno. Za večino med nami srčanje s Ko-

cbekom ni bilo presenečenje, ki ga ima v spominu Gradišnik, morda prav zaradi svoje izrazito »literarne« poti do Kocbeka, ki jo opisuje (str. 57 sl., 62). Razgovori po svojem namenu niso bili namenjeni literaturi, marveč slovenskemu življenju — kot je bilo po izidu »Premišljevanja o Španiji« in vsem pretresu, ki jih je povzročilo med kristjani na Slovenskem kar zelo razumljivo; že sama sestava obiskovalcev priča, da pač ni šlo že pri namenih za kakšen »literarni« krožek ali krožek »o literaturi«. Poleg tega so bila v središču razgovorov res tudi vprašanja personalizma (1938 ali v začetku 1939 smo si oskrbeli tudi Mounierov Manifeste au service du personnalisme [1936] v nemškem prevodu [iz leta 1938] za vse, ki smo si ga želeli). Pri teh pogovorih sta se v resnici menjavala med seboj »dva Kocbeka«: kadar je govoril o konkretnem slovenskem življenju in njegovih vprašanjih, bodisi kulturnih, političnih ali družbenih, je znal biti izredno jasen in vizionarski, kadar se je loteval teh vprašanj s strani filozofije ali celo filozofskih vprašanj samih, pa je bil včasih res zelo abstrakten in težko razumljiv, kot pravi Gradišnik. Besedo o gospodarskih in političnih vprašanjih je rad prepuščal Jožetu Zemljaku, pri katerem je bilo razvidno tudi precejšnje poznanje marksizma. Sicer pa to ne velja samo za čas do nastanka Dejanja, marveč tudi za naše poznejše sestanke.

Kriza Doma in sveta 1937 je kazala nevarnost, da bo okrog njega zbrani krog ostal brez možnosti javnega kulturnega dela. Njegov založnik, Katoliško tiskovno društvo, je v poročilu ob svoji 50-letnici, izdani 1937, po kritiki spremembe časopisa »v slovensko slovstveno revijo« (v finančnem pogledu) dodalo: »Zadnji čas so nastali tudi idejni spori in je število naročnikov vedno manjše. Bodočnost lista še ni jasna.« (str. 25). Ko so se po petih mesecih krize pogajanja ustavila z odpovedjo urednikov (28. IX. 1937; prim. k vsemu brošuro Dom in svet v letu 1937, str. 1—18), se je Kocbek odločil za ustanovitev Dejanja, od uradnih katoliških institucij neodvisne revije, ki naj bi zagotovila svobodno mislečim katoliškim kulturnim delavcem opravljanje njihovega javnega dela. Znaten del ljudi iz dominsvetovskega kroga je tedaj še upal na možnost drugačne častne rešitve, čemur je dal Koblar v spominih izraza z besedami: »z ustanovitvijo Dejanja nas je Kocbek uhitel« (str. 138). Stvar med dominsvetovci samimi očitno ni bila še dozorela in zlasti pri začetku nove revije se je postavilo vprašanje kroga sodelavcev. Ko je postavil pred naš krožek Kocbek vabilo k sodelovanju, smo pač v resnici dvomili, kako je mogoče zbrati dovolj sodelavcev za revijo, ki bi mogla zavzeti kot svobodna zamenjava Doma in sveta primerno mesto v slovenskem kulturnem prostoru. Nismo se branili sodelovanja, kot bi utegnil kdo napak razumeti Gradišnika (str. 66), pač pa smo sodili, da je za zdrav razvoj revije treba zbrati okrog nje kolikor mogoče več sodelavcev iz kroga okrog Doma in sveta. Sicer pa to najlepše kaže spomenica mladih sodelavcev Dejanja, napisana po že skoraj dveh letih njegovega izhajanja. Podajam jo kot dokument tega časa (datirana je v Ljubljani, 10. oktobra 1939):

Spoštovani!

Po krizi Doma in sveta 1937 je bila na pobudo E. Kocbeka z vednostjo večine bivših sodelavcev Doma in sveta in še nekaterih mlajših ustanovljena samostojna, neodvisna revija Dejanje. Čeprav je bila revija v začetku skromna tako po obsegu, kakor po vsebini, je vendarle v javnosti doživela sprejem kot prava naslednica Doma in sveta. Kot tako jo je javnost sprejemala tudi še potem, ko je zopet začel izhajati Dom in svet, a brez sodelovanja tistih, ki so bili skoro vso povojno dobo njegovi stebri. Obenem pa je vsak bralec moral čutiti, da je program Dejanja vendar nekoliko širši kot oni Doma in sveta. To je bilo dovolj jasno izraženo tudi v programatičnem urednikovem uvodnem članku v prvi številki letošnjega letnika. Nihče ni tega reviji štel v slabo, nasprotno: njen realistični poseg v probleme sodobnega slovenskega življenja je vsa slovenska javnost z edino izjemo ozkosrčnih zagrizenih strankarjev sprejela z odkritim odobravanjem. Urednikov programatični članek je bil izrečno pohvaljen tudi na prvem letošnjem plenarnem sestanku sodelavcev.

Zdaj se bliža koncu že drugi letnik. Revija je medtem mogla že razširiti svoj obseg, čeprav samo za pol polé. Tudi kvaliteto je napredovala, a ne tako, kakor bi lahko, če bi bili izpolnjeni vsi tisti pogoji, ki smo jih vsi že ob ustanovitvi revije imeli za same po sebi umevne. Reviji še marsikaj manjka, kar se jasno vidi, če pregledujemo njeno delo v posameznih oddelkih kulturnega življenja. Pri takem pregledu se nam pokaže kot eno najbolj občutnih prav pomankanje take vrste kulturnih člankov o besedni, likovni in glasbeni umetnosti ter o ostalih duhovnih vprašanjih, ki so bili glavna vsebina nekdanjega Doma in sveta. Ta vrzel bi bila že zdavnaj odpravljena, če bi se izpolnilo upravičeno pričakovanje javnosti in tudi mladih sodelavcev Dejanja, da se bodo dominsvetovci, ki so po krizi ostali brez glasila, strnili okrog Dejanja. To se dosedaj še

ni zgodilo; iz te skupine sodelujejo samo posamezniki, nekateri bolj, drugi le zelo poredko, mnogi pa sploh ne. Mladi sodelavci Dejanja smo stalno izražali željo, naj se vprašanje tega sodelovanja reši. Ker pa je uredništvo po svojih izjavah izčrpalo vsa sredstva in ker rešitev vsekakor ni odvisna samo od urednika, se obračamo s tem pismom na vse prizadete, da se ob pravem času razjasni Vaša abstinenca, ki nam je skoro nerazumljiva. Ne moremo namreč verjeti, da bi Vas samo izguba Doma in sveta mogla vreči v tako hudo resignacijo. Mladi sodelavci Dejanja in z njimi vsi tisti, ki so nosilci gibanja, katerega izraz je bil letošnji bohinjski teden, pri katerem so tudi mnogi izmed Vas aktivno sodelovali, ne moremo dovolj krepko izraziti svojega razočaranja nad neodločnim ravnanjem kulturnih delavcev, ki so nam bili že dolgo svetel vzgled. Vendar ne bi radi izgubili svoje vere v Vašo odkrito doslednost, v Vašo nezlomljivo delavnost in življenjsko moč. Neprestano iščemo pravih vzrokov Vašemu obotavljanju, da ne bi morda po krivem obsojali. Doslej še nismo našli opravičljivih razlogov.

Zastavili smo si tudi vprašanje, ali imate morda proti programu Dejanja, kakor je bil že večkrat javno in zasebno izpovedan, kake načelne pomisleke. Mi mladi verujemo, da jih ni, ali da vsaj niso bistveni in veliki. Zato Vas rotim, da s polno, odkrito in javno odgovornostjo postanete sonosilci revije. Tako majhen krog po večini tako mladih sodelavcev, kakor jo je nosil skozi prvi dve leti, se mora pod toliko težo zlomiti. Mladi bi radi ob Vaši strani rastle v kulturnem delu, da bi naši prispevki postajali vedno boljši. To v trdem in preneglem delu od številke do številke ni mogoče. Z Vašim pristopom bi revija pridobila tisto, kar Vi sami v njej najbolj pogrešate, česar pa naše mlade moči ne morejo dati, čeprav dele z Vami isti občutek. Okrog Dejanja moramo ustvariti močan in homogen sodelavski zbor. Doslej je neodločnost Vas starejših kulturnih delavcev to homogenost zavirala, ker se radi vednega čakanja na tiste, ki so se obotavljali, niso mogli razviti niti skupni sestanki, niti sestanki samih mlajših sodelavcev. Če bi se to stanje podaljševalo, bi revija začela hirati. Cutimo, da bi konec revije tudi Vam prizadejal bolečino. Krivda pa bi v veliki meri zadela prav Vas, zavestne kulturne delavce, in šele potem tudi druge. Poleg tega bi bili sokrivi, da bi se moči mladih zlomile, še preden bi mogle dovolj dozoreti.

Izrazili smo, upamo, dovolj jasno, kar mislimo, in pričakujemo na naš poziv pritrdilnega, če ne pa vsaj odkritega, nedvoumnega odgovora. Če ste mnenja, da je ostalo še kaj nejasnega, kar more pojasniti osebni stik, Vam predlagamo plenaren sestanek vseh sodelavcev Dejanja. Nikakor pa ne sme biti to razlog za odlaganje pojasnitve in odgovora. Želimo, da bi se vse uredilo do 1. novembra, ko pojde v tisk novemberska številka, kjer naj bi se že opazilo Vaše močnejše sodelovanje. Svojo odločitev nam, prosimo, sporočite na naslov: Revija Dejanje, poštni predal 103. Stvar je nujna in se tiče obstoja revije ter vse naše neodvisne, demokratične katoliške skupnosti. Odkritost, doslednost brez obzirov more stvari samo koristiti, vse drugo ji škoduje.

Ob koncu moramo poudariti, da smo storili ta neposredni korak do Vas mladi iz lastne pobude, zaradi stvari same, po nekaterih brezuspešnih posrednih prizadevanjih. Obvestili pa smo o tem ustanovitelje revije, zlasti urednika E. Kocbeka, ki se z nami strinja.

Bogo Grafenauer Tine Logar Janez Gradišnik
 Iv. Sever Jože Udovič Jeza Maks
 Stanko Osterc Vlado Novak Joža Mahnič dr. Lino Legiša
 Musek Vitko Cene Kranjc

V tej spomenici izraženo mnenje o potrebnosti širšega kroga sodelavcev, kot jih je Kocbek ob ustanovitvi Dejanja imel v razvidu, smo seveda dve leti pred nastankom navedene spomenice, ko smo pripravljali šele prvo številko, občutili gotovo še močnejše, čeprav manj izkušeni; gotovo tedaj nismo pričakovali tako dolgega odlašanja dominsvetovcev, pri čemer nas je nekako podpihoval tudi Kocbek sam, tako da je do začetka izdajanja Dejanja prišlo tudi ob našem soglasju in obvezi za sodelovanje. Samo faktografsko pot k ustanovitvi revije je opisal Gradišnik tako, da k njej nimam kakih posebnih dodatkov (str. 65 sl., 67 sl.).

Pač pa bi bilo morda zanimivih nekaj dopolnil o delu uredništva, sodelavcev in zvez kroga okrog Dejanja navzven (pri upravi časopisa nisem imel nikoli nobenih opravkov in to je Gradišnik gotovo danes najpristojnejši poročevalec). Formalnega »uredništva« res ni bilo, pač pa se je Kocbek kot urednik pri urejanju povezoval z različnimi sodelavci, gotovo zlasti z izkušenejšimi za različna področja (npr. s Francetom Vodnikom, Jožetom Zemljakom, Mirom Jeršičem in nemara še s kom); z »mla-

dimi sodelavci« je njihove prispevke pretresal sam (navadno je šlo za večjo strnjnost člankov, potrebno zaradi skopega razpoložljivega prostora, zlasti pri kakšnih »naročenih« člankih splošnejšega značaja, zvezanih z ideološko-političnimi vprašanji in narejenih po literaturi, npr. o »nasilju«, »fašizmu« in podobno; izmed zgodovinskih prispevkov, ki sem si jih izbiral sam, sva šla tako le skozi prvi članek [št. 486 v bibliografiji], pa tudi pri onih o konkretnih političnih vprašanjih mi je puščal že od začetka zelo proste roke; seveda pa bi v tem pogledu vsak med nami najbrže lahko povedal svojske izkušnje). Pri tem pa se je urejanje časopisa vendar opiralo tudi na precej pogoste sestanke »mladih sodelavcev« (nekako nadaljevanje naših sestankov iz časa pred začetkom izdajanja lista) ob različni udeležbi starejših sodelavcev, pri čemer smo razpravljali o prihodnjih številkah in njihovi vsebini, pa obenem dobivali in si delili naloge zanje, pozneje pa je vsaj nekaterim Kocbek dajal v branje tudi kakšne prispevke. Prav po naključju, ker je bila »naša« tiskarna v dvoriščni stavbi za Medijatovo hišo, kjer je stanovala naša družina, sem kmalu po začetku izhajanja prevzel tudi nalogo sodelovanja pri »lomljenju« vsake številke in ker nas je čas za izid navadno lovil, sem pogosto nosil odtise kar sam tudi v predcenzuro, dokler je bil za to pristojen kot državni tožilec dr. Julij Felaher, moj znanec iz Kluba koroških Slovencev.

Veliko takih stvari se je pa reševalo kar med neformalnimi obiski pri Kocbeku, včasih med razgovori na štiri oči, večkrat se nas je pa hkrati tako našlo pri njem kar več. Njegovo stanovanje namreč ni bilo le sedež uredništva, marveč je izvrševalo skoraj nekako vlogo »kluba«, zlasti za nekaj najožjih sodelavcev (mednje je gotovo med mladimi šteti vsaj Gradišnika [ki je pogosto prinašal tudi pošto iz poštnega predala], Udoviča in mene, pogost obiskovalec pa je bil tudi Legiša, ki ga je Gradišnik med takimi najožjimi sodelavci začuda spregledal). Odkar se je Kocbek nekako prav ob začetku izdajanja Dejanja preselil v nekoliko večje stanovanje, so bili na knjižni polici v kabinetu razvrščeni časniki in revije, ki jih je dobivalo Dejanje v zameno ali morda katerega tudi po drugačnih Kocbekovih zvezah iz Francije, Belgije in Švice. In to smo hodili seveda pogosto prebrat ali si včasih za kratek čas tudi kaj izposodit (če je šlo za revijo s kakim večjim in za koga med nami posebej zanimivim člankom). Od pomladi do jeseni (ko se je dala pot opraviti na hitro s kolesom) sem bil 1938 in 1939 razen med velikimi počitnicami vsak teden parkrat za kratek čas (med kosilom doma in začetkom popoldanskega dela na fakulteti ali v tedanji Licejki) na takem obisku, pri čemer sem našel tam včasih tudi še kakega drugega obiskovalca. Tudi ob tem so tekli kaki pogovori in ob pregledovanju časopisja nastajale misli na nove članke (na takšen način je nastal npr. moj članek »Med manjšinami in geopolitiko«, ki sem ga pa v zavesti, da »predcenzure« ne bo prestal, objavil v Času (1938/39, str. 101—110), in se je Kocbek potolažil zaradi tega šele, ko je zvedel, da je zaradi tega grozila Času že zaplemba številke, prav zaradi njega pa je res izgubil pravico, da se sme tiskati brez predcenzure, kakor je bilo dotlej). Ob sestankih »mladih sodelavcev« smo govorili seveda tudi o različnih drugih stvareh (tako smo se pred Bohinjskim tednom 1939 posvetovali tudi o njegovem programu, čeprav je o tem pozneje seveda odločal odbor Zarje).

Sama bibliografija kaže najbolj jasno, da je glavno delo pri pisanju za Dejanje ležalo najprej na Kocbeku in Francetu Vodniku, nato na vrsti drugih Kocbekovih znancev zunaj dominsvetovskega kroga (npr. Viktorju Smoleju in njegovi ženi Avgusti Gaberščik-Smolej, Leopoldu Staneku, Antonu Slodnjaku in Silvii Trdina ter v prvem letniku na Severinu Šaliju itd.), še prav posebej pa tudi na mladih sodelavcih, čeprav so glede obsega tega dela pri njih občutne razlike (naj izpostavim pri literaturi zlasti Jožeta Udoviča in Jožeta Brejca, pri člankih in ocenah pa Boga Grafenauerja in Lina Legiša, pa Janeza Gradišnika in Vlada Novaka). Če bi bilo razvezano avtorstvo »anonimnih« prispevkov, bi se ta delež mladih videl še precej močnejši. Šola pri pisanju je hitro kazala svoje sadove, pa tudi razširjala se je. Z različnimi članki smo sodelovali tudi v Delavski pravici, glasilu JSZ, konec avgusta 1938 pa so nam celo med dopustom urednika Slovenije kar prepustili eno številko lista, da jo pripravimo sami (menda smo opravili to predvsem Gradišnik, Udovič in jaz).

Ob tem se postavlja vprašanje sodelovanja »dominsvetovcev«, ki ga je načel tudi Gradišnik. Mednje v tem pogledu seveda ne štejem niti Kocbeka, niti Franceta Vodnika, niti Udoviča, ki so bili vsi trije od vsega začetka najbolj pristni »dejanjevci«, prva dva med starejšimi, zadnji med mladimi, čeprav so vsi trije podpisali spomenico sodelavcev Doma in sveta ob začetku njegove krize 28. maja 1937. S tem so seveda prav oni predstavljali trdno zvezo med Dom in svetom in Dejanjem (o Udoviču pa se Gradišnik vendarle moti, ko pravi, da je do začetka Dejanja pisal »samo pesmi«, str. 69: že 1936 je v Domu in svetu napisal za svoj način kar značilno prozo, »Past«, str. 502—517). Vendar njihovo delo ni razrešilo pridružitve širšega kroga dominsvetovcev novemu listu. Razliko med temi tremi in drugimi pokažeta že samo Kocbek, ki je sam v Dejanju objavil 46 prispevkov in France Vodnik 25, »drugi« pa vsi skupaj 51

(ker jih je bilo 12, je v povprečju prišlo na vsakega 4,25 prispevka). Po merilu bibliografije pomeni to blizu 10 % vseh v Dejanju objavljenih prispevkov, kar gotovo lahko razloži kritiko mladih sodelavcev v zgoraj objavljenem njihovom pismu. Morda je delež mladih v reviji smiselno ponazoriti s podatkom, da sva z Udovičem samo s podpisom (brez anonimnih) objavila vsak po 25 prispevkov in Lino Legiša celo 26¹. Izmed 22 podpisnikov dominsvetovske majske spomenice (tudi pri tem moram izločiti Kocbeka, Vodnika in Udoviča), jih je sodelovalo v Dejanju 9, poleg tega še trije (Stanko Cajnkar in Janez Logar, ob Münchenski krizi Čehoslovaške 1938 pa tudi Tine Debeljak), ki je niso mogli podpisati, ker se je preveč mudilo z njeno predložitvijo KTD. Po objektivnih bibliografskih merilih sodelovanja pa je njihova razporeditev vendarle precej drugačna, kot po Gradišnikovem spominu. Nad povprečjem so sodelovali Anton Trstenjak (8 prispevkov), Janez Logar (7), France Koblar (6), Anton Vodnik (6), Stanko Cajnkar (5), nekako s povprečnimi štirimi prispevki so tu Stanko Gogala, Andrej Gosar in Maks Miklavčič, pod povprečjem pa s po dvema Tine Debeljak, France Stele in Jaka Solar, z enim Etbin Bojc. To seveda ni edino merilo, a vsako drugo bi bilo bolj subjektivno od tega. Gradišnik šteje med dominsvetovce napačno tudi Severina Šalija in Leopolda Staneka: ne prvi, ne drugi do krize Doma in sveta v njem ni sodeloval (tako kaže vsaj Dokljerjevo Jubilejno Kazalo DiS iz l. 1938), pač pa je bil prvi že l. 1939 prisiljen uteči od Dejanja k Domu in svetu.

Za sodelovanje dominsvetovcev pri Dejanju smo si res prizadevali. Nekajkrat smo imeli z njimi tudi plenarne sestanke sodelavcev Dejanja v klubski sobi Uniona — vsaj znaten del podpisnikov spomenice se jih je tudi udeležil. Prvega smo imeli po izidu 1. ali 2. številke Dejanja (na njem sem namreč prebral načelni prispevek »o strukturi slovenskega vprašanja« in o »vprašanju slovanske skupnosti«, katerega prvi del je bil objavljen že v 3. številki); podoben sestanek smo imeli tudi še vsaj po izidu 1. številke drugega letnika (prim. zgoraj pismo »mladih sodelavcev« 10. oktobra 1939). Leta 1938 pomeni neko povezanost tudi dejstvo, da so dominsvetovci obenem s 6. številko Dejanja razposlali vsem naročnikom svojo brošuro Dom in svet v letu 1937, čeprav priča o neki distanci, da svojega poročila niso preprosto vključili v Dejanje, marveč ga izdali v »samozaložbi«. Prav ker se je posrečilo zarjanom pridobiti za Bohinjski teden 1939 — poleg Kocbeka in Franceta Vodnika — šest predavateljev iz tega dominsvetovskega kroga (vseh je bilo 12), je mladim sodelavcem zbuvalo upanje, da se bodo stvari razrešile in smo zaradi tega z oktobrsko spomenico vnovič odprto postavili vprašanje njihovega razmerja do Dejanja. Stvar žal ni uspela. Objektivno podoba vnovič kaže bibliografija: v prvem letniku so prispevali 17 bibliografskih enot, v drugem 20, v tretjem 11, v prvih treh številkah četrtega le še 2. Le še v zvezi z objavo predavanj na drugem bohinjskem tednu (Bohinjski teden 1939, 1940) naj vendar razkrijem doslej nikjer povedano dejstvo, da je napisal zarjanski programatski Predgovor (str. IX—XII) v bistvu Jože Udovič; ko ga je na sestanku zarjanov prebral, je doživel besedilo le nekaj malenkostnih sprememb.

Ostalo je še nekaj pripomb k Bibliografiji. Pravi avtor št. 255 ni Franc Jeza, marveč Franjo Baš (prvotni psevdonim je bil Janko Škorec; ko ga je Kocbek prosil za spremembo, je ustregel, ostal pa pri ptičjem psevdonimu Janko Vrabc); pri št. 538 je »dr. A. Zupan« napačno razvezano v »Anton«: resnično ime Vodnikovega oponenta je bilo »Alojzij«. Izmed anonimnih prispevkov bi se dalo še kaj razvezati — a naj ostane, kot je, saj nismo brez vzroka razlikovali med podpisanim in nepodpisanim (marsičesa pa danes res ne moremo več razrešiti). Le to naj razkrijem, da je prireditelj citatov in prevod v »Verskem integralizmu« moj (predvsem sporočam to, ker je temu sledila še polemika med časnikoma Mi mladi borci in Delavska pravica, pa tudi vzdevek »integralisti« se je ob tem za nekaj časa prijel in večkrat slišal za mladce in stražarje).

Bogo Grafenauer

¹ Če bi hoteli izmeriti delež prvotnega ožjega kroga sodelavcev pri časopisu, bi se morali ustaviti že pri oktobrski številki 1940, ker sva zadnjega oktobra z Gradišnikom odšla služiti vojsko. Če merim po številu bibliografskih enot, smo do vključno 8. številke 1940 napisali za Dejanje z vštetiimi nepodpisanimi prispevki več kot polovico vseh prispevkov (52,8 %): Kocbek 41 (9,5 %), Grafenauer 25 (5,7 %), Vodnik 21 (4,9 %), Legiša 19 (4,4 %), Udovič 16 (3,7 %), Gradišnik 14 (3,2 %), Zemljak 8 (1,8 %), Novak 7 (1,6 %), anonimnih 78 (18 %). Z Brejčevimi pesmimi bi se delež povečal na blizu 60 %, vendar vsaj do mojega odhoda k vojakom Brejce res ni spadal v naš krog — bil je sicer viden sodelavec lista, a le po osebnih stikih s Kocbekom. Kako so se stvari spreminjale pozneje, pa seveda ne vem, čeprav se je krog »mladih sodelavcev« prav konec leta 1940 očitno nekoliko spremenil in dopolnil, kar kaže že vsebina zadnjih petih števil Dejanja. Te podatke dodajam le kot popravek vsem tistim, ki so navajeni pisati le o »Kocbekovem« Dejanju; navedeno najbrže dovolj jasno kaže, da je ta označba le relativno pravilna (glede na pobudo in urejanje), glede na sodelovanje ožjega jedra in pomen tega sodelovanja za možnost izhajanja Dejanja, pa tudi glede na njegov miselni obraz, pa se je prav zavedati teh širših podlag časopisa. Če kdo izmed še živih članov tega kroga govori o »našem« Dejanju, je to gotovo pravilnejša in objektivnejša označba. Trdno sem prepričan, da bi tudi Kocbek potrdil to mojo trditve. Saj je storil to že tedaj, ko je Jugovo napolnil k meni, da bi ji morda lahko razvezal kake psevdonime, ki jih sam ni mogel. Brez dvoma ne bi ostal ob taki označbi brez sapa, kot kak sodobni filozof, ki je navajen gledati na preteklost in njene kulturne smeri in dosežke le skozi ideologijo posameznika.

Zusammenfassung

BEMERKUNGEN ZUR ENTSTEHUNG UND BIBLIOGRAPHIE VON »DEJANJE«

Bogo Grafenauer

Der Beitrag ist aus einer Rezension des Buches »Človek je utihnil« (Der Mensch verstummte), die der »Erinnerung an Edvard Kocbek« anlässlich des ersten Jahrestages nach seinem Tode gewidmet wurde, erwachsen. Das Buch versucht einerseits mit dem Wiederabdruck (teilweise zum erstenmal im vollen Umfang) der meisten »Verabschiedungsreden« und sonst an verschiedenen Stellen veröffentlichten Artikel nach dem Tode Edvard Kocbeks (3. XI. 1981) die in dieser Form vorgelegte Einschätzung der Arbeit und des Lebens des großen slowenischen Dichters, Schriftstellers und Politikers in besserer Erinnerung zu erhalten, in seinem zweiten Teil wird aber andererseits in einer Erinnerungsschrift von J. Gradišnik die Entstehung der linkschristlichen Zeitschrift »Dejanje« (Die Tat; 1938—1941) skizziert und in der Form einer Bibliographie, erstellt von Hermina Jug-Kranjec, der Inhalt dieser Zeitschrift wiedergegeben.

Aus dem ersten Teil des Buches sind in dem Beitrag verschiedene Publikationen und Ereignisse, welche im Leben von Edvard Kocbek einen Schlüsselwert haben, hervorgehoben (vor allem seine Arbeit über den spanischen Bürgerkrieg 1937, seine Rolle in der Befreiungsfront des slowenischen Volkes, Veröffentlichung der Tagebücher aus der Partisanenzeit, das Novellenbuch »Strah in pogum« (Furcht und Mut) und die Folgen seiner Veröffentlichung für den Schicksal des Verfassers in der Form einer »politischen Liquidation« (Anfangs 1952)). Bei einigen Ereignissen wird auch an andere Quellen verwiesen (z. B. bei »Strah in pogum« an unterschiedliche Übersichten der Rezensionen aus d. J. 1951/52 und charakteristische Beigleiterscheinungen aus jener Zeit, bei der sogenannten »Dolomitenerklärung« 1943 an einige Stellungnahmen von Boris Kidrič aus 1942 und sofort nach dem Unterschreiben der Erklärung, sowie in beiden Fällen auch an den jeweiligen ideologisch-politischen Rahmen usw.) und werden in skizzenartigen Durchleuchtung der Tatsachen verschiedene ältere ideologisch-kritische Einstellungen zu ihnen relativiert. Besonders sind aber wesentlich neue Einstellungen zur Arbeit Edvard Kocbeks sowohl von der Seite der offiziellen katholischen Kirche (im Vergleich zu den Jahren 1937—1945) und der Vertreter der politischen Spitze (im Vergleich zu 1951/52 und mehrmals auch später, andauernd besonders bis 1962) unterstrichen.

Bei dem zweiten Teil des Buches hat der Verfasser manche Mitteilungen von Janez Gradišnik vervollständigt und teilweise berichtigt — meistens auf der Grundlage seiner Erinnerungen, aber auch mit der Veröffentlichung des Briefes, mit dem sich die jungen Mitarbeiter von Dejanje (zu diesem Kreis gehörten sowohl Gradišnik als auch Verfasser der Rezension) an den Mitarbeiterkreis von Dom in svet (Heimat und Welt) aus der Zeit bis 1937 am 10. X. 1939 gewendet haben, um ihre umfangreichere Mitarbeit bei Dejanje zu erreichen, endlich auch mit statistischer Analyse bezüglich der Mitarbeit der älteren und jüngeren Mitarbeitern in Dejanje und mit verschiedenen Angaben bezüglich der Redaktionsarbeit bei dieser Zeitschrift als über das Leben und Gespräche in Kocbeks Wohnung zur Zeit des Bestehens des unformellen Arbeitskreises um Dejanje (natürlich insbesondere durch die Augen seiner jüngeren Mitglieder). Zum Schluß sind einige Verbesserungen der bibliographischen Angaben beigesteuert.

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije izdajajo glasilo
ARHIVI.

ARHIVI izhajajo od leta 1978 in prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

IN MEMORIAM

LOJZE UDE

(Križe pri Trziču 18. VI. 1896 — Lošinj 28. II. 1982)

Vnanji okvir življenja **Lojzeta Udet**¹ se nekako prirodno deli v tri dele: leta učenja do diplome na pravni fakulteti maja 1929, desetletje odvetniške zaposlitve (1929—1941) in štirideset let znanstvenega dela, obrnjenega vedno močneje v vprašanja zgodovine Slovencev od srede 19. stoletja naprej (zlasti v prvih desetletjih 20. stoletja).

Rojen je bil v družini očeta čevljarja v Križah, pa se je oče že kmalu zatem preselil v Trzič, kjer je bil potem Udetov dom do konca študija, čeprav je bil seveda po enajstem letu, ko se je napolil iskat znanja v šole, v resnici več drugje kakor doma. Klasično gimnazijo je opravil v škofovih zavodih v Šentvidu (matura 1915); kljub svoji zgodnji nagnjenosti k svobodomiselnosti je ohranil lep spomin na profesorje in na knjižnico z njenimi možnostmi za samoizobraževanje s širokim izborom branja (drugače pa velja glede spomina na prefekte). Aprila 1915 je bil mobiliziran v avstrijsko vojsko, toda kot Slovenca so ga še isto pomlad iz oficirske šole v Brežah poslali kot vojaka naravnost v polk, češ da je »za častnika nesposoben«. Šele januarja 1917 so ga vnovič poklicali v oficirsko šolo in je še isti mesec opravil oficirski izpit (nato je bil sprva praporščak in nato poročnik). Vojsko je služil do razpada avstroogrške monarhije, najprej na ruski in romunski, od 1917 pa na italijanski fronti (vendar se je 1918 vpisal v letni semester na dunajski univerzi kot študent zgodovine in slavistike). Po majniški deklaraciji je med vojaki, ki jim je zaupal, širil misel na jugoslovansko državo, majniško deklaracijo pa branil maja 1918 tudi na javnem predavanju v Trziču med svojim dopustom. Zaradi vsega tega je bil avgusta 1918 postavljen pred vojno sodišče, vendar so ga po nekaj tednih brez procesa poslali nazaj v slovenski 2. gorski polk na fronto. Tu je sodeloval pri uporu tega polka v Codroipu 25. oktobra 1918; prav ta polk je ob koncu vojske z zasedbo skušal Slovincem rešiti Gorico, a poskus je spričo pravil, ki si jih je pridobila Italija kot predstavnica antante po določbah premirja izpodletel. Že 18. novembra 1918 se je takoj po koncu vojne pridružil prostovoljcem, ki so pod poveljstvom Lavriča skušali pomagati pri boju za svobodo tudi koroškimi Slovincem in se ni ločil od tega bojevanja do njegovega konca junija 1919, nato pa ga je nadaljeval z drugačnimi sredstvi v organizaciji centralnega Narodnega sveta v Velikovcu (od aprila do oktobra 1920 kot njegovi drugi tajnik) vse do nesrečnega plebiscitnega rezultata 10. oktobra 1920.

Šele tedaj se je — v svojem petindvajsetem letu — lahko posvetil študiju prava (vpisal ga je na novi ljubljanski univerzi že 1919), ki ga je dokončal 1929, obenem pa je v teh letih vnovič pokazal svoje drugo in v drugi polovici svojega življenja poglobljeno nagnjenje, ko je po absolutoriju na pravni fakulteti še šest semestrov vpisoval zgodovino (z zemljepisom in slovenščino) na filozofski fakulteti.

Po začetku šestojanuarske diktature (1929) seveda tega ni kazalo nadaljevati in se je »odločil za svobodni odvetniški poklic«. Potem ko je odpravil za to pot potrebno pripravništvo na sodiščih v Trziču in Ljubljani, si je služil kruh do 1935 kot odvetniški koncipient v Murski Soboti, Dolnji Lendavi in Celju, po opravljenem odvetniškem izpitu (aprila 1935) pa je julija 1935 odprl odvetniško pisarno v Št. Lenartu v Slovenskih goricah in ostal tu do aprilskega napada na Jugoslavijo 1941. Tudi to pot je torej preživel skoraj v celoti na slovenskih mejah. Medtem ko je dotlej — seveda po plebiscitu — posegal v politiko le v študentskih društvih in kot publicist, je postal sedaj (1935—1939) član akcijskega odbora kmečko-delavskega gibanja (iz njega je izstopil, ker so v njem zastopani komunisti zanj »nesprejemljivo zagovarjali« pakt med nacistično Nemčijo in SSSR) ter predsednik mariborske podružnice Slovenskega društva (1937—1941). Pred decembrskimi volitvami 1938 je nastopil z govori tudi v raznih krajih Slovenskih goric za združeno opozicijo (84, str. 298—305, dotlej neobjavljeno!), zastavljene izrazito s stališča slovenskega narodnega vprašanja v nedemokratski centralistični Jugoslaviji — z vso načelno kritiko zoper ustavne določbe, ki so onemogočale samostojen slovenski politični nastop — s sklepnim geslom »Naj živi svobodna Slovenija v svobodni Jugoslaviji!«.

¹ Ude sam je zapisal podatke o svojem življenju in poglede na svoje delo na treh mestih: do 1966 v knjigah Univerza v Ljubljani (I), 420—422, in II, 1969, 671; do 1971 v knjigi Slovenci in jugoslovanska skupnost, 1972, 5—21; do 1980 v knjižici P. Likar, Lojze Ude — moje bitke, 1980. Na prvi dve objavi se opira življenjepis Fr. Petre, Ude Lojze st., SBL 13. zv., 1982 (napisan najkasneje 1978), str. 266 sl. Številke, ki so navedene v besedilu v oklepaju, se nanašajo na bibliografijo, ki jo je sestavila k tem besedam v Udetov spomin Nataša Stergar.

Aprilska vojna 1941 je pomenila v Udetovem življenju prelom v najrazličnejših pogledih. Bil je dovolj pogumen in spreten, da se je umaknil internaciji in deportaciji v Srbijo najprej v Tržič in ko so mu tu pretile podobne stvari, v Ljubljano, ki je poslej postala njegov novi dom. Prvič je ostal tu do 1943, in v težki in nevarni zimi 1941/42 je pri njem našel varno ilegalno zatočišče za dalj časa tudi Boris Kidrič s svojo ženo v zaupanju v človeka, ki je takoj po svojem prihodu našel pot do Osvobodilne fronte. Septembra 1943 je odšel v partizane, kjer sta posebno pomembna delo v Znanstvenem inštitutu na Rogu, ki mu je bil od ustanovitve januarja 1944 najprej tajnik, od marca 1945 pa v. d. direktorja, ter predsedstvo verske komisije od septembra 1944 (za postavljanje njenih temeljev je značilen njegov govor o njenem delu in nalogah, št. 11), poleg tega pa še vidno mesto med slovenskimi pravniki na osvobodjenem ozemlju (11. oktobra 1943 je na zborovanju pravnikov na Suhorju govoril o aktualnih vprašanjih mednarodnega prava, še v zadnjem letu pred smrtjo pa je na simpoziju o kulturi v NOB na Ohridu 1981 sodeloval z referatom o delu pravnikov v NOB pri Slovencih). Sredi maja 1945 je s skupino Vide Tomšič (SBL 13. zv., 1982, str. 307) prišel v Celovec pomagati pri politični organizaciji koroških Slovencev, ko pa se je 20. maja morala jugoslovanska vojska umakniti iz 1938 avstrijske Koroške, se je vnovič vrnil v Ljubljano. Konec maja je tu pri Znanstvenem inštitutu (pri predsedstvu SNOS) takoj ustanovil Oddelek za mejna vprašanja in organiziral njegovo delo v letih pogajanj za meje od 1945 do 1948: izraža se v 40 brošurah in knjigah (objavljenih v petih jezikih) in v pripravi prve obsežne publikacije, s katero smo s slovenske strani v pomembnih vprašanjih presegli to, kar je bilo dotlej napisanega o koroških Slovencih — Koroškega zbornika 1946. Poleg tega je bilo tu seveda še mnogo več izdelanega v obliki neobjavljenih referatov, publicističnega sodelovanja v časnikih in seveda v delu, opravljenem za beograjski Inštitut za mednarodna vprašanja pri Ministrstvu za zunanje zadeve (Ude sam se je v zvezi s tem mudil v Beogradu od maja do julija 1946 in od decembra 1946 do konca avgusta 1947, krajši čas pa še večkrat med decembrom 1945 in poletjem 1948). Ko je bil oddelek leta 1948 preoblikovan v Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi — tudi zaradi vprašanj, ki so se pletla med dalekovidnim in vzravnanim Udetom in nekaterimi kratkovidnejšimi politiki, odgovornimi za ta vprašanja pri nas, o koncepciji politike do zamejskih Slovencev (in preko njih) že od leta 1946 naprej (tedaj so tehtali nekaj časa celo vprašanje odprave oddelka, ki jo je pa preprečilo prav tedaj začeto pogajanje o avstrijski državni pogodbi, pri kateri se je pokazala vsa njegova potrebnost) — je še ostal na njem kot znanstveni sodelavec in načelnik oddelka za severno mejno področje, vsako drugo leto pa tudi kot direktor inštituta (izmenično z dr. Lavom Čermeljem). Ob njegovi ločitvi od Univerze in delni spremembi njegovega značaja (z razširjanjem nalog servisa za namene političnih organov) leta 1956 pa je ostal kot višji znanstveni sodelavec (referent za zamejski in tuji tisk) pri Narodni in univerzitetni knjižnici do svoje upokojitve konec leta 1965. Poslej je svoje delo posvečal znanstveni in družbeni dejavnosti. V družbenem pogledu je značilno njegovo delo v Zvezi prostovoljcev — borcev za severno slovensko mejo 1918—1919 (njen predsednik je bil vrsto let prav pred svojo smrtjo), Klubu koroških Slovencev v Ljubljani, v Društvu za mednarodno pravo na pravni fakulteti, Slovenski matici in še posebej pri Zgodovinskem društvu za Slovenijo, kar je vse trajalo prav do smrti.

Vsa ta tri življenjska obdobja pa vendarle povezuje vrsta potez v trdno celoto. Ude je sam enemu izmed svojih življenjepisov narekoval naslov »moje bitke«. In res kaže to, kar je sam povedal o njem in kot smo ga doživljali vsi, ki smo kdaj skupaj z njim delali, predvsem kako intenzivno je v vseh dobah svojega življenja sprejemal njegove naloge in odgovarjal na pomembne izzive svojega časa, obenem pa izjemno povezanost življenja s publicističnim in znanstvenim delom ter prav tako izjemno razsodnost in doslednost v vseh treh pogledih. V vseh kriznih položajih slovenskega razvoja — v obeh svetovnih vojnah in v obeh obdobjih miru po njih — je vedel, kje je njegovo mesto in ga je pošteno in do konca izpolnjeval ustrezno svojemu prepričanju, kaj je prav za Slovence (še posebej tudi za zamejske), ne glede na voljo oblasti ali nevarnosti, ki bi mu jih takšno ravnanje iz prepričanja utegnilo prineseti. Jasno, vzravnano in trdovratno je branil svoja prepričanja in sčasoma se je navadno pokazalo, da je imel prav. Izvirala pač niso iz vnaprejšnjih teoretičnih tez, marveč iz temeljitega znanja konkretnih dejstev in globokega razmisleka o njih. Po svojih nazorih in značaju se je do konca skoval na slovenskih mejah, posebej v bojih po prvi svetovni vojni. Vse življenje je ostal zavezan vprašanjem, ki so se ob teh letih življenja postavila pred njega — ne le glede meja in skupnega življenja, povezovanja in boja Slovencev v Jugoslaviji z zamejskimi Slovenci, tudi vprašanja slovenskega razmerja do dvojne monarhije v zadnjih desetletjih njenega obstoja (posebej v zvezi z nemškimi imperializmom in germanizacijskimi procesi te dobe), vzrokov za koroški neuspeh, slovenskih razmerij do drugih jugoslovanskih narodov, kjer se mu je kljub dokončni odločitvi za Jugoslavijo že med 1915 in 1918 že ob boju za Koroško izkrista-

liziralo tudi spoznanje po potrebi »svobodne Slovenije v svobodni Jugoslaviji« in o slovenski narodni samobitnosti. V tej življenjski poti petindvajsetletnika in naprej ter v teh spoznanjih je zasidrano tudi Udetovo publicistično in znanstveno delo.

Po pisanju v »Domačih vajah« šentviške gimnazije, ki jih je nekaj časa tudi uredjal, je začel z javno publicistiko v dnevnih listih 1919 (št. 1; v bibliografiji je navedel od tega dela do 1929 le zelo skop izbor, nekaj več pa je objavil v 84, str. 9 in 185—273; št. 3 je tu objavljena prvič v celoti, ker je zadnje četrtno spisa — str. 243—249 — zatrla cenzura po 6. januarju 1929, vendar jo je za objavo nekoliko predelal, gl. str. 10 sl.) in nadaljeval z njo v različnih listih do 1929 (poleg onih, na katere kaže bibliografija št. 1—5, je več drugih razvidnih še iz navedb prvih objav v št. 84), najpomembnejši spisi pa so bili objavljeni v Mladini in Svobodni Mladini. Po krajšem odmoru v pogojih zaostrene cenzure pod diktaturo se je vnovič oglasil ob krizi Ljubljanskega zvona (št. 6; podpisal je tudi skupno izjavo ob tem) in nato dve leti sodeloval pri Sodobnosti (št. 7), zatem pa sodeloval predvsem v Sloveniji (tudi tu je v bibliografiji le skop izbor št. 8—10, pomemben kompleks iz let 1940—1941 pa je od tod ponatisnil v št. 84, str. 306—354). Poleg večkratnega obravnavanja vprašanj, ki jih je do 1920 sam sodoživel (o vojaških uporih št. 10 ter članek Upor slovenskega polka v Furlaniji v Avtonomistu od 24. XI. 1924 do 26. I. 1925, o bojih na Koroškem in plebiscitu št. 4, 5, 8 in 9), je s to zavezanostjo iz mladosti najtesneje povezano tudi njegovo obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja v unitaristični Jugoslaviji (št. 84, str. 11, 207, 251 in še večkrat): »Nemoralno je, če kdo daje upe koroškim in primorskim Slovincem, obenem pa dela za take vrste zedinjenje vseh Slovencev po receptu jugoslovanskih nacionalistov, ki nujno terja, da slovenstvo narodno in kulturno preneha. Če bi zmagal v Slovincih v Jugoslaviji tak duh, tedaj bi koroški in primorski Slovenci zares bili v težavnem položaju... Zato je na nas Slovincih v Jugoslaviji, da se ostro držimo slovenske strani« (84, str. 207). To pragmatično izhodišče pa ni bilo niti edino, niti najvažnejše. Boj za priznanje slovenskega naroda se mu je začel že 1920 v zvezi z vprašanjem slovenske univerze (84, str. 9) in še jasneje ob izstopu iz društva jugoslovanskih dobrovoljcev, v katerem je bil tedaj drugi podpredsednik (84, str. 185 sl., tudi 187—196), z ostro opredelitvijo teze o posebnem slovenskem narodu, zraslem iz lastnega kulturnega izročila, in proti »ideji o enem jugoslovanskem narodu, „jugoslovenstvu“« (84, str. 9). Odtod so se mu razvijali članki in razprave o slovenskem narodnem vprašanju (večinoma ponatisnjeni v 84), ki kažejo neprestano poglabljanje in širjenje problematike (preko kulture na družbene in gospodarske temelje in politične oblike) narodnostnega vprašanja vse do razprave »Kaj je narod in ali smo Slovenci narod ali ne« (v celoti šele v 84, str. 221—249, gl. tudi št. 3) ter do ocene Vidmarjevih Kulturnih problemov slovenstva (št. 6) prav s teh širših stališč, katerih neupoštevanje je avtorju očital. Politično jedro te publicistike je bil boj za priznanje samobitnosti in »politične svobode« slovenskega naroda vsaj v obliki »široke zakonodajne avtonomije«, zastavljene v smislu neuresničenega ideala združene Slovenije in idejno podgrajene z ideologijo demokratičnega humanizma, povezane že z delavskim razredom in njegovim družbenim položajem. K tem vprašanjem se je vnovič vrnil v člankih v Sloveniji 1940 (84, str. 306—317) in zopet v članku Notranja fronta slovenskega naroda in jugoslovanstvo za Slovenski zbornik 1942 (str. 44—46 v ponatisu iz leta 1945), ki mu ga je Boris Kidrič, ko je prebral rokopis, izrecno pohvalil. Že v študentskih letih in v naslednjem desetletju vnovič je vse to vodilo Ude ta vse bolj na levo v tedanji naši publicistiki (in — kot smo videli — tudi v političnem življenju). Pri tem pa je vendar ohranil vselej trezno in kritično presojanje vsega, kar je doživljal in videl okrog sebe. Z ene strani je 1940 razpravljal o nujnosti koncentracije demokratičnih sil pri Slovincih, o povezanosti jugoslovanskih narodov in o slovanstvu (84, str. 318—322), z druge pa ostro zarezal v javni polemiki in (žal še danes neobjavljeni) privatni korespondenci z Dušanom Kermavnerjem v nezrele in nedomišljene posledice sporazuma med Hitlerjem in Stalinom, ki so se po avgustu 1939 pokazale tudi pri nekaterih slovenskih komunistih (84, str. 333—354, tudi str. 15—17).

To je bil Ude do prihoda v Ljubljano in odhoda v partizane. Prav z Udetovim prehodom v Znanstveni inštitut na osvobojenem ozemlju in nato z njegovim Oddelkom za mejna vprašanja v Ljubljani je zvezan Udetov dokončni prehod med zgodovinarje. Ta pot se je začela že s semiškimi referatom k vprašanju o mejah 1944 (84, str. 359—366). K narodnostnemu vprašanju se je vračal seveda marsikdaj pri svojem znanstvenem delu (v zvezi s koroškimi Slovinci), sicer pa le kdaj v kaki diskusiji in v odgovoru na narodnostni nihilizem pri katerem izmed mladih (84, str. 377 do 382); v nekem smislu pa je vendar v knjigi Slovenci in jugoslovanska skupnost (84) zbral te svoje članke in razprave tudi prav zaradi nekaterih oblik (npr. »govoričenja o nekakem zlitju jezikov«, str. 19), za katere se mu je zdelo, da se kaže slovensko narodno vprašanje tudi v naši družbi. Še vedno se je sicer oglašal tudi o pravnih vprašanjih, seveda predvsem v zvezi z mednarodnim in manjšinskim pravom (varstvo manjšin,

zakonske določbe o jezikovnem štetju, zakonodaja o manjšinskem šolstvu, vprašanja manjšinskega varstva po avstrijski državni pogodbi in podobno: št. 11, 16, 18, 23, 26, 28, 31, 32, 34, 37, 39—41, 44, 45, 50, 51). Težišče pa se je vse močneje premikalo v zgodovino in tu se je pokazal po letu 1945 petdesetletni Ude čudovito mladega: redki so ljudje, ki bi mogli in znali prestaviti smeri svojega mišljenja tako hitro in uspešno iz publicističnega v znanstveni način dela. Seveda je bil v tehničnem smislu ta obrat nujno postopen v tem smislu, da je sprva gradil svoje razprave v veliki meri po literaturi in le delno po virih (kar je zvezano v neki meri tudi z nedostopnostjo znatnega dela virov za sodobno zgodovino), sčasoma pa se je v tem pogledu težišče preneslo na vire same.

Ne le pri obravnavanju pravnih vprašanj, marveč tudi v svojem zgodovinarskem delu pa je ohranil sredi svojega zanimanja in dela teme, ki mu jih je že v mladih letih do leta 1920 izbralo življenje in katerih obravnavanje je v mnogočem napovedovalo že njegova študentska publicistika, seveda podaljšane v razdobje po drugi svetovni vojni; prav tako je v njih izraženo v mnogočem kot izhodišče presojanja (in včasih tudi izbire problematike) trdno načelno stališče o slovenskem narodu in njegovem razmerju do jugoslovanstva v preteklosti in sedanjosti, pa tudi o širini in značaju slovenskega narodnega vprašanja, kakršno je izoblikoval o vsem tem v svojih člankih in razpravah do 1932.

V treh svojih delih je zajel na široko in za daljša razdobja nekaj temeljnih okvirnih vprašanj slovenskega življenja na Koroškem. Najprej je že 1946 prikazal in analiziral vlogo vsenemških (»pangermanskih«) koncepcij v političnem življenju na Koroškem od srede 19. stoletja do »anšlusa« 1938 (posebej pozorno in z uporabo različnih spominskih virov in tedanje publicistike za obdobje prve avstrijske republike) ter razmerij in posledic takega političnega gibanja za življenje koroških Slovencev (št. 12, ponatis v 88). Večkrat je obravnaval zgodovino slovenskega pouka v osnovnih šolah na Koroškem, v zadnji obravnavi v vsem obsegu od 1869 do odprave obvezne utrakvistične šole na južnem Koroškem leta 1959 (47, 80, 82, ponatis v 88). Končno je prav tako v vsem časovnem obsegu že 1956 obravnaval vprašanje »teorije o vindisarjih«, v knjižici (izšla je tudi v nemškem prevodu), s katero je bistveno pripomogel k njeni znanstveni zavrnutvi (42, ponatis v 88). V vseh teh razpravah — in marsikje drugje — obravnava predvsem voluntaristični del (»nasilje, gosposka topost večine nemškoavstrijske družbe v odnosu do slovenskega človeka«) kot »glavni vzrok germanizacije« na Koroškem; seveda gre pri tem res za bistveni sestavni del tega procesa, čeprav imajo sociološki in gospodarski procesi pri tem večji pomen, kakor se zdi po teh Udetovih gledanjih (št. 88, str. 5—21).

Večji del Udetovih razprav pa se nanaša na časovno bolj omejena vprašanja (čeprav včasih segajo v posameznosti kaj nazaj in jih seveda povezujejo vselej tudi skupne širše koncepcije), tako da jih moremo razdeliti v več skupin. Zgodovine pred letom 1918 se je dotikal seveda že v zgoraj navedenih razpravah, pri čemer je načeljal tudi vprašanje socialne demokracije pri napredovanju germanizacije med delavci na Koroškem, kar ga je pripeljalo tudi do neposredne polemike z Dušanom Kermavnerjem (52). Širše obravnavanje te zgodovine pa je začel z obsežno zbirno oceno »petih spisov iz zgodovine prehoda iz Avstro-Ogrske v Jugoslavijo« (57, ponatis 84), v katerih je popravil njihove podatke o vlogi Slovencev pri tem ter kritiziral njihova pojmovanja o slovenski politiki tega časa. Tako se mu je začela vrsta razprav, v katerih je obravnaval jugoslovansko idejo pri Slovencih od 1903 do 1914 (65, ponatis v 84), upore slovenskih vojakov v avstroogrski vojski (66, 72, ponatis v 84; posebej o Hafnerju 67) ter deklaracijsko gibanje 1917/18 in njegov pomen (70, 75, predelan ponatis v 84). Najobsežnejši je njegov prispevek k bojem za severno mejo (20, 30, 53, 68, 69, 73, 79, 81, 89, 92 in 97) s posebnim zanimanjem za generala Maistra (76, 86, 87, 97, 98, 100), kjer se je opiral na lastne spomine, spomine Maistrovih borcev, ki jih je sam zbral, in na druge vire. Obravnavati je začel ta vprašanja najprej po posameznih sektorjih (boj za Maribor, na Koroškem in tudi na posameznih delih Koroške, npr. v Rožu in Ziljski dolini) in kaj takega napisal še tudi pozneje (za »jeseniški trikotnik«), v celoto je pa to povezal v knjigi »Boj za severno slovensko mejo 1918—1919« (1977, št. 90). Pri objavah, zvezanih z Maistrom, je sprva naletel na nerazumljive težave, ki jih je prebila šele s pomočjo Jožeta Vilfana omogočena objava poglavitne razprave o boju za Maribor in štajersko Podravje v Zgodovinskem časopisu leta 1961 (58). Kljub nekaterim polemikam je treba reči, da je ta Udetova knjiga temeljno slovensko delo o teh vprašanjih, ki ga res je zborovanje zgodovinarjev v Mariboru 1978 v nekaterih pogledih dopolnilo, njegovo oceno o vlogi Maistra in njegovem bistvenem pomenu v odločilnem trenutku 1918/19 pa v celoti potrdilo. V posebni razpravi je obravnaval položaj koroških Slovencev v prvih letih po koroškem plebiscitu (55), sem pa spadata v nekem smislu tudi njegovi podobi Martina Wutteja (54, ponatis v 88) in Steinacherja (64, ponatis v 88). Z več prispevki se je lotil tudi vprašanja plebiscitnih prslav v prvi in drugi avstrijski republiki (21, 25, 77), vloge krškega ordi-

nariata pri slovenščini v cerkvi (22 in 63), pa tudi prvega avstrijskega štetja po drugi svetovni vojni leta 1951 (28 in 29). Zlasti raziskovanje vprašanj zgodovine koroških Slovencev od 1920 naprej, ki jih je načeljal Lojze Ude, je pozneje v ozkih stikih z njim nadaljeval in poglobljal (tudi z uporabo obsežnih kompleksov novih virov) do svoje prezgodnje smrti Tone Zorn, danes pa so seveda tudi med poglavitnimi nalogami delavcev na Slovenskem znanstvenem inštitutu v Celovcu.

Ude je torej zapustil obsežno znanstveno delo, živo povezano z življenjem koroških Slovencev. Znanost se mu nikdar ni odtrgala od konkretnega življenja in njegovih nalog in vprašanj. Resnično pa obžalujemo, da je na njegovi mizi ostal v prvih začetkih rokopis njegovih spominov, ki bi bili glede na vsebinsko bogato življenje in na značaj njegovega presojanja in vzravnosti pri izrekanju teh sodb gotovo izjemno pomemben vir za slovensko zgodovino od prve svetovne vojne naprej.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJSKI IZBOR DEL LOJZETA UDETA

Pričujoči bibliografski izbor se v glavnem opira na že objavljene delne bibliografije, ki so izšle v knjigi Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 420—422; druga knjiga za leta 1956—1966, Ljubljana 1969, str. 671 in v Razpravah in gradivu (Inštitut za narodnostna vprašanja), Ljubljana 1980, št. 11—12, str. 141—143; slednjo je pripravila Marjeta Čelovič.

Bibliografija je urejena kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu.

1. Premirje na Koroškem. (Pred obiskom Milesove komisije.) Jugoslavija 26. I. 1919, str. 25.
2. Borba za politično svobodo slovenskega naroda in delavski razred. Naprej, uvodnik, 9. VIII. 1927, str. 23.
3. Kaj je narod in ali smo Slovenci narod ali ne. Mladina IV, 1927—1928, 2, str. 36—38, z nadaljevanji v Svobodni mladini I, 1928, 1—2, str. 32—34 ; 4—5, str. 95—102, 6—7, str. 121—124.
4. Učitelj Vinko Möderndorfer in boji v Mežici. Majski spis. Izdalo Centralno tajništvo JSDS. Ljubljana 1927.
5. 10-letnica in dve 8-letnici. Svobodna Mladina I, 1928, 6—7, str. 124—131.
6. Josip Vidmar, Kulturni problemi slovenstva. Ocena. Kriza Ljubljanskega Zvona. Ljubljana 1932, str. 32—53.
7. Kultura in politika. Sodobnost I, 1933, str. 55—59.
8. Načelna beseda o kritiki koroškega plebiscitnega poraza. Slovenija 27. IV. 1934.
9. Nekaj pripomb o koroških bojih. Slovenija 16. III. 1934.
- 9 a. O liberalizmu in demokraciji. Sodobnost II, 1934, str. 27—31.
10. Upori slovenskih polkov pod Avstrijo. Slovenija 21. XII. 1934.
11. O verski komisiji. Izšlo kot posebna brošura na osvobojenem ozemlju leta 1944, str. 1—34; Slovenski zbornik 1945, str. 219—234.
12. Avstrija, pangermanizem in Koroška. Koroški zbornik 1946, str. 605—653.
13. Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945 in 1948. ZČ 1948—1949; str. 327—350 (skupaj z Bogom Grafenauerjem).
14. Kdo je bil pripravljen boriti se za samostojnost Avstrije. Novi svet III, 1948, str. 395—404 in str. 476—483.
15. Kratak pregled dosedanjih diplomatsko-politične borbe za Slovensko Koroško. Slovenski poročevalec 5. in 6. V. 1948, str. 106—107.
16. Odgovornost Avstrije za vojno udeležbo in naše zahteve. Ljudski pravnik 1948, str. 193—207.
17. Wedenig, usmerjenost koroške politike in avstrijska demokracija. Slovenski poročevalec 21. I. 1948, str. 17.
18. Kriterij in način ugotavljanja narodnostne pripadnosti na Koroškem. Nova obzorja II, 1949, 4—5, str. 182—194.
19. Avstrijski notranjepolitični razvoj in Slovenska Koroška. Novi svet V, 1950, str. 861—864.
20. Naši pogledi na koroški plebiscit pred 30 leti. Koledar slovenske Koroške 1950, str. 49—59.
21. Ob 30-letnici koroškega plebiscita. Svoboda III, 1950. 10, str. 251—274. Razprava je izšla tudi kot posebna brošura v nemščini: Zur 30. Wiederkehr der Kärntner Volksabstimmung, 46 str.
22. Slovenščina v cerkvenem bogoslužju na Koroškem. Nova pot II, 1950, str. 247—253.
23. Uredba o dvojezičnih šolah in pravica staršev. (Nekaj načelnih ugotovitev in misli.) Svoboda III, 1950, 6—7, str. 153—157.

24. Bibliografija Slovenske Koroške. ZČ V, 1951, str. 501—506.
25. K 31-letnici koroškega plebiscita. Borec 1951, str. 289—291.
26. Na Koroškem hočejo odpraviti dvojezično šolstvo po uredbi 3. okt. 1945. Slovenski poročevalec 14., 15. in 16. VIII. 1951, št. 189, 190 in 191.
27. Nekaj misli o dvojezičnosti. Svoboda IV, 1951, 11—12, str. 183—184.
28. Pred ljudskim štetjem v Avstriji. Slovenski poročevalec 28. V. 1951, št. 123.
29. Statistični pogrom na koroške Slovence. Slovenski poročevalec 26. VIII. 1951, št. 200.
30. Vojne akcije u Koroškoj 1918—1919. god. Ocena. ZČ V, 1951, str. 398—402.
31. Kako se godi koroškim Slovencem? Jadranski koledar 1952, str. 138—141.
32. Pravica staršev v šolski politiki na Koroškem. Ljubljanski dnevnik 10. V. 1952, št. 110.
33. K anketi o dvojezičnem šolstvu na Koroškem. Naši razgledi II, 1953, 24. X., št. 21.
34. Osnutek novega zakona o dvojezičnih šolah na Koroškem. Naši razgledi II, 1953, 20. VI., št. 12.
35. Pripombe in dopolnitve k članku »Zamujena priložnost« (k problemu o vzrokih in krivdi na izgubi Koroške o prvi svetovni vojni). Nova pot V, 1953, 7—8, str. 211—216.
36. Časniki avstrijske ljudske stranke o sarajevskem atentatu. Slovenski poročevalec 13. in 14. VII. 1954, št. 163 in št. 164.
37. Meddržavnopravna zaščita manjšin po drugi svetovni vojni. Naši razgledi III, 1954, 21. VIII., št. 16; Vestnik društva LRS za ZDN, 1954, str. 4—5.
38. Motivno poročilo, ki ne obeta nič dobrega. Naši razgledi III, 1954, 20. I., št. 2.
39. Pripombe k novemu načrtu o dvojezičnih šolah na Koroškem. Naši razgledi III, 1954, 9. I., št. 1.
40. Problem dvojezične nastave u Koroškoj. Međunarodna politika, Beograd, 1. marca 1954. Tudi v angleščini in francoščini.
41. Sedmi člen načrta avstrijske državne pogodbe. Naši razgledi III, 1954, 6. II., št. 3.
42. Teorija o »vindišarjih« — Windische, Svoboda 1954, 2, str. 44—50; 3, str. 71—78.
- 42 a. Kärntner Bildungswerk. Koledar slovenske Koroške 1954, str. 36—39.
43. Iz zgodovine avstrijskih revolucionarnih socialistov. Naši razgledi IV, 1955, 30. IV., št. 8.
44. Koroško dvojezično šolstvo in člen 7. državne pogodbe. Slovenski poročevalec 10. XII. 1955, št. 286.
45. Pravna zaščita narodnostnih pravic Slovencev in Hrvatov po čl. 7. avstrijske državne pogodbe. Naša sodobnost III, 1955, str. 852—856.
46. Slovenci v Avstriji in na Madžarskem. Slovenski izseljenski koledar 1955, str. 39—44.
47. Zgodovina slovenskega pouka na koroških ljudskih šolah. Pedagoški zbornik 1955, str. 3—53. Tudi posebni odtis.
48. Trajna nevtralnost Avstrije. Naši razgledi V, 1956, 26. 5., št. 10.
49. Vprašanja koroškega dvojezičnega šolstva pred odločitvijo. Novi svet IV, 1956, 10, str. 953—957.
50. Kakšna mora biti napredna pravna zaščita narodnih manjšin. Novi svet V, 1957, 2 in 3, str. 180—185 in str. 246—252.
51. Načelne določbe avstrijskega manjšinskošolskega zakonskega načrta za Koroško. Naši razgledi VI, 1957, 30. 11., št. 22.
52. Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem. Novi svet V, 1957, 10, str. 926—928.
53. Boj za Maribor in štajersko Podravje v letu 1918/19. Večer 1958, 27. I., št. 21, 7. II., št. 31.
54. Dr. Martina Wutteja duhovna podoba. Koledar slovenske Koroške 1958, str. 45—50.
55. Po plebiscitu 10. okt. 1920 — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund. Zbornik Koroške. Ljubljana 1959, str. 73—91.
56. Ob 40-letnici koroškega plebiscita. Nova pot XII, 1960, 9—12, str. 481—494.
57. Ocena petih novejših jugoslovanskih publikacij, ki obravnavajo obdobje prehoda iz Avstro-Ogrske v Jugoslavijo, ZČ XIV, 1960, str. 280—305.
58. Boj za Maribor in štajersko Podravje 1.1918/19. ZČ XV, 1961, str. 65—156.
59. Koroški Slovenci in škofijski ordinariat. Naši razgledi XIII, 1964, 26. 12., str. 24 in Primorski dnevnik XX, 1964, 29. 12., str. 293.
60. Koroški Slovenci in knezoškofijski ordinariat v Celovcu. Nova pot XV, 1963, 5—7, str. 274—286; 11—12, str. 659—662; XVI, 1964, 1—3, str. 128—138.
61. Nacionalne razmere v štajerskem Podravju ob razpadu Avstro-Ogrske. Nova obzorja XVII, 1964, 5, str. 200—206.
62. Prof. dr. Anton Hilckman o koroških Slovencih. Nova pot XVI, 1964, 1—3, str. 138—139.
63. Nemška politika celovškega ordinariata. Koroški Slovenci, krški (celovški) ordinariat in Vatikan. Naši razgledi XV, 1966, 10. 9., št. 17.

64. Steinacher, koroški Slovenci in Avstrija. Naši razgledi XVI, 1967, 14. 1., št. 1 in 28. 1., št. 2.
65. Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914. Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat. Beograd 1967, str. 887—935.
66. Upori slovenskega vojaštva avstro-ogrške vojske 1918. Borec XVIII (prav XIX), 1967, 12, str. 965—967.
67. Anton Hafner, voditelj upora slovenskega vojaštva v Judenburgu 12. maja 1918. (S slikami.) Loški razgledi 1968, str. 78—88.
68. Boj za Maribor in štajersko Podravje 1. 1918/19. Večer 31. 12. 1968, št. 305. Objavlja tudi Borec XIX (prav XX), 1968, 8/9, str. 697—712.
69. Boj za severne slovenske meje po prvi svetovni vojni. Nova pot XX, 1968, 10/12, str. 481—496.
70. Deklaracijsko gibanje na Slovenskem. Naučni skup in povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslovenske države. Zagreb 1968, str. 141—157.
71. Ob 50-letnici bojev za severno mejo. Zelezar 1968, XIII. 12.—28. 12. 1968.
72. Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. ZC XXII, 1968, 3/4, str. 185—205.
73. Boji v Rožu in Ziljski dolini 1. 1918/19. (S slikami.) Jeklo in ljudje II, 1969, str. 115—186.
74. Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903 do 1914. Most 1969, 21/22, str. 173—183.
75. Deklaracijsko gibanje pri Slovencih. ZC XXIV, 1970, 3/4, str. 191—207.
76. General Rudolf Maister. Ob odkritju spomenika v Kamniku. Naši razgledi 23. 10. 1970, str. 600—601.
77. K 50-letnici koroškega plebiscita. Koledar Mohorjeve družbe (Celovec) 1970, str. 95—97.
78. Petdesetletnica koroškega plebiscita. Prostor in čas II, 1970, 9/10, str. 521—522.
79. Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919. Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 131—215.
80. Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes. Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969. Ljubljana 1970, str. 171—234.
81. Boji na Koroškem leta 1918—1919. Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1971, str. 182—191.
82. Slovenski pouk na koroških šolah do leta 1945. Kratak pregled. Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1971, str. 197—199.
83. Avstrijska državna pogodba in njena manjšinska zaščitna določila. Prostor in čas V, 1973, 3/4, str. 129—140. Objavlja tudi: Zaliv 1973, 40—41, str. 1—23; Slovenski vestnik 29. 6. 1973.
- Dopolnjen tekst predavanja na 4. Koroških kulturnih dnevih. Celovec, 28. december 1972.
84. Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, 390 str.
85. General in pesnik Rudolf Maister. Mohorjev koledar (Celje) 1974, str. 145—151.
86. Izbojeval nam je severno mejo. Ob stoletnici rojstva generala Rudolfa Maistra. TV XV, 18. 2. 1974, str. 13.
87. Ob stoletnici Maistrovega rojstva. General Rudolf Maister in severna slovenska državna meja. Naši razgledi 27. 9. 1974, str. 465—466.
88. Koroško vprašanje. Ljubljana 1976. 363 str.
89. Tržiški prostovoljci za severno mejo. TV XV, 15. 1. 1976, str. 4.
90. Boj za severno mejo: Maribor 1977. 294 str., 73 ilustracij.
91. Boj za severno slovensko mejo 1918/1920 in narodnoosvobodilna vojna 1941/1945. Vestnik koroških partizanov XII, 1978, 1, str. 6—10. Objavlja tudi: Zelezar 1978, 43, str. 1—2.
92. Boj za severno slovensko mejo 1918/1919 v Prekmurju. Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918—1919. Maribor 1979, str. 112—127.
93. Borci za severno mejo. TV XV, 15. 11. 1979. O razstavi Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.
95. Domicili organizacijam zveze borcev-prostovoljcev za severno mejo 1918—1919 v slovenskih občinah. Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918—1919. Maribor 1979, str. 172—186. Skupaj z Jankom Kustom.
96. Franjo Malgaj. Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919. Maribor 1979, str. 94—111.
97. General Rudolf Maister. Ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918/19. Prešernov koledar 1979, str. 137—145.
98. Jeseniški trikot. ZC XXXIII, 1979, 3, str. 435—441. Iz predavanja na Jesenicah 11. novembra 1978 ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo.
100. Odgovor na izvajanja Franceta Klopčiča o značaju vojaškega upora v Mariboru 22. julija 1919. ČZN XV, 1979, 1/2, str. 398—403.
101. Partizanski znanstveni inštitut. Naši razgledi XXVIII, 23. 2. 1979. S simpozija »Boris Kidrič in kultura« 8. februarja 1979.
102. Rudolf Maister. ČZN XV, 1979, 1/2, str. 370—383. Ob 60-letnici bojev za severno mejo.
103. Verska komisija. Glasnik slovenskega duhovništva IX, 1979, 3, str. 114—127.

104. Zveza prostovoljcev-borcev za severno slovensko mejo 1918—1919. Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918—1919. Maribor 1979, str. 128—135.
105. Govor na komemoraciji 1. novembra. Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, 3/4, str. 80—82.

106. Ob odkritju spomenika borcem za severno slovensko mejo v Mariboru na osnovni šoli na Pobrežju, 22. aprila 1981. Vestnik koroških partizanov XV, 1981, 2/3, str. 43—49.

Nataša Stergar

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, telefon 224 011, 224 046, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 50 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 100 din
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 80 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 80 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 200 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 100 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 80 din
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 20 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 50 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 30 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 20 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek.

SLOVENSKI ZNANSTVENI INŠTITUT — Slowenisches wissenschaftliches Institut

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 57 142

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
2. Fran Zwitter: Die Kärntner-Frage. — 1979
3. Avguštin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterski: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980

KONGRESI IN SIMPOZIJI

ZNAJSTVENO POSVETOVANJE: »100 GODINA USTANKA U HERCEGOVINI
1882. GODINE«

(Sarajevo 21.—22. X. 1982)

Akademija znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine je že leta 1975, ob stoti obletnici vstaje v Bosni in Hercegovini, organizirala široko zasnovano mednarodno posvetovanje, posvečeno Vzhodni krizi, razmeram v Bosni in Hercegovini in ostalih balkanskih deželah v letih 1875—1878. Gradivo s tega posvetovanja je izšlo v treh zvezkih¹, v vsakem pa so bili zbrani referati in prispevki k razpravi ene izmed treh sekcij. Prvi je tako zajel problematiko »Vzhodne krize in mednarodnih odnosov«, drugi »Vstaj in vojn na Balkanu«, tretji pa tematiko »Socialističnih in demokratičnih gibanj in pomoči upornikom«. Ob prominentni tuji udeležbi so se posvetovanja leta 1975 udeležili tudi slovenski zgodovinarji (J. Pirjevec, V. Melik in M. Britovšek), o odmevih vstaje v Bosni in Hercegovini na Slovenskem in odnosu Slovencev do bosansko-hercegovskega vprašanja pa je poročal Petko Luković, ki je (kot je znano) svoje izsledke o tej temi strnil v obsežni monografiji.²

Uspeh prvega srečanja je vzpodbudil drugo, ki ga je bosansko-hercegovska akademija organizirala leta 1978, ob stoletnici avstrijske okupacije. Publikacija o njem je izšla 1979. leta z naslovom Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, prav tako v Posebnih izdanjih akademije (knjiga XLIII). Od slovenskih zgodovinarjev je sodeloval na tem znanstvenem posvetu Vasilij Melik s prispevkom o odmevu dogodkov ob okupaciji Bosne in Hercegovine 1878. na Slovenskem.

Tretje posvetovanje je sledilo oktobra 1982, tokrat ob stoti obletnici vstaje leta 1882 v Hercegovini proti avstrijski okupacijski upravi. Tudi to posvetovanje, čeprav glede na obravnavani problem razumljivo precej manj široko organizirano kot prvo, je imelo mednarodni značaj in so se ga udeležili poleg jugoslovanskih zgodovinarjev še referenti iz Poljske, Češkoslovaške, Avstrije, Zvezne republike Nemčije, Romunije, v razpravo pa je posegla celo prisotna udeleženka iz Japonske. Organizatorji so pozikovali v vnaprej pripravljenimi in razmnoženimi referati vzpodbuditi dinamičnejšo razpravo, kar pa se jim je le deloma posrečilo, saj je ves prvi dan srečanja potekel v poročanju o razposlanem gradivu in je ostala sicer živa razprava omejena na zaključno dopoldne. Kljub temu je tudi to posvetovanje preraslo v vsebinsko bogato izmenjavo raziskovalnih izsledkov in mnenj, s številnimi (bržčas ne le za manj informiranega poslušalca kot je bil podpisani) novimi rezultati, kar med drugim razkriva izdani zbornik, ki je z, za naše razmere kar zavirljivo hitrostjo, izšel že pred obletnico posvetovanja.³

Po vsebinski plati bi lahko referate razdelili v dve skupini: referate, ki so govorili o vzrokih in poteku vstaje, sočasnih razmerah v Bosni in Hercegovini in odnosu prizadetih držav (zlasti Avstrije, Turčije in Črne gore) do vstaje in njenih udeležencev; in drugo z referati, ki so predstavili odmev vstaje v Hercegovini pri nekaterih južnoslovanskih narodih, v Nemčiji, med Poljaki in Čehi in v Romuniji. Širši mednarodni okvir vstaji v Hercegovini je orisal predvsem uvodni referat M. Ekmečića (»Ustanak u Hercegovini 1882. i historijske pouke«), ki ga je v referentovi odsotnosti prebral predstavnik organizatorja. Po Ekmečićevem mnenju je dosedanja historiografija premalo upoštevala ideološko ozadje srbsko-muslimanskega sodelovanja v tej vstaji, čeprav so prav ideološke razlike vnaprej onemogočale skupno opredelitev njenih ciljev. Ob pritegnitvi deloma še neznanega gradiva (posebno iz ruskih arhivov) je Ekmečić opozoril na evolucijo turške politike, njen odnos do vstaje, do Bosne in do Albanske lige in poudaril širši panslovanski in panislamski ideološki okvir, ki je — četudi le posredno — vplival na voditelje vstaje in njihove načrte. V tem smislu so bile v sami vstaji vse od začetka prisotne različne in nasprotujoče si težnje, eden odločilnih udarcev vstaji pa je bil preobrat v turški politiki, ki je spomladi leta 1882 upornikom odrekla nadaljnjo podporo. Vprašanja o vzrokih in poteku vstaje se je podrobneje dotaknil tudi Ilias Hadžibegović, ki je orisal glavno historio-grafsko delo o hercegovski vstaji leta 1882, tj. delo pokojnega Hamdije Kâpidžića,

¹ Mednarodni naučni skup povodom 100 godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875—1878. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja — Knjiga XXX, Odjeljenje društvenih nauka — Knjiga 4, Tom I—III, Sarajevo 1977.

² P. Luković: Stališće Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 19, Inštitut Milka Kosa 6, Ljubljana 1977.

³ Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo 1983.

politiko pacifikacije na upornem ozemlju po zadužitvi vstaje in Kallajevega imenovanju na čelo bosansko-hercegovske uprave pa je na osnovi dunajskega arhivskega gradiva v svojem referatu zelo zanimivo prikazal T. Kraljačić. Vsaj za podpisanega je bil zato precej manj prepričljiv sicer dinamični nastop Karla Kaserja iz Gradca, ki je poskušal hercegovsko vstajo »tipološko« opredeliti v primerjavi z nekaterimi ostalimi vstajniškimi gibanji 19. stoletja, se pa pri tem — kot je pri poskusih »tipologiziranja« sploh pogosto — ni uspel izogniti nasilnemu posploševanju in shemati-ziranju. Na razmere v Bosanski krajini v času hercegovske vstaje sta v svojih referatih opozorila Đerđe Mikić in Galib Šljivo.

Med referenti, ki so govorili o odmevu vstaje, je pritegnil pozornost zlasti referat Enverja Redžića, ki je opozoril na stališča nekaterih voditeljev avstrijske in nemške socialne demokracije do dogodkov v Hercegovini. V tej zvezi je posebej poudaril Engelsove odklonilne ocene v pismih Bernsteinu in Kautskemu, saj je Engels videl v vstaji v Hercegovini ruske prste, vztrajal pri svojem negativnem stališču do panslavizma in Slovanov in menil, da »bosanski pljačkaški ološ« ne zasluži posebne pozornosti evropskega socialno demokratskega gibanja. Bernsteinove ocene so se sprva razlikovale od Engelsovih, vendar jih je pod Engelsovim vplivom naglo spremenil, medtem ko se je Kautsky postavil na bistveno drugačno stališče, simpatiziral s hercegovskimi uporniki in v eventuelnem rusko-avstrijskem spopadu želel avstrijski poraz; v nasprotju z Engelsom, ki je videl v Avstriji pomemben branik pred rusko nevarnostjo, je Kautsky dokazoval, da bi pomenila oslabitev Avstrije pomembno pridobitev za napredna in socialno-demokratska gibanja v Evropi. V obsežnem referatu in nato v prosti razpravi je Immanuel Geiss iz Bremna orisal poročila nemških konzularnih in diplomatskih predstavništev v Dubrovniku, Sarajevu, na Dunaju in v Bukarešti o razmerah na upornem ozemlju in v njegovem neposrednem zaledju. Ugotovil je, da je bilo nemško državno vodstvo dobro in realistično obveščeno o vstaji, njenih voditeljih in njihovih motivih in omenil Bismarckovo prepričanje o nujnosti agrarne reforme v Bosni in Hercegovini, saj naj bi bila taka reforma v interesu avstrijske uprave in naj bi bilo prav nezadovoljstvo zaradi nerešenega agrarnega vprašanja pomembna vzpodbuda jugoslovanskemu razpoloženju in jugoslovanskemu gibanju. Po Bismarcku naj bi bil rusko-avstrijski konflikt neizogiben, če bi Avstrija ne zagospodovala jugoslovanskemu gibanju, saj naj bi imelo to gibanje prav v ruskem panslavizmu glavno oporo.

O odmevu vstaje v poljskem javnem mnenju je poročal Jerzy Skowronek, med Čehi Miroslav Šesták in v Romuniji Serbian Radulescu-Zoner. Simpatije z vstajo v hrvaškem in srbskem (vojvodinskem) časopisju, a v isti sapi odklonilne ocene v uradnem, lojalno razpoloženem in nemškem časopisju na Hrvaškem so v svojih referatih ugotavljali Dragutin Pavličević, Branka Pribić in Milenko Patković. Nekoliko več razprave je vzpodbudil referat Perka Vojinovića »O inteligenci v Črni gori in njenem odnosu do vstaje v Hercegovini leta 1882«. Predsedujoči Rade Petrović je v odmevu na Vojinovićeve referat upravičeno ugotovil referentovo zelo široko opredelitev »intelligence« in se vprašal, v kakšni meri je v obravnavanem času mogoče govoriti o inteligenci kot samostojnem dejavniku v črnogorski politiki in črnogorskem javnem mnenju. Na posvetovanju v Sarajevu ni bilo referenta, ki bi poročal o odmevu vstaje v slovenskem časopisju: od slovenskih zgodovinarjev se je srečanja tokrat udeležil le podpisani, ki je v prosti razpravi kratko opozoril na roman Frana Maslja Podlimbarskega »Gospodin Franjo«, na Masljev oris razmer v Bosni v času neposredno pred vstajo in njegov prikaz vzrokov, ki so pripeljali do vstaje. Podrobnejšo razpravo o slovenskem časopisju in vstaji v Hercegovini leta 1882 pa je, kot je znano, v Zgodovinskem časopisu objavil Petko Luković.⁴

V prosti razpravi so udeleženci opozorili še na vrsto vprašanj, ki so ostala v referatih premalo zapažena. Tako je nedvomno pri vseh prisotnih vzbudil posebno radovednost prispevek japonske udeleženke M. Kamate, ki je poročala o odmevu hercegovske vstaje v japonskem časopisju. Novice o vstaji v Hercegovini so namreč preko Dubrovnika in ostalega evropskega časopisja v dobrem mesecu in pol prispele prav do Japonske in se — čeprav le v obliki kratkih vesti — pojavile tudi v japonskem tisku. Stališča do vstaje so bila v skladu z usmeritvijo japonske cenzure odklonilna, čeprav naj bi javno mnenje — po podatkih M. Kamate — simpatiziralo z nacionalnimi in uporniškimi gibanji v Evropi.

Podatek o odmevu hercegovske vstaje na Japonskem je vzpodbudil ugibanja o odmevih raznih evropskih dogodkov, dogodkov na Balkanu in v južnoslovanskih deželah v neevropskih delih sveta. Bil je dokaz več za živo in v marsičem še neznano pretakanje vesti in informacij v 19. stoletju. Tako je dodatno popestril razpravo in razširil problematiko zanimivega in uspešnega sarajevskega posvetovanja.

Peter Vodopivec

⁴ Slovenci i hercegovački ustanak protiv Austro-Ugarske 1882. godine, Zgodovinski časopis 36/1982, št. 1—2, str. 45—83.

OCENE IN POROČILA

Josip Vošnjak: Spomini. Izbral in uredil Vasilij Melik: Ljubljana: Slovenska matica, 1982. 701 stran.

Pred seboj imamo novo izdajo Vošnjakovih Spominov. Pri Slovenski matici so prvič izšli v dveh delih: prvi del leta 1906 (z letnico 1905) in drugi del leta 1907 (z letnico 1906). Pričujoča knjiga pa ni le ponatis teh Spominov, temveč vsebuje tudi ostale Vošnjakove spise spominskega značaja, ki so bili objavljeni v raznih časopisih in revijah. Spominom sledijo Dodatki k »Spominom«, ki so izšli v prvem letniku Vede 1911. leta, tem Južnoslovanski spomini, ki jih je napisal tik pred smrtjo in so bili objavljeni v Vedi 1912. leta in spominski spisi, ki jih je Vošnjak napisal in objavljal pred izidom Spominov: Zgodba o prikaznih in duhovih, ki je po vsebini vezana na njegovega sorodnika Jakoba Vošnjaka, župnika v Šmartnem na Pohorju; spomini na Stefana Kočevarja, Mihaela Hermana, Franceta Martinca, tovariša z medicinskega študija, in Adelo Pongračevo, pacientko iz Slovenske Bistrice; zgodba Usodni dan, ki pripoveduje o Vošnjakovem življenju v Kranju 1860. leta ter o usodi kanclista Gazolija; dvoje spominov na Josipa Jurčiča; opis Šoštanja pod naslovom Moj rojstni kraj; spis Ljubljana po potresu in sedaj, ki na svojevrsten način opisuje Ljubljano, kot jo je Vošnjak videl ob svoji, sedemdesetletnici, zraven pa obuja spomine na Jurčiča, Zarnika, Levstika, Murnika in druge, nazadnje pa še opis poti na Koroško v letu 1893 pod naslovom pri proštu Lovru Serajniku v Tinjah. Tem spominskim spisom sledi spremna študija Vasilija Melika, ki je spise izbral in knjigo uredil, tej pa avtorjeve in urednikove opombe. Ohranjen je Vošnjakov prvotni tekst, v katerem so popravljeni Vošnjakovi napačni podatki (v oklepajih v tekstu) in dodani prevodi nemškimi in drugim tujejezičnim besedam ali stavkom. Tudi fotografije so objavljene kot v prvotnih Spominih, izpuščeno pa je kazalo oseb.

Vošnjakovi Spomini nam že doslej niso bili neznani, saj skoraj ni zgodovinske razprave, ki bi obravnavala obdobje, ki ga opisuje Vošnjak v Spominih in bi jih ne upoštevala, sami Spomini pa so tudi še bili dostopni v nekaterih knjižnicah. Drugače je bilo seveda z ostalimi spominskimi spisi, ki so ostajali neznani in težje dostopni po raznih časopisih in revijah. S pričujočo izdajo je ta vrzel odpravljena, saj bo Vošnjakov spominski opus najširše dostopen.

V Vošnjakovih Spominih ne spoznavamo le avtorja, njegove življenjske poti in dela, marveč tudi svet, v katerem se je gibal, življenje — četudi bežno — vseh slojev ljudi, s katerimi se je srečeval, kakor tudi pomembno obdobje v razvoju slovenskega naroda, obdobje rasti in utrjevanja nacionalne zavesti, temne in svetle točke obdobja, kot tudi dejanja in nehanja udeleženi.

Spomine je Vošnjak razdelil v tri dele: v prvem je opisal otroška in mladostniška leta 1840—1860, v drugem, ki mu je dal naslov agitator, leta političnega agitiranja 1861—1867, v tretjem delu Poznejša doba pa delo in politično dogajanje v letih 1868—1873. S tem letom je Vošnjak tudi zaključil svojo knjigo Spominov.

V prvem delu je opisal rojstni kraj Šoštanj in narodno zavest tržanov, šolska leta, ki jih je začel v dvorazrednici v Šoštanju; nadaljeval v Celju, kjer je prestopil na gimnazijo, jo nadaljeval v Gradcu in končal na Dunaju, kjer se je po maturi vpisal na medicino in jo končal 1858. leta; nato prva službena leta, ko je deloval eno leto kot zdravnik v rodnem Šoštanju, nato krajši čas v vojaški bolnišnici v Ljubljani, nato pa je opravljal poldrugo leto privatno zdravniško prakso v Kranju.

V drugem delu opisuje čas, ko je 1861. leta ponovno preživel nekaj mesecev v Ljubljani in to v času volitev, ki jih je razpisal Schmerling, in je imel priložnost spoznati, kako so bili Slovenci na volitve še slabo pripravljeni. Odtod je odšel 1861. leta v Slovensko Bistrico, kjer se je poleg zdravniške prakse posvetil predvsem rodoljubnemu in narodno prebujevalnemu delu. Tu je moral prestopiti najprej preizkušnjo mladega navdušenega narodnega delavca, polnega idealov, ki se mora spoprijeti z realnostjo, v kateri je še v splošnem prevladovala narodna nezavednost, včasih brezbriznost, večkrat pa tudi že odpor tržanov do slovenskega narodnega delavca. Opisal nam je dogajanje iz leta v leto, štajerske rodoljube, katerim se je pri njihovem delu priključil, z vsemi njihovimi karakterističnimi potezami. Sodeloval je dalje pri vseh njihovih akcijah, tako pri ustanavljanju Slovenske matice kakor tudi pri Ciril-Metodovih proslavah in ostalih, ki so se vrstile na Štajerskem in budile narodno zavest. Prav tako je aktivno sodeloval pri volitvah v Celju 1863. leta kot agitator in sestavljalec razglasov.

Omejeval pa se ni le na Štajersko, temveč se je priključil tudi Andreju Einspielerju pri njegovih prizadevanjih za narodno prebujo na Koroškem z dopisovanjem v »Slovenca«, ki ga je Einspieler izdajal.

Na volitvah 1867. leta je bil tudi sam izvoljen v Štajerski deželni zbor. Od tega časa naprej nam opisuje tudi dogajanje v njem, predvsem pa slovenske poslance, ki so se borili za slovenske narodne pravice in težave, s katerimi so se srečevali.

1868. leto je bilo za Slovence še posebej pomembno zaradi taborskega gibanja, ki se je tega leta začelo. Za tabore je Vošnjak v Spominih zapisal: »Slovenski tabori! Kadar se spominjam te najkrasnejše dobe naše narodne zgodovine, širi se mi srce, od radosti in vselej na novo preživim ure vzvišenega narodnega navdušenja, katero je takrat prešinjalo govornike in tudi v preprostem narodu vzplamtevalo, da je res v takih trenutkih pripravljen bil vse žrtvovati za svoje narodne pravice.«

Opisuje tudi siceršnji razmah narodnega dela in narodne aktivnosti; k temu je veliko pripomogel tudi novi politični časopis »Slovenski narod«, ki je začel izhajati 1868. leta in je Vošnjak pri njem aktivno sodeloval. Razgibano narodno življenje opisuje tudi v naslednjih letih, predvsem pa pričakovanja in tudi razočaranja Slovencev v času vlad Potočkega (1870) in Hohenwarta (1871), ko je sodeloval pri deputaciji štajerskih deželnozbornih poslancev pri Hohenwartovi vladi.

V začetku 1872. leta se je Vošnjak preselil v Ljubljano. V spominih je opisal politična nasprotja, do katerih je prihajalo prav v teh letih med liberalnim taborom, v katerega vrhu je bil Vošnjak, in konservativnim taborom.

Spomine je končal s 1873. letom. Kasnejšo dobo je opisal v Dodatkih k »Spominom«. 1873. leta je bil Vošnjak izvoljen tudi v državni zbor; opisal nam je tudi prizadevanja Slovencev v času Taaffejeve vlade, ko se je ždelo ponovno ugodnejša priljubljenost, da dosežejo kaj političnih pravic. V spremni študiji »Josip Vošnjak in njegovi Spomini« je podal Vasilij Melik zgodovinski okvir dogajanja Vošnjakovih Spominov, vsestransko podobo Vošnjaka, kar bo bralcu dragocen pripomoček za razumevanje Spominov in v njih obravnavanih dogodkih.

V prvem delu je orisal politično dogajanje v spominskih spisih obravnavane dobe, kot jo z znanstvenega stališča gledamo danes, ter Vošnjakovo mesto in pomen v njej. V drugem delu je predstavil Vošnjakovo pisateljsko dejavnost ter njegovo aktivnost v raznih društvih, kakor tudi okvir Vošnjakovega svetovnonazorskega koncepta, v tretjem delu pa same Spomine in ostale spominske spise glede pomena in zanesljivosti s stališča zgodovinske vede. Netočne podatke je v oklepajih popravil že v samem tekstu, v katerem je tudi že sproti prevedel vse nemške in druge tujejezične citate, Vošnjakove tekste pa obogatil še z dodatnimi opombami in razlagami manj jasnih mest.

Ponovno izdajo Vošnjakovih Spominov in ostalih spominskih spisov moramo z zadovoljstvom pozdraviti. Pričujoča izdaja ne pomeni le izraza pozornosti do avtorja ob njegovih 150. obletnici rojstva (1834—1948), temveč tudi poravnan dolg današnjim in prihodnjim generacijam, ki jim bo Vošnjakov opis preteklosti, še ne tako oddaljenega obdobja razvoja slovenske narodne individualnosti, široko dostopen in razumljiv. Posebno priznanje gre tudi uredniku, ki je s spremno študijo in dodatnimi opombami odpravil pomanjkljivosti običajnega spominskega dela in s tem pripomogel, da so Vošnjakovi Spomini dobili poleg spominske tudi polno znanstveno vrednost.

Pričakovati je le še, da bo urednikova predstavitev Vošnjakove vsestranske aktivnosti spodbudila tudi raziskovalce drugih ved (literarnih in gospodarskih), da nam bodo ob Vošnjakovi 150. obletnici rojstva predstavili tudi te strani njegovih prizadevanj.

Vinko Rajšp

Goriški letnik, 8. Nova Gorica: Goriški muzej, 1981. 352 strani.

Revija Goriški letnik se je z dosedanjimi zvezki lepo uveljavila na področju prikazovanja naše preteklosti. Tudi njena osma številka priča, da uredniški odbor nadaljuje svoja prizadevanja v smeri, ki si jo je začrtal ob začetku izhajanja.

Najnovejši številki dajejo, podobno kot prejšnjim, glavno težo prispevki iz zgodovine Goriške, Tolminske, Vipavske in Krasa, uvodni prispevek pa je arheološki. Sodelavec Zavoda za varstvo kulturne in naravne dediščine Davorin Vuga izredno natančno poroča o izkopavanjih na gradu Rihemberk nad Branikom v letu 1971. Svoj prispevek je opremil s podrobno katalogizacijo arheoloških najdb in z njihovimi risbami ter fotografijami, dopolnjujeta pa ga poročili Vasje Mikuža ter Janeza Dirjeca o izkopanih živalskih ostankih ter Alojza Šerclja o rastlinskih ostankih, najdenih pri izkopavanju. Profesor iz Tolmina Janez Dolenc objavlja etnološki prispevek o alpskih poskočnicah, ki jih je v času svojega študija zbiral in zapisoval Simon Rutar.

V zgodovinskem »bloku« objavlja najprej Peter Štih prispevek o razvoju mej Tolminskega od 11. do 16. stoletja na osnovi objavljenih virov in literature. Upokojeni didaktični ravnatelj iz Vidma Arduino Cremonesi prikazuje delovanje slo-

vanske bratovščine sv. Hieronima v tem mestu. Bratovščina je začela dejansko delovati že v 13. stoletju in je uradno obnovila delovanje sredi 15. stoletja ter delovala do leta 1775, ko so jo oblasti ukinile zaradi premajhnega števila članov in skromnih finančnih sredstev. Razen prikaza delovanja te bratovščine navaja avtor tudi pisce, ki so se z njo ukvarjali pred njim ter kritično vrednoti njihove trditve.

Kustos Slovenskega šolskega muzeja Andrej Vovko nadaljuje in zaključuje prikaz delovanja podružnic šolske narodno-obrambne Družbe sv. Cirila in Metoda na Goriškem do propada Avstro-Ogrske. Tržaška profesorica Lorena Vanello obravnava fašistično raznarodovalno kolonizacijo slovenskega ozemlja v Julijski krajini in prikazuje metode, ki so jih italijanske oblasti uporabljale za doseg svojih ciljev, zlasti delovanje kmečkih zadrug ter denarnih ustanov, vsiljevanje in nato izterjevanje kreditov, izterjevanje davkov, preganjanje slovenskih kmetov z zemlje in naseljevanje italijanskih kolonov, ki je bilo poverjeno zloglasnemu zavodu. »Ente di rinascita delle Tre Venezie«. Pokojni zgodovinar Tone Zorn je za pričujočo številko Goriškega letnika pripravil oris tedenskih pregledov o manjšinskih vprašanjih v letih 1930—1936, ki jih je pripravljala takratna mednarodna manjšinska organizacija Kongresi evropskih manjšin in v njih objavljala povzetke člankov evropskega časopisa o manjšinskem vprašanju. Avtor je obdelal tri sklope vprašanj: stanje v Julijski krajini, začeni z odmevi na 1. tržaški proces, razmere na avstrijskem Koroškem ter položaj narodnih manjšin v stari Jugoslaviji.

Kustos Goriškega muzeja Slavica Plahuta se je lotila izčrpnega pregleda kulturno-prosvetne dejavnosti v srednjeprimorskem okrožju v času NOB. Tokrat je objavljen prvi del njene razprave, ki zajema okrožja Gorica, Kras in Vipava v obdobju 1943/44. Njen prispevek temelji predvsem na arhivskih virih, na gradivu, ki ga hranita zlasti arhiva Slovenskega šolskega muzeja in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Avtorica je temeljito orisala razmah slovenskega partizanskega šolstva, večernih tečajev za odraslo mladino in množičnega kulturnega udejstvovanja prebivalstva, do katerega je prišlo po kapitulaciji Italije. Podobno zanimive teme se je lotil Cvetko Vidmar. Orisal je delovanje anglo-ameriške vojaške uprave v Slovenskem primorju v letih 1945—1947. Natančno je razčlenil njeno organizacijo, kadrovsko strukturo, način delovanja uprave v celoti in njenih javnih služb (sodstva, policije, šolstva), kot tudi odnos te uprave do organov naše ljudske oblasti, ki so, kot znano, na tem ozemlju obstajali že prej.

Kustos Goriškega muzeja Marko Vuk objavlja poročilo italijanskega pisatelja in umetnostnega zgodovinarja Uga Ojettija o poznogotstem krilnem oltarju v cerkvi v Kojskem. Ojetti ga je napisal leta 1916 kot poročnik italijanske vojske.

Kustos Idrijskega muzeja Tomaž Pavšič je zaključil obširen prikaz spomenikov in spominskih plošč osebam v občinah Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sežana in Tolmin. Prejšnja dela tega prikaza sta izšla v 6. in 7. številki Goriškega letnika. Profesor Tine Logar z ljubljanske filozofske fakultete je objavil glasoslovno študijo o govoru kraja Podlesče na Banjščicah.

V rubriki Zapisi razmišlja Ivo Juvančič na njemu lasten način o zgodovini Posočja in o Zlatorogovem mitu. Ljubomir Andrej Lisac objavlja sezname dijakov s področja Primorske na gimnazijah v Novem mestu in na Reki oziroma Sušaku v obdobju 1746—1941 (za Novo mesto), oziroma 1896—1941. S. U. piše o Kanalski dolini po prvi svetovni vojni. V rubriki Dokumenti je objavljen prevod poročila, ki ga je Albin Vodopivec napisal za vodstvo Komunistične stranke Italije v Parizu: Poročilo govori o razmerah v delavskem gibanju na Goriškem leta 1936, prevedel pa ga je Vid Vremec.

Zvezek zaključuje žal precej obsežna rubrika Nekrologi, v kateri so objavljeni spomini na tri pokojne sodelavce revije: Draga Pahorja, Miroslava Pahorja in Toneta Zorna ter na sodelavca Goriškega muzeja Maksa Potokarja ter Mirka Šuligoja. Težišče rubrike Ocene in poročila je kot običajno na prikazovanju vsebine revij iz sosednje Furlanije-Julijske krajine.

Andrej Vovko

Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. (Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860—1880). Sarajevo, Svjetlost; Zagreb, Prosvjeta 1982. 331 strani.

Knjiga dr. Rade Petrovića o »Nacionalnem vprašanju v Dalmaciji v 19. stoletju« je upravičeno vzbudila pozornost že ob svoji prvi izdaji: izšla je v nemirnem letu 1968, ki je med drugim ponovno zaostriło vprašanje o narodu in nacionalnih razmerjih. Svojo aktualnost, čeprav gre za povsem strokovno in z vso potrebno akribijo napisano raziskavo, izpričuje Petrovićeva knjiga tudi danes v svoji drugi in nespremenjeni izdaji: tema, ki jo obravnava, je v bistvu jugoslovanska, saj je avtorjevo zanimanje usmerjeno predvsem k dozorevanju in oblikovanju srbske in hrvatske na-

cionalne zavesti v Dalmaciji, postopnemu preraščanju občutja pripadnosti pokrajini in ožji regiji in procesu iskanja novih, širših povezav in okvirov. Upravna povezanost Dalmacije v celoto, a obenem njena ločenost od Hrvatske, njena zgodovinska, nacionalna in verska razcepljenost, njena razpetost med morje in zaledje, vse to je vplivalo na razvoj, ki ga označujejo včasih tudi močno nasprotujoče si težnje od avtonomizma, zanesenega, a abstraktnega navduševanja nad slovanstvom do konkretnjših zamisli o spojitvi z zaledjem, naj bo izpod turške oblasti osvobojeno Bosno, naj bo Hrvatsko in Slavonijo. Izoblikovanje moderne hrvatske, srbske in italijanske nacionalne zavesti v Dalmaciji je pomenilo logičen in naraven sklep tega razvoja, toda v isti sapi je ob rastočem nacionalnem ekskluzivizmu ob koncu sedemdesetih let 19. stoletja že tudi onemogočilo dotedanje sodelovanje Srbov in Hrvatov v Narodni stranki in jih narodno-politično razdvojilo. Petrovičeva knjiga poizkuša zajeti problem v širšem časovnem okviru kot bi lahko sklenili iz podnaslova, saj med drugim opozarja na začetke narodno-prebudnega gibanja v Dalmaciji v prvi polovici 19. stoletja, hkrati pa avtorja ne zanima le Narodna stranka, temveč širši sklop srbskih in hrvatskih narodno-političnih idej in hrvatsko-srbskega sodelovanja. Njegovo raziskovanje počiva na bogatem arhivskem in dokumentarnem gradivu in ohranja tako tudi ob svoji drugi izdaji značaj pionirskega dela.

Petrovič je v uvodnem delu knjige najprej predstavil socialne in gospodarske razmere v Dalmaciji v obravnavanem času. Prav avtorjeva težnja, da bi kar najbolj nazorno opozoril na socialno zaledje posameznih narodno-političnih pobud in načrtov in pokazal na materialno in socialno osnovo Narodne stranke, je ena pomembnih odlik knjige. Nacionalne problematike v Dalmaciji v 19. stoletju pač — kot nacionalne problematike sploh — ni mogoče razumeti brez njenega socialnega konteksta: brez upoštevanja počasnega, a vendar vztrajnega razvoja neagrarnega gospodarstva, zaostalih razmer v kmetijstvu, kjer ostajajo tudi po letu 1848 v veljavi kolonatski odnosi, mestnih partikularizmov in tradicionalnega nasprotja med mestom in podeželjem. Večinsko slovanško prebivalstvo, sprva razdeljeno predvsem po veri, po tradiciji, običajih in dialektu, in šele postopoma po nacionalni zavesti, je v glavnem omejeno na kmetske in nižje meščanske sloje, slabo pa zastopano v višjem meščanstvu in izobraženstvu. V tem pogledu (kot posebej omenja Petrovič) za kasnejši odnos med Srbi in Hrvati v Dalmaciji ni brez pomena, da ima v preporodnem zanosu pomembno vlogo duhovščina, saj prihaja zahteva po določnejši nazorski (verski) in s tem tudi nacionalni diferenciaciji v sedemdesetih letih prav iz njenih vrst. V nacionalnem pogledu poleg tega v Dalmaciji še dodatno zapleta razmere prisotnost italijanskega meščanstva in uradništva, ki se pod vplivom risorgimenta in boja za združitev Italije ozira preko Jadrana in torej išče podporo za urušničitev svojih nacionalnih stremeljenj ne v geografskem zaledju, temveč onstran morja. Sicer pa lahko avtor ugotavlja italijanski (kulturni) vpliv tudi širše med hrvatskim izobraženstvom, ki se je deloma oblikovalo na italijanskih univerzah.

Če je eden predpogojev za odločnejši narodno-politični nastop Srbov in Hrvatov, v Dalmaciji izoblikovanje nacionalno osveščene meščanske in izobraženske elite, sta druga dva izpolnjena z nastankom dveh temeljnih nacionalnih programskih točk: po Petroviču sta ti točki zahteva po združitvi Dalmacije s Slavonijo in Hrvatsko, s katero so premagane avtonomistične težnje, in boj za uvedbo srbohrvatskega jezika in javno življenje, ki naj bi izpodrinil vladajočo italijanščino. Petrovič se tako obširneje ustavlja pri obeh procesih: postopnemu premagovanju avtonomizma, ki ima sprva svoje zagovornike tudi med hrvatskim izobraženstvom, širokemu navduševanju nad slovanstvom in obenem oblikovanju stališč do jezika in pravopisa. V tem sklopu obširneje obravnava vrsto vprašanj, med drugim tradicijo ilirizma v Dalmaciji; delovanje Matije Bana, odmev leta 1848, odnos hrvatskega in srbskega meščanstva do kmečkega vprašanja itd.

Glavna avtorjeva pozornost je usmerjena k nastanku in dvajsetletnemu delovanju Narodne stranke v letih 1860—1880. V tej zvezi obširneje predstavlja njeno socialno zaledje in pričakovanja, ki jih je ustanovitev Narodne stranke pobudila med posameznimi sloji prebivalstva: med malim meščanstvom, pri delu izobraženstva in celo plemtva, med uradničtvom in kmetstvom. Bržčas (z vidika slovenskih razmer) nekoliko preseneča ugotovitev o izrazitem pomanjkanju poslušnosti za kmetove razmere med utemeljitelji stranke in zlasti hrvatskim meščanstvom. Vsekakor pa se zdi zelo zanimiv avtorjev prikaz njenih materialnih virov: kot pokaže Petrovič, so sredstva, potrebna za njeno delo, večinoma prihajala iz Dalmacije, naj bo z zbiranjem za naročnino ali vlaganjem »kapitala« v fond njenega glasila — »Nacionalnega lista«. Poleg tega je bila pomembnejša opora še Strossmayerjeva bogata »kesa«, medtem ko je bil po Petrovičevih podatkih prispevek ožje Hrvatske zelo majhen (do sedemdesetih let celo skoraj nikakršen, za bana Mažuranića ne več kot minimalen); prispevka iz Srbije pa mu sploh ni uspelo ugotoviti.

Široko »slovansko« usmeritev Narodne stranke in sodelovanje Srbov in Hrvatov v sedemdesetih letih prekinejo nacionalne in nazorsko-politične polarizacije: konflikt

med liberalci in klerikalnimi težnjami odmeva tudi v Dalmaciji, zahteva po nazorski diferenciaciji pripelje do nacionalne; v prikazu zloma dotedanjega »jedinstvenog fronta« avtor obširneje opozarja na vlogo posameznih osebnosti (npr. M. Pavlinovića), zlasti pa poslanca srbskega rodu Stefana Ljubiše in njegovega »Zemljaškog pokreta«. Tu se zde posebej zanimiva njegova opozorila na Ljubiševo zoperstavljanje klerikalizaciji Narodne stranke.

Kot pokaže Petrovićeva knjiga, je Srbe in Hrvate v Dalmaciji dokončno razdvojil čas okupacije Bosne in Hercegovine, saj so eni in drugi dogodke spremljali s povsem različnih stališč: hrvatsko-klerikalni del v upanju na priključitev Bosne in Hercegovine Hrvatski in okrepitevi hrvatstva, Srbi v pričakovanju eventualne priključitve teh pokrajin Srbiji in Črni gori. Polarizacija je bila zdaj že tako daleč, da so Srbi odkrito nasprotovali priključitvi Dalmacije Hrvatski: s tem je bilo sodelovanja definitivno konec.

Sklepna poglavja Petrovićeve knjige so namenjena sintetičnim zaključkom: v tej zvezi avtor (ponovno) poudarja zlasti slabosti nacionalnega gibanja v Dalmaciji, ki se je izčrpavalo (a vendar hkrati potrjevalo) v vsakdanjem drobnem delu, v isti sapi pa opozarja na lojalnost Narodne stranke in njenih najpomembnejših usmerjevalcev avstrijski vladi, saj naj bi s tako lojalnostjo Dalmaciji zagotovili miren notranji razvoj. Petrovićeva knjiga ima tudi svoje odkrito (aktualno) in v sodobnost usmerjeno sporočilo: po avtorjevem prepričanju je namreč spomin na skupno delo Srbov in Hrvatov v Narodni stranki tista pomembna dediščina kasnejšim generacijam, ki govori o možnostih konstruktivnega in ustvarjalnega sodelovanja na »slovenskem jugu«. V tem smislu seveda odpira opisana razprava Radeta Petrovića kritičnejšemu bralcu tudi vrsto drugih vprašanj, o katerih v kratkem knjižnem prikazu ni mogoče podrobneje razmišljati. In vendar: afirmacija nacionalne zavesti v moderni podobi je koheziven in v isti sapi sredobežen pojav. Spoznanje o obeh vidikih in težnjah procesov nacionalnega osveščanja je lahko pomembno sporočilo tudi sodobnemu času. Sporočilo v premislek in iskanje poti k medsebojnemu razumevanju.

Peter Vodopivec

Bosiljka Janjatović, Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921—1941. godine. Zagreb: Centar za kulturno djelatnost; Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983, 296 strani.

V zadnjem obdobju posveča jugoslovansko zgodovino pisje delavskega gibanja precejšnjo pozornost tudi proučevanju razvoja in delovanja strokovnih — sindikalnih organizacij, zlasti v obdobju med vojnoma. Povečuje se število razprav o zgodovini sindikalnega gibanja, v zadnjih letih pa je izšlo tudi nekaj monografij. O napredku proučevanja sindikalnega gibanja priča npr. zbornik Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979, v katerem so objavljeni referati z znanstvenega posvetovanja, na katerem so raziskovalci ošvetlili pomembne prelomnice v razvoju in delovanju strokovnih organizacij v posameznih jugoslovanskih pokrajinah od konca 19. stoletja do ustanovitve enotnih sindikatov 1945. Dragoje Živković je že leta 1974 pripravil za tisk svojo doktorsko disertacijo (Borba za ujedinjenje sindikalnog pokreta u Jugoslaviji 1919—1920), leta 1978 je izšlo delo dr. Ahmeđa Hadžirovića, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918—1941, naslednje leto sta izšli monografiji Sindikalni pokret u Srbiji 1921—1929 dr. Milice Milenković in Razmah strokovne — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922 Miroslava Stiplovska, pred kratkim pa je izšla monografija dr. Bosiljke Janjatović, višje znanstvene sodelavke Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Hrvatske o politiki najmočnejše hrvaške meščanske stranke — HSS do delavskega razreda v zbirki Političke teme — Biblioteka suvremene političke misli. Delo je dopolnjena doktorska disertacija iz leta 1973. Tudi na Hrvaškem so, podobno kot v Sloveniji, poleg razrednih strokovnih — sindikalnih organizacij v obdobju med vojnoma delovale še strokovne organizacije, ki so jih vodile in usmerjale meščanske politične stranke, da bi si prek njih pridobile vpliv med delavstvom ter ga hkrati odvrnile od razrednega boja in še posebej od KPJ. Na Hrvaškem je bil med takimi organizacijami najpomembnejši Hrvatski radnički savez (HRS), ki je, ne glede na začetne pravaške vplive, postal inštrument politike Hrvatske (republikanske) seljačke stranke v delavskem razredu v času od 1921 do 1941, ko so v pogojih okupacije prevzeli HRS ustaši. V knjigi je avtorica prikazala politiko HSS do delavskega razreda prek programa, organizacijskega razvoja in aktivnosti HRS, v ustreznem okviru splošnega razvoja delavskega gibanja na političnem in sindikalnem področju.

Pri proučevanju te problematike je dr. Janjatovićeva oralna ledino, saj o HRS do začetka njenega raziskovanja ni bila napisana niti ena razprava. Glede virov se je morala spopasti s podobnimi problemi kot drugi raziskovalci sindikalnega gibanja.

Opreti se je morala predvsem na publicirane vire, med katerimi so bila pglavitna glasila HRS (Hrvatski radnik 1922—1941) in HSS (Slobodni dom do leta 1929 in Hrvatski dnevnik od 1936 dalje). Ob bogatem časopisju in drugih tiskanih virih je imela na voljo le skromno arhivsko gradivo v fondu HRS, tako da je morala podatke o tej strokovni organizaciji iskati v fondih drugega izvora (razrednih sindikatov, KPJ, Delavske zbornice, upravno-policijskih oblasti itd.). Zlasti pri uporabi tiska je bilo treba posvetiti posebno pozornost kritični presoji podatkov, saj so glasila posameznih organizacij rada pretiravala lastne uspehe. Posebne težave so bile pri ugotavljanju števila članstva. To zapleteno vprašanje je Janjatovičeva reševala podobno kot nekateri drugi raziskovalci, z navedbo kontradiktornih podatkov v časopisju in arhivskih dokumentih ter s primerjavo, koliko članov so delegati zastopali na letnih občnih zborih in koliko članov je plačevalo članarino. Tako je vodstvo HRS npr. na občnem zboru v začetku 1941 navedlo podatek, da ima 180.000 članov, delegati so na njem zastopali 90.901 člana, glede na vplačano članarino pa je avtorica izračunala, da jo je redno plačevalo le 29.729 članov (str. 137—138). Tedaj vladna HSS je s pretiranimi podatki želela pokazati, da ima velik vpliv tudi med delavstvom. V vsakem obdobju so velike razlike med vpisanimi in redno plačujočimi člani. Uporabljene vire in literaturo je avtorica navedla v okrog 780 opombah, v katerih so tudi nekateri podrobni podatki, ki bi obremenjevali glavni tisk, so pa njegovo dragoceno dopolnilo. Monografija je torej napisana predvsem po virih. Zato je morala avtorica veliko pozornost posvetiti faktografski rekonstrukciji programskih koncepcij HSS, njegovega organizacijskega razvoja in oblik delovanja, medtem ko je literaturo lahko uporabila v glavnem le za družbenopolitični in ekonomski okvir.

Dr. Janjatovičeva je delo problemsko razdelila na štiri temeljna poglavja: Pogóji nastanka in razvoja politike HSS do delavstva; Oblikovanje instrumenta HSS med delavstvom; Programske koncepcije politike HSS do delavstva; HRS kot glavna izpostava HSS v delavskem razredu, ob sklepu pa je dodala sintetičen zaključek. Pri tem je osvetlila programske, organizacijske in akcijske značilnosti HRS v obeh glavnih etapah njegovega razvoja, od 1921 do 1929 in od 1935 do 1941, pri čemer je pozornost posvetila tudi posledicam spreminjanja položaja HSS v političnem življenju. Ob tem je ugotovila, da se spremembe, ko je bila HSS opozicijska ali vladna stranka, ne kažejo v temeljni programski usmeritvi HRS, ampak v oblikah njegovega delovanja. Za čas 1935—1941 je še posebej poudarjena naloga HRS pri onemogočanju razrednega boja in komunističnega vpliva. Avtorica je opozorila na razliko med politikó vodstva HRS in članstvom, ki je bilo pripravljeno na skupne akcije vsega delavstva na pobudo partije. Za ta čas je značilna tudi organizacijska ekspanzija HRS na območja političnih in teritorialnih pretenzij HSS. Od prvih oporišč, zlasti v Zagrebu in Hrvaškem Zagorju, si je HSS prizadevala mrežo svojih organizacij razširiti ne le na vsa območja Hrvatske, ampak tudi v Bosno in Hercegovino, posamezne podružnice pa je poskušala snovati celo v Srbiji in v Sloveniji. Tako je glasilo HRS Hrvatski radnik v letih 1936/37 pisalo o prizadevanjih za ustanovitev organizacij v Krškem, Sevnici, Pragarskem in Mariboru. Medtem ko so v prvi etapi naglašali vlogo HRS kot strokovne organizacije, pa so v drugi polovici tridesetih let spričo ozke politične in ideološke povezanosti s HSS poudarjali njene politične funkcije in značaj, temeljna tedanja programska usmeritev pa je bila boj za nacionalno svobodo in socialno pravičnost ter antimarksizem. Pripomniti moramo, da vodstvo HRS ni uspelo preprečiti vstopa komunistov in privržencev v nekatere podružnice HRS, zlasti v Dalmaciji.

HRS tudi v drugi etapi, ko je okrepila intenzivnost organiziranja delavstva, ni uspela izpodriniti z vodilnega mesta v sindikalnem gibanju na Hrvaškem razrednih organizacij, niti ni uspela izpolniti svoje naloge pri preprečevanju razrednih bojev ter onemogočanju vpliva KPJ in njenih sindikatov. Pri tem je najmočnejša hrvaška politična stranka doživela podoben neuspeh kot SLS, najmočnejša slovenska meščanska stranka. Slednji se je zgodilo še huje, saj so se že v dvajsetih letih krščansko-socialistične organizacije Jugoslovanske strokovne zveze upirale njeni politiki, v tridesetih letih pa je prišlo do popolnega preloma, ko se je JSZ odločno opredelila za enotno delavsko fronto pod vodstvom partije. Tedaj je morala SLS leta 1935 ustanoviti svojo posebno režimsko strokovno organizacijo — Zvezo združenih delavcev, ki se ni uspela uveljaviti v slovenskem sindikalnem gibanju.

Delo dr. Janjatovičeve je tudi širše dragoceno, ker nam kaže oblike in metode meščanskih političnih strank za pridobitev vpliva med delavskim razredom, za njegovo odvrnitev od razrednega boja in od marksističnih organizacij. Zato ni le pomemben prispevek k zgodovini delavskega gibanja na Hrvaškem, ampak je dragoceno za vse jugoslovansko zgodovino pisje delavskega gibanja.

»Le cuisinier françois«, Textes présentés par Jean Louis Flandrin, Philip et Mary Hyman. Bibliothèque bleu, collection dirigée par Daniel Roche, Paris, Éditions Montalba 1983. 543 str.

Skoraj tri stoletja, od konca 16. do konca 19. stoletja, je bila t. i. »modra biblioteka« z milijoni prodanih izvodov svojevrsen izdajateljski podvig na francoskem knjižnem trgu in hkrati »zaščitni znak« vrste cenениh knjižnih izdaj, namenjenih najširšemu krogu bralcev. Knjižice malega formata (8°) in praviloma skromnega obsega (redko so presegle 50 strani), v ovitku brez naslova, navedbe avtorja in tiskarne, iz papirja modro sive barve, ki je običajno služil za zavijanje posladkanih kruhkov, so začeli tiskati v Troyesu v Champagni, kasneje pa so jih posnemali tudi drugod, zlasti v severni Franciji, v področjih z večjo pismenostjo in prevlado langue d'oïl. Če je bil glavni cilj izdajateljev nagel in gotov zaslužek (knjige so bile tiskane na cenemem papirju, v slabem tisku, s skromnimi ilustracijami), so z nizko ceno in visoko naklado postale množični posrednik tiskane besede, neke vrste popularna, množična literatura svojega časa, dostopna tudi nižjim slojem prebivalstva. Knjižice »modre biblioteke« so bile v prodaji v kolportaji, po hišah in ulicah, prek dobro organizirane prodajne mreže, pa vsebinski plati pa jih označuje pester izbor okoli 1200 najrazličnejših naslovov, ki sega od poučne literature do zabavnih besedil, in razkriva, da so bile namenjene tako praktičnim potrebam kot razvedrilu. Modre knjižice torej po svoje ilustrirajo širše francosko bralsko obzorje in okus v razmeroma dolgem časovnem razdobju, zato so francoski zgodovinarji vzpodbudili serijo ponatisov, ki praviloma — prav tako v modrih platnicah — združujejo več modrih knjižic s sorodno temo, spremljajo pa jih tudi obširna pojasnila, ki opozarjajo na pomen publikacije, njeno zgodovinsko ozadje in sporočilo in poizkušajo dognati njeno bralsko zaledje.

Med najuspešnejšimi izdajami izvirne »modre biblioteke« iz Troyesa je »Francoski kuhar« (»Le cuisinier françois«), ki ga je napisal »gospod de la Varenne«, vodja kuhinje markiza d'Uxellesa in je izšel leta 1651. Knjiga je že v prvih desetletjih po izidu doživela več kot štirideset ponatisov in vrsto prevodov in druge evropske jezike. V sodobnem ponatisu (1983) so uredniki Varennovemu »kuharju« dodali še dve »modri« uspešnici: »Francoskega slaščičarja« in »Francoskega marmeladarja«, od drugod pa še krajšo zbirko receptov za sladkosnedce (»Lé cuisinier friand«). Vsi recepti in vse publikacije so iz 17. stoletja, v sodobni izdaji pa jih spremlja obsežna študija Jeana Louisa Flandrina, profesorja na univerzi Paris VIII, ki se med drugim ukvarja s problemi zgodovine prehrane.

Iz spremene besede tako vzemo, da doživlja francoska (aristokratska) kuhinja v 16. in 17. stoletju pomembne spremembe: označujejo jih opuščanje kislih omak brez maščob, ki so značilne za srednjeveški okus, in (vsaj v Franciji) kuhanje na slanini, olju in surovem maslu (po Flandrinovih podatkih uporabljajo v Franciji surovo maslo od konca srednjega veka do 19. stoletja vsi socialni sloji in postaja uporaba surovega masla kot maščobe šele v 19. stoletju znak socialnega razlikovanja), vse večja veljava raznih zelenjavnih prilog, ki so v srednjem veku le dodatek k mesni omaki, vrsta slano-sladkih kombinacij in večja veljava sladkorja, predvsem pa opuščanje eksotičnih začimb v korist domačih dodatkov od čebule, petršilja do česna, zelene itd. Te spremembe naj bi bile deloma povezane s spremembami v svetovni trgovini, oteženim trgovanjem z Azijo, od koder je prihajala večina eksotičnih začimb, in v isti sapi povečanimi količinami sladkorja na evropskem trgu po odkritju Amerike. Hkrati naj bi oznanjale »povsakdanjenje« aristokratske kuhinje in okusa, njuno zbližanje s kuhinjo in okusom srednjih slojev in nastajajočega meščanstva. Opuščanje eksotičnih, azijskih začimb seveda ne pomeni, da »nova kuhinja« teh začimb ne pozna več: toda če so bile srednjeveške mesne jedi »vse črne od popra in številnih ostalih eksotičnih dišav«, se zdaj vse bolj uporabljajo domači in vsem dostopni dodatki. Takšna preusmeritev po Flandrinovem mnenju sovpada s širšim obračanjem k Evropi in rastočim prepričanjem, da je Evropa »središče sveta«, ki ga odkrito izražajo tudi kuharski priročniki. Kajti — kot pravi eden med njimi ob koncu 17. stoletja: »Le v Evropi vladata prava čednost in pravi okus, prava umetnost začinenja mesa in ostalih vrst tukajšne prehrane...«

La Varennov »Francoski kuhar« naj bi sicer ostajal po svoje razpet med tradicionalni, srednjeveški aristokratski okus in kulinarčne novosti, vendar je po Flandrinu kljub temu pomemben mejnik v izdajanju tovrstne literature v Franciji. Po več kot stoletnem zatišju, ki se na francoskem knjižnem trgu ne pojavi nobena kuharska knjiga, odpira novo obdobje, saj mu sledi vrsta kuharskih knjig, namenjenih najrazličnejšim stanovom in potrebam, obenem pa so številne, cenene izdaje La Varennovega priročnika očitno segle širše med francosko prebivalstvo. Kuhinja, ki jo priporoča, torej resnično ni več le kuhinja aristokratov, temveč — vsaj v določeni meri — kuhinja vseh tistih, ki so kupovali knjižice »modre biblioteke«. V tem smislu pa je »Francoski kuhar« tudi v ostalem pomemben zgodovinski dokument: po mnenju francoskih zgodovinarjev na eni strani — podobno kot ostale knjižice »modre

biblioteke« priča, da je bila pismenost v 17. in 18. stoletju večja, kôt se je domnevalo doslej, saj si cenenih kuharskih priročnikov práv gotovo niso kupovali mojstri velikih plemiških kuhinj; na drugi strani dopušča domnevo, da sta bili kuhinja in prehrana t. i. »srednjih in nižjih slojev« pestrejši, kot je menilo dosedanje zgodovinopisje. O prehrani in kuhanju siromašnega kmetskega in mestnega prebivalstva seveda kuharski priročniki ne povedo veliko: hrana revščine je ostajala izven dometa tiskanih kuharskih knjig.

Zanimanje za stare kuharske knjige je sestavni del zanimanja sodobnega francoskega zgodovinopisja za vsakdanje človekovo življenje v preteklosti in razkriva, da so lahko kuharski priročniki zanimivo sporočilo sodobnemu zgodovinarju. Morda se premalo zavedamo, da je tudi prehrana sestavni del zgodovinske resničnosti in kulture in pokazatelj nekaterih, zelo življenjskih plati gospodarskih, družbenih in kulturnih teženj preteklega sveta, ki ostajajo ob pozornosti za širše politične, gospodarske in socialne probleme prepogosto prikriti.

Peter Vodopivec

Zgodovina v slikah, 1—18. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974—1982.

Leta 1974 je DZS začela izdajati zbirko Zgodovina v slikah, leta 1982 pa je izšla zadnja, 18. knjiga te zbirke. Tako naj bi se bralcu predstavila zgodovina človeštva od prazgodovine do sodobnosti. Založba se je odločila za izdajo v času, ko so bile podobne zbirke precejšnja moda, izdajanje slovenskega prevoda pa se je precej zavleklo. Slovenski prevod je prirejen po nemškem originalu in srbohrvaškem prevodu. Izvirno delo so pripravili Gérard Du Ry van Beest Holle in sodelavci, slovensko priredbo do petnajste knjige sta pripravila profesorja Branko Božič in Tomaž Weber, prevajalci pa so se menjavali. Med prevajalci srečamo prof. Heleno Menaše, Natašo Brumen (Golob), Stanka Jarca, Vitala Klabusa. Petnajsto knjigo sta pripravila dr. Janko Prunk in prof. Helena Menaše, šestnajsto pa dr. Janko Prunk in prof. Branko Božič. Sedemnajsto in osemnajsto knjigo je po nemškem originalu in dopolnjeni srbohrvaški izdaji pripravila prevajalka Nataša Golob. Kaj so prispevali slovenski zgodovinarji, kaj je povzeto po srbohrvaški priredbi in kaj je končno prevod iz originala, ni nikjer označeno.

Ob tako obsežnem delu si bralec lahko zastavi več vprašanj.

1. Kako so predstavljeni majhni narodi v taki zbirki? Omenjeni so le mimo-grede ali pa še to ne. Včasih so tudi označeni na kakšnem zemljevidu. Če vzamemo kot primer Slovence in slovensko ozemlje, vidimo, da se omenjajo v 16 stolpcih v času reformacije, kmečkih uporov in turških vdorov. Za obdobje do druge svetovne vojne se omenjajo tudi v 16 stolpcih. V času druge svetovne vojne in po vojni pa so omenjeni le v štirih stolpcih.

2. Drugo vprašanje je, kaj pričakuje bralec od take zbirke, pa tudi, kaj v njej išče (posamezne podatke ali večje probleme). Če iščemo določeni podatek, bomo marsikdaj razočarani, ker je zbirka v tem pogledu napisana zelo splošno. Moti tudi to, da ni nikjer navedena literatura, ki bi iskalcu pomagala razvozlati njegov problem. Ta zbirka seveda ni zgodovinska enciklopedija, lahko pa se vprašamo, kakšen pomen sploh ima taka, kot je. Še vedno prevladujeta politična in vojaška zgodovina. Gospodarske razmere so dodane včasih kar nekam prisiljeno, običajno so postavljene kot splošen uvod v vsako obdobje. Posamezni pojmi so podrobneje razloženi v Dodatku. Zdi se, da je bilo kulturno dogajanje najtežje vkomponirati v celoto in je tako navadno dodano na koncu določenega obdobja, včasih ga pa tudi tam ni, kjer bi ga pričakovali (v zadnji knjigi je kulturna dejavnost šele v Dodatku). Za iskanje posameznih podatkov se mi zdi precej nepraktična tudi razdelitev knjig. Ni paginacije, pač pa štetje po stolpcih, ki sta po dva na eni strani. Številke stolpcev se nadaljujejo skozi vso zbirko in se zaključijo s številko 8684. Imensko in stvarno kazalo celotne zbirke je šele v zadnji knjigi, tako da je bilo iskanje posameznih podatkov do izida zadnje knjige precej zamudno.

3. Naslednja slabost so precej pogoste tiskovne napake, tako pri letnicah kot tudi pri imenih.

Seveda pa ima zbirka tudi dobre strani. Avtorji so se trudili, tako vsaj zagotavljajo na ovitku knjige, da bi dali delu čim bolj enotno podobo, od vojaških do kulturnih dogodkov. To pa se jim ni vedno najbolje posrečilo, ker, kot sem že omenila, še vedno prevladuje naštevavanje političnih in vojaških dogodkov.

Vse knjige v zbirki so notranje razdeljene na dva dela. V prvem delu je na kratko predstavljeno bistveno dogajanje v določenem času, nato sledi »kronološki potek«, kjer je obdobje podrobneje obdelano. Temu sledi potem še Dodatek, kjer so po abecednem redu razloženi posamezni pojmi iz obravnavanega obdobja, ki so manj znani ali pa po mnenju avtorjev v tekstu premalo podrobno in jasno opredeljeni. Vsaka knjiga ima tudi precej razpredelnic, zemljevidov in slikovnega gradiva z iz-

črpnimi podpisi. Jezik večine knjig je tekoč in razumljiv tudi laičnemu ljubitelju zgodovine ali pa slučajnemu radovednežu. Že na zunaj so avtorji skušali tudi ustvariti predstavo o medsebojnem časovnem odnosu v razvoju človeštva.

Knjige so med seboj časovno razporejene tako, da prva obravnava začetke, od začetkov zemlje do začetkov življenja na njej, in zajame še pojav človeka. Naslednjih pet knjig (od druge do šeste) obravnava razvoj človeka od praskupnosti do pojava fevdalne družbe. To ni le pregled dogajanja v Evropi, pač pa pregled razvoja do sedaj raziskanega sveta. Avtorji so se potrudili podati skladen prikaz dogajanj in razvoja v Mezopotamiji, Egiptu, antični Grčiji in Rimu, pa tudi v Aziji. Bralec si tako laže ustvari podobo o nekem širšem dogajanju v tem času. Pri tem mu pomagajo tudi časovne razpredelnice. V naslednjih petih knjigah je predstavljen srednji vek v Evropi in hkrati razvoj v drugih predelih sveta. Tokrat se precej očitno pokaže, da so avtorji zbirke nemški strokovnjaki, saj se nesorazmerno dolgo in podrobno ukvarjajo s problemom razpadanja nemškega cesarstva v zgodnjem srednjem veku, druge, prav tako pomembne probleme, ki so se v tem času pojavljali, pa so znali odpraviti precej bolj stvarno in na kratko. Ob tem bi lahko postavili tudi kakšno bolj ali manj neprijetno vprašanje o obravnavanju Slovanov, da o južnih Slovanih sploh ne govorimo. Ta neenakomernost se čuti še tudi v zvezkih, ki obravnavajo razviti in pozni fevdalizem.

Enajsta knjiga je posvečena predvsem spremembam v Evropi, humanizmu, renesansi in reformaciji ter začetnemu osvajanju novega sveta s strani Evropejcev in vzponu Rusije. Prav tako obravnava še muslimanski svet in Ameriko pred prihodom Evropejcev. To je kar precej snovi za le eno knjigo. Dvanajsta knjiga je sicer dopolnilo, hkrati pa obravnava že tudi prve meščanske revolucije v Evropi, sočasen razvoj angleških kolonij v Indiji ter oblikovanje Kitajske v času družine Mandžu. Tudi trinajsta knjiga obravnava že zgoraj omenjeno dogajanje, poleg tega pa pojasni še razmere v Evropi do francoske revolucije ter vojno za osvoboditev angleških kolonij na ozemlju kasnejših ZDA.

Zadnjih pet knjig zbirke je posvečenih razvoju po francoski meščanski revoluciji do leta 1972. V štirinajsti knjigi je govora o vzponu in padcu Napoleona in delni restavraciji starih konservativnih sil v Evropi. Precejšen poudarek je na vojaških dogodkih. V tej knjigi je tudi opisano širjenje idej francoske revolucije na vse strani sveta in njihovo delno prilagajanje drugačnemu okolju. Vse pomembnejše dogajanje v devetnajstem stoletju in v prvi polovici dvajsetega stoletja je zajeto v naslednjih dveh knjigah. Ti dve morata tako predstaviti na eni strani ogromni tehnični napredek tega časa, na drugi strani pa tudi razvoj gospodarstva in raznih političnih idej, ki so se rojevale v tem obdobju. Poleg tega je posvečenega precej prostora tudi izvenevropskim razmeram. Vprašanje je, kako se da primerno predstaviti tako komplicirano dogajanje na skopo odmerjenem prostoru. Ob obravnavanju razmer v deželah, ki so bile še kolonije ali pa polkolonije, se avtorji kljub prizadevanju ne morejo otresti nekega pokroviteljskega tona. Poleg tega zunanjevropskega dogajanja je bilo treba v tem omejenem prostoru obravnavati še drugo svetovno vojno in vse, kar je bilo povezano z njo. Tako lahko za šestnajsto knjigo rečemo, da avtorji le hitijo od dogodka do dogodka, da lahko predstavijo vsaj najpomembnejše. V zadnjih dveh knjigah je opisano obdobje po drugi svetovni vojni.

Predzadnja knjiga seže do leta 1962. Opisuje torej zelo občutljivo obdobje hladne vojne in delitve sveta na oba bloka ter nastanek neuvršenih. V tej knjigi skušajo avtorji najti odgovor na vprašanje, če je in koliko je druga svetovna vojna pomenila prelom v razvoju Evrope in sveta sploh. Na pregleden način je prikazano dogajanje v Evropi in v obeh Amerikah. Precej pozornosti so morali posvetiti dogajanju v Aziji. Da bi bili dogodki v Aziji razumljivi, so morali poseči nekoliko v preteklost, v začetek dvajsetega stoletja. Morali so razložiti začetek domačega azijskega imperializma in njegov delni zlom v drugi svetovni vojni. Čeprav si avtorji prizadevajo za objektivnost, pa je prihaja na dan njihova naklonjenost zahodnemu bloku, tudi kadar obravnavajo razvoj, rečimo v Aziji, ne le ob komentarjih dogodkov v Evropi.

O zadnji, 18. knjigi pravijo avtorji že v začetku, da je ta knjiga le poskus ocene dogodkov v letih 1962—1972. Precejšen del knjige obravnava odnose med ZDA in SZ, rast Indije in Kitajske in težave, ki spremljajo to rast. Precej prostora je posvečenega tudi dogajanju v Afriki. Pri opisovanju razvoja afriških držav, ki so se v šestdesetih letih osvobajale in se obenem zapletale v različne težave, so nastale težave tudi pri pisanju pomembnejših odlomkov njihove bližnje preteklosti. Če primerjamo opise v knjigi z drugimi deli, se pokažejo napake, ki si jih taka zbirka ne bi smela dovoliti. Prav tako bi bilo treba nekaj spregovoriti tudi o Latinski Ameriki.

Ker je od zaključka tega dela preteklo že deset let, si lahko sami odgovorimo na marsikatero vprašanje, ki ga ta knjiga še ni uspela razrešiti. Če na koncu povzamemo, lahko rečemo, da ima zbirka dobre in slabe strani. Daje nam pregled zgodovine človeštva in si prizadeva predstaviti večino človekovih dejavnosti tudi na kul-

turnem področju. Za lažjo predstavo naj bi poskrbel bogat slikoven material, ki pa bi ga poznavalci podobnih del našli tudi tam, tako da najdemo v tej zbirki tudi gradivo iz zbirke Umetnost v slikah, pa še iz katere podobne. Ob vse večjem prizadevanju, da se zgodovina, posebno starejših obdobj, v šolskem programu čim bolj skrči, je taka zbirka le neka opora, ki lahko dijakom srednje šole pomaga ustvariti predstavo o razvoju človeka in človeštva. Prav zato so še toliko bolj neprijetne napeke, ki se v delu pojavljajo.

Eva Holz

OBVESTILA

OBVESTILA O DELOVANJU ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

V novi organizacijski shemi je delovanje Zveze na prvi pogled nekoliko zamrlo. Vse popularne akcije so prevzela regionalna društva, Zveza pa se ukvarja z bolj organizacijskimi posli. Tako smo posredovali informacije in zbirali referente za 8. kongres zgodovinarjev Jugoslavije, ki je bil 20. do 22. oktobra 1983 v Arandjelovcu; prevzeli smo pokroviteljstvo nad zgodovinsko razstavo ob 500-letnici Lutrovega rojstva v Murski Soboti. Veliko dela je zahtevalo organiziranje priprav na zasedanje jugoslovansko-avstrijske komisije, ki bo nadaljevala sodelovanje z našimi severnimi sosedi. Zveza je sodelovala pri pomembnem obisku profesorja Georgesa Castellana, ki je bil v Sloveniji na študijskem potovanju, imel pa je tudi predavanje na SAZUju in na Filozofski fakulteti.

V polnem teku so priprave na 22. zborovanje naše stanovske organizacije, ki bo 28.—30. septembra 1984 v Brežicah. Zaradi finančnih težav, ki nas sicer pestijo na vseh straneh, bo zborovanje trajalo le tri dni. Gospodarska zgodovina bo po programu, ki se še pili, obdelovala predvsem promet in denarništvo na Slovenskem, šolsko tematiko bodo zajemali referati o skupnih jedrih in o interesnih dejavnostih, z lokalno tematiko pa bomo poskusili osvetliti zgodovinsko podobo kraja in pokrajine gostitelja. Tretji dan bo organizirana ekskurzija v smeri Brestanica, Podsreda, Trebče, Bistrica, Svete gore in mogoče celo ogled atomske elektrarne v Krškem.

Vse podrobnejše o zborovanju bomo zainteresiranim posredovali pismeno, lahko pa dobite informacije tudi po telefonu 224 011 int. 209.

14. junija 1984 je bil ustanovni občni zbor Zgodovinskega društva v Slovenskih Konjicah kot strokovne organizacije poklicnih zgodovinarjev, strokovnjakov drugih družboslovnih panog in ljubiteljev zgodovine s področjem dela v občini Slovenske Konjice. Društvo, ki je član Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ima zlasti namen proučevati preteklost tega področja, dajati pobude ter skrbeti za zbiranje in ohranitev zgodovinskih, arheoloških, umetnostnih, etnoloških ter drugih muzejskih in arhivskih predmetov. Za prvega predsednika je bil izvoljen predsednik iniciativnega odbora mag. Ludvik Vidmar.

Matjaž Rebolj-Vasilij Melik

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Ferdo Gestrin, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku	5—17
The Traffic and Trade Situation of the Pohorje Area in the Middle Ages Транспортно-торговое положение района Похорья в середине века	
Ignacij Voje, Jugoslovanske dežele od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov	19—43
Regions of Yugoslavia from the Dominance of the Venetians and Turks till the Dominance of the Habsburgs Югославские страны от господства Венеции и Турок од государства Габсбургов	
Petko Lukovič, Slovenci i hercegovački ustanak protiv Austro-Ugarske 1882. godine	45—83
The Slovenes and the Herzegovinian Uprising against the Austro-Hungarian Monarchy in 1882 Словенцы и восстание в Герцеговине против Австровенгрии в 1882-ом году	
Vid Pečjak, Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem	85—94
A short history of psychology in Slovenia Опыт истории психологии в Словении	
Stane Granda, Usoda zapuščine Henrika in Etbina Coste	95—102
Destiny of Henric and Etbin Costa's Inheritance Судьбы наследия Генрика и Этбина Коста	
Anton Svetina, Prispevki k zgodovini Dvora nad Vrbo	103—123
Contributions to the History of Dvor over Vrba К истории Двора над Врбой	
Bogo Grafenauer, Vprašanje sodobnega stanja slovenskega zgodovinoписja kot znatnosti in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji	183—196
Some Questions Referring to the Present State of the Slovene Historiography as a Science and History in the Slovene Educational System Вопрос о современном состоянии истории словенской историографии как науки и истории в системе образования (воспитания) в Словении	
Štefan Trojnar, Delovni učbenik in njegova vloga pri spodbujanju aktivnih metod in oblik dela	197—204
The Working Text-Book and Its Role in Stimulating the Active Methods and Work Forms Рабочий учебник и его роль в стимуляции активных методов и форм труда	
Ferdo Gestrin, Nekaj pogledov na gospodarsko zgodovino v slovenskem zgodovinoписju	205—211
Some Views of the Economic History in the Slovene Historiography Несколько воззрений на экономическую историю в словенской историографии	
Vasilij Melik, Celje in leto 1848	213—217
Celje and the Year 1848 Целье и 1848-ой год	
Irena Gantar-Godina, Narodno-radikalno dijaštvo	219—230
The National-Radical Students Национально-радикальные студенты	
France Martin Dolinar, Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir	231—241
The Annuals of the (Arch)Diocese of Ljubljana as Historical Source Летописи ljubljanske (архи)епископии как исторический источник	
Peter Petru, Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije	295—310
Archaeological Outline of the Late-Antique Settlement of Slovenia Археологический очерк поздне-античного поселения Словении	
Ema Umek, Reformirani urbarji deželnoknežjih gospodstev na Kranjskem	311—321
Reformed Land Registers for the Land Owned by Princes in Carniola Реформированные реестры поместий областных князей в Краинской	
Peter Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino	321—337
Land Register (Cadastré) as a Historical Source Земельный реестр как источник для истории	
Metka Gombáč, Slovensko časopisje o beneških Slovencih med prvo svetovno vojno	339—346
The Slovene Press about the Venetian Slovenes during the First World War Словенская пресса о венецианских словенцах во время первой мировой войны	

- Evangeličanske ali kalvinske šole v Prekmurju v letih 1595—1612? (Ivan Škafar) .... 125—130
 Evangelical or Calvinistic Schools in Prekmurje in the Years 1595—1612?
 Евангелические или кальвинские школы в Прекмурье в 1595—1612 гг.?
- Marginalije k Valenčičevi razpravi o tovorništvu na Kranjskem (Ferdo Gestrin) ..... 347—354
 Marginal Notes to the Treatise on the Packhorse-transport in Carniola Written by Valenčič
 Примечания к статье Валенчича о конном транспорте в Краинской
- Nekaj opomb k nastajanju in bibliografiji Dejanja (Bogo Grafenauer) ..... 355—362
 Some Remarks on the Beginning and the Bibliography of "Dejanje" ("The Deed")
 Несколько замечок к вопросу возникновения и библиографии журнала «Деянје»
 («Действие»)

IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- Dr. Anton Zorn (Janko Pleterški) ..... 131—132
 Д-р Антон Зорн
- Bibliografija dr. Toneta Zorna (Olga Janša-Zorn) ..... 132—152
 Bibliography of the Works by dr. Tone Zorn
 Библиография д-р Тонэ Зорна
- Dr. Karel Šiškovič (Boris Gombač) ..... 243—244
 Д-р Карел Шишкович
- Lojze Ude (Bogo Grafenauer) ..... 363—367
 Лойзе Удэ
- Bibliografski izbor del Lojzeta Udeta (Nataša Stergar) ..... 367—370
 Selected Bibliography of Lojze Ude
 Библиографический подбор произведений Лойзе Удэ

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
 ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

10. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino (Ferdo Gestrin) ..... 153—154
 The 10th Meeting of the Yugoslav-Italian Historical Commission
 10-е заседание югославско-итальянской комиссии по вопросам истории
8. mednarodni kongres gospodarskih zgodovinarjev v Budimpešti (Ferdo Gestrin) ... 154—156
 The 8th International Congress on Economic History in Budapest
 8-ой международный съезд экономических историков в Будапеште
- Dvanajsti, trinajsti in štirinajsti Koroški kulturni dnevi (Janez Stergar) ..... 156—158
 —12th, 13th and 14th Carinthian Days of Culture
 Двенадцатые, тринадцатые и четырнадцатые Дни культуры Каринтии
- Simpozij »130 let Mohorjeve družbe v Celovcu« (Janez Stergar) ..... 158—160
 Symposium "130 Years of St. Mohor/Hermagor Society in Celovec/Klagenfurt"
 Симпозиум »130 лет Мохорьевой дружбы (Общества св. Хермагора) в Целовце
 (Клагенфурте)«
- Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1980—1982 (Lilijana Trampuž — Damijan
 Guštin) ..... 245—247
 Association of the Historical Societies of Slovenia 1980—1982
 Союз исторических обществ Словении 1980—1982
- Finančno in materialno poslovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije 1980—1982
 (Eva Holz) ..... 247—248
 The Financial and Material Administration of the Association of the Historical Societies of Slovenia 1980—1982
 Финансовая и материальная деятельность Союза исторических обществ Словении 1980—1982
- XXI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev — Celje, od 29. septembra do 2. oktobra 1982
 (Janez Šumrada) ..... 248—249
 The 21th Meeting of the Slovene Historians — Celje, 29. 9.—2. 10. 1982
 XXI-ое совещание словенских историков — Целье с 29-го сентября до 2-го октября 1982 г.
- Redni: občni zbor Zgodovinskega društva v Ptuj (Kristina Šampelj-Purg) ..... 250—251
 The Annual Meeting of the Historical Society in Ptuj
 Регулярное отчетное собрание Исторического общества в Птуе
- Znanstveno posvetovanje: »100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine (Sarajevo,
 21.—22. X. 1982) (Peter Vodopivec) ..... 371—372
 Symposium "100 Years of the Uprising in Hercegovina in the Year 1882" (Sarajevo,
 21.—22. Oct. 1982)
 Научное совещание «100 лет от восстания в Герцеговине 1882 г.» (Сараево,
 21—22 октября 1982)

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 5/6 (Eva Holz)	161
Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga: zbirka rimskih dokumentov (Stane Granda) ...	161—162
Acta ecclesiastica Sloveniae, 3 (Stane Granda)	162—163
Paysannerie française, paysannerie hongroise: XXVI ^e —XX ^e siècles. Noblesse française, noblesse hongroise: XVI ^e —XIX ^e siècles (Peter Vodopivec)	163—165
Giovanni Ponzio. Le origini della libertà di Stampa in Italia (1846—1852) (Peter Vodopivec)	165—166
Heinrich Lutz. Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches: Europäische Entscheidungen 1867—1871 (Vinko Rajšp)	166—168
Zarubežnye Slavjane i Rossija (Vasilij Melik)	168—171
Prijatelj zbornik (Vasilij Melik)	171—173
Marjan Britovšek, Boj za Leninovo dediščino (Avgust Lešnik)	173
Marjan Britovšek, Carizem, revolucija, stalinizem (Avgust Lešnik)	173—175
Boris Prikril, Tri tisoč let pomorskega vojskovanja (Andrej Vovko)	175—176
David Irving, Rommel (Andrej Vovko)	176—177
Aldo Rupel, Telesna kultura med Slovenci v Italiji (Milan Pahor)	177—178
Študentsko gibanje 1968/1972 (Peter Štih)	178—179
Egipcij. Življenje svetega Severina. Ur. Rajko Bratož (Ferdo Gestrin)	253—254
Wilhelm Wadd. Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter (Ferdo Gestrin)	254—255
Christoph Gütermann. Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes (Samo Kristen)	255—257
Slovensko morje in zaledje. 1. 2/3. 4/5 (Ferdo Gestrin)	257—258
Levstikov zbornik (Stane Granda)	258—259
Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (Vasilij Melik)	259—260
France Kos. Izbrano delo. Ur. Bogo Grafenauer (Peter Štih)	260—264
Enciklopedija druge svetovne vojne 1939—1945 (Jože Ciperle)	265
Josip Vošnjak, Spomini. Izbral in uredil Vasilij Melik (Vinko Rajšp)	373—374
Goriški letnik, 8 (Andrej Vovko)	374—375
Rade Petrović. Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću (Peter Vodopivec) ...	375—377
Bosiljka Janjatović, Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi (Mirko Stiplovišek)	377—378
«Le cuisinier français» (Peter Vodopivec)	379—380
Zgodovina v slikah, 1—18 (Eva Holz)	380—382

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša Stergar — Miloš Rybář — Eva Holz — Marjeta Čelovc — Irena Matz. Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1981 New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1981 Новые иностранные исторические публикации в центральных библиотеках г. Любляны в 1981 г.	267—291
--	---------

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestila o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Matjaž Rebolj — Janez Stergar)	197—180
Obvestila o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	292
Obvestila o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Matjaž Rebolj — Vasilij Melik)	382

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis — Historical Review — Исторический журнал, 35, 1982, 1—4	383—385
--	---------

IZVLEČKI — SYNOPSIS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav, člankov in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 36, 1982, 1—2	I.—IV.
Izvečki iz razprav, člankov v Zgodovinskem časopisu 36, 1982, 3 in 36, 1982, 4	V.—X.

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7;

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 180 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nacé Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minafič — Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim podarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 180 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 180 din.

Vsebina: Dragó Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst naptokov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 300 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 620 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Petra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka, Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana Barbariča in Mirka Kambiča.

UDK 372.863:930.1 (497.12)

GRAFENAUER Bogo, dr., univerzitetni profesor v pokojni,
YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Vprašanje sodobnega stanja slovenskega zgodovinopisja kot znanosti
in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 3, s. 183—196, cit. 44

Sn. (De., Sn., En.)

Ob upoštevanju razprav in resolucij na zborovanih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev, na medkatedrskih sestankih ter simpozijih o zgodovini na srednji šoli od 1945 naprej analizira avtor spremembe položaja zgodovine ob povojnih šolskih reformah, zlasti po uvedbi usmerjenega izobraževanja, posledice teh reform in študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani in na drugih fakultetah Univerze Edvarda Kardelja ter s tem zvezanе posledice za usmerjenost slovenske zgodovinske znanosti. Zgodovina starejših obdobij do 19. stoletja se je pri raziskovanjih poglabila, vendar za srednji vek je izrazito preminjajoče mlajših znanstvenih delavcev, zgodovinsko delo na 19. in zlasti 20. stoletju se je po obsegu bistveno razširilo, vendar zlasti po 1920 prevladuje faktografsko in dogodkovnozgodovinsko raziskovanje, obdobje po 1945 pa je s strani zgodovinarjev močno zanemarjeno.

Avtorski izvleček

UDK 33 (497.12):930.2

GESTRIN Ferdo, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda
Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana,
Aškerčeva 12

Nekaj pogledov na gospodarsko zgodovino v slovenskem zgodovinopisju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 3, s. 205—211, cit. 20

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava obravnava problematiko gospodarske zgodovine v slovenskem zgodovinopisju. Po eni strani so podarjene nekatere njene osnovne slabosti (deskripcija, pozitivizem, nepovezanost z ekonomsko teorijo), po drugi strani pa avtor nakazuje, kaj bi bilo treba storiti, da se gospodarska zgodovina uveljavi kot posebna zgodovinska panoga, in kaj so njene neposredne naloge.

Avtorski izvleček

UDK 372.863 (497.12) (075)

TROJAR Stefan, višji predavatelj, Univerza Edvarda Kardelja,
Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Delovni učbenik in njegova vloga pri spodbujanju aktivnih metod
in oblik dela

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 3, s. 197—204, cit. 18

Sn. (De., Sn., En.)

V prispevku so obrazložena glavna izhodišča pri oblikovanju sodobnega učbenika in je prikazana pot od tradicionalnega učbenika zgodovine k pol-delovnemu učbeniku v Socialistični republiki Sloveniji. V naše učbenike zgodovine so vgrajeni razni delovni elementi: slike, karte, grafikoni, vprašanja za ponavljanje, toda besedilo je ohranilo pretežno deduktivno zasnovo.

Avtorski izvleček

UDK 949.712 Celje "1848"

MELIK Vasilij, dr. redni univ. profesor, Univerza Edvarda Kardelja
v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Celje in leto 1848

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 3, s. 213—217, cit. 22

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi časnika Celjske slovenske novine (pozneje Celjske novine, Slovenske novine), ki je izhajal od julija 1848 do konca leta 1848, razpravlja avtor o dogajanjih in razpoloženju v Celju tega časa. Mesto je kazalo tedaj, v nasprotju z Mariborom, precej slovensko orientacijo.

Avtorski izvleček

UDC 372.893 (497.12) (075)

TRIJAR Stefan, Superior Lecturer, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Working Text-Book and Its Role in Stimulating the Active Methods and Work Forms

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 3, pp. 197-204, 18 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

In his contribution the author explains the main starting points of the preparation of the modern textbook. He also describes the development process from the traditional text-book of history to the partly working text-book in the Socialist Republic of Slovenia. Our text-books of history comprise different working elements: pictures, maps, graphs, questions in order to repeat the learning. The text, however, has maintained the mostly deductive scheme.

Author's Abstract

UDC 949.712 Celje "1948"

MELIK Vasilij, Dr., University Professor in Ordinary, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana; Aškerčeva 12

Celje and the Year 1848

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 3, pp. 213-217, 22 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

Using the newspaper *Celjske slovenske novice* (later on *Celjske novice*, *Slovenske novice*), published from July 1848 till the end of 1849, as information source the author describes the economic, political and social life of the town at that time. Celje showed, in contrast to Maribor, a rather Slovene orientation in that period.

Author's Abstract

UDC 372.893:930.1 (497.12)

GRAFENAUER Bogo, Dr., Retired University Professor, YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Some Questions Referring to the Present State of the Slovene Historiography as a Science and History in the Slovene Educational System

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 3, pp. 183-196, 44 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

In his treatise the author analyses the changes of the state of history due to the school reforms after the 2nd World War, especially to the reform introducing the profession oriented education, their reflection on the study of history at the Faculty of Arts in Ljubljana and at other faculties within the University of Edvard Kardelj as well as the reflection on the orientation of the Slovene historical science. In his analysis the author takes into account the treatises and resolutions from the meetings of the Slovene and Yugoslav historians, of the professorships, as well as from the symposia on history lessons in grammar schools since 1945.

Author's Abstract

UDC 33 (497.12):930.2

GEŠTRIN Ferdo, Dr., Full University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Some Views of the Economic History in the Slovene Historiography

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 3, pp. 206-211, 20 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

In his treatise the author deals with the problems of the economic history in the Slovene historiography. He emphasizes some of its elementary weaknesses (description, positivism, not being connected with the economic theory) and indicates what should be done in order that economic history asserts itself as a special historical branch. The author also indicates its direct tasks.

Author's Abstract

UDK 371.83+378.183 (497.12) "1900/1914"

GANTAR-GODINA Irena, strokovni tajnik Marksiističnega centra, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Narodno-radikalno dljaštvo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 3, s. 219—230, cit. 40

Sn. (De., Sn., En.)

Avtorica v svojem spisu obravnava delovanje narodno-radikalne struje v Sloveniji v desetletju pred prvo svetovno vojno. Pri tem opozori na nekaj ključnih vprašanj, ki so tvorila temeljne točke njihovega kulturno-socialnega programa.

Avtorski izvleček

UDK 929.32:262.3 (497.12 Ljublj.) :949.712 (09)

DOLINAR France Martin, dr., nadškofijski arhivar v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Ciril Metodov trg 4

Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 3, s. 231—241, cit. 61

Sn. (De., Sn., En.)

Letopisi ljubljanske (nad)škofije so, pod različnimi naslovi, izhajali od leta 1793 do 1919 (z redkimi izjemami) vsako leto, nato do leta 1932 vsaki dve leti, pozneje pa občasno. Nudijo nam vrsto dragocenih podatkov za našo, cerkveno in narodno zgodovino; na njih zeli priložnji sestavek posebej opozoriti.

Avtorski izvleček

UDK 325.11 (497.12) "03/05":904

PETRU Peter, dr., ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani in hon. redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta; umrl leta 1983

Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 4, s. 295—310, cit. 1

Sn. (De., Sn., En.)

Novišča odkritja na poznoantičnih utrjenih pribežališčih in zgodnjekršćanskih središćih Slovenije so opozorila na nove vidike v posejitveni zgodovini tega časa. Pri vseh je na izpostavljenem mestu na vrhu ali v sredini naselbine postavljena starokršćanska cerkev ali kot v Vranju pri Sevnici kar družina cerkva s spremnimi kapelicami, baptisterijem itd. Zato avtor meni, da je v ozadju organizirano prizadevanje zgodnjekršćanske cerkve. Hkrati opozarja na primeru Vranja pri Sevnici na stopnjevani upad omike od 4. do 6. stoletja, ki je dosegla tako raven, da so jo mogli prevzeti tudi prihajajoći Slovani, ki, drugače niso bili seznanjeni z visokimi dosežki antike.

Avtorski izvleček

UDK 347.236 (497.12) "14/15":930.22

UMEK Ema, arhivska svetnica, Arhiv SR Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Reformirani urbarji deželno knežjih gospostev na Kranjskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 4, s. 311—320, cit. 98

Sn. (De., Sn., En.)

Avtorica analizira reformirane urbarje za Kranjsko iz konca 15. in 16. stoletja z vidika diplomatike in vsebine; pri tem se omejuje na urbarje, ki so ohranjeni v fondu Vicedomski urad za Kranjsko.

Avtorski izvleček

UDC 929.32:262.3 (497.12 Ljublj.) :949.712 (09)

DOLINAR France, Martin, Dr., Archivist, Archbishopal Archives, in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Ciril Metodov trg 4

The Annals of the (Arch) Diocese of Ljubljana as Historical Source

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 3, pp. 231—241, 61 Notes

The Annals of the (Arch) Diocese of Ljubljana were published under different titles from 1783—1919 (with very few exceptions) every year afterwards every two years till 1932 and only at times later on. They are source of precious data important for both our ecclesiastical and national history. In his contribution the author wants to draw attention particularly to some of these datas.

Author's Abstract

UDC 347.236 (497.12) "14/15":930.22

UMEK Ema, Archivist Counsellor, Record Office of the SR of Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Reformed Land Registers for the Land Owned by Princes in Carniola

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 4, pp. 311—320, 98 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

The authoress analyses the reformed land registers for Carniola from the end of the 16th century as well as of the 16th century from the aspects of diplomatics and contents. The contribution is limited to the land records being kept by the Fund Viteodovski urad za Kranjsko (Viteodom Office for Carniola).

Author's Abstract

UDC 371.83+378.183 (497.12) "1900/1914"

GANTAR-GODINA Irena, Expert Secretary at the Marxist Centre, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

The National-Radical Students

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 3, pp. 219—230, 40 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

In her contribution the authoress deals with the activity of the national-radical movement in Slovenia in the decade before the World War I. She points out to some essential questions presenting the basic points of their cultural-social programme.

Author's Abstract

UDC 325.11 (497.12) "03/05":904

PETRU Peter, Dr., Director of the National Museum in Ljubljana and Full Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts; died in 1983

Archaeological Outline of the Late-Antique Settlement of Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 4, pp. 285—310, 1 Note

Sn. (De., Sn., En.)

The recent discoveries in the late-antique fortified refuges and Early-Christian centres of Slovenia draw attention to the new aspects of the settlement history of that time. They all had an Old-Christian church either on the exposed place on the top or in the middle of the settlement. In some of the settlements, e.g. in Vranje by Sevnica there was even a family of churches with small chapels, baptistry etc. Therefore the author comes to the conclusion that there had been the organized effort of the Early-Christian church in question. At the same time he points out to the case of Vranje by Sevnica in order to call attention to the gradual decline of civilization from the 4th till the 6th century which sank to the level that could be taken over also by the coming Slavs, not acquainted with the great achievements of the antique.

Author's Abstract

UDK 336.211.1 (497.12) (093)

RIBNIKAR Peter, arhivski svetnik, Arhiv SR Slovenije,
YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Zemljiški kataster kot vir za zgodovino

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 4, s. 321—337, cit. 56, 1

Sn. (De., Sn., En.)

Članek vsebuje zgodovinski opis nastanka in razčlenitev sestavnih delov treh zemljiških katastrskih operatov, ki so nastali na osnovi cesarskih patentov Marije Terezije z dne 12. 8. 1747, Jožeta II. z dne 20. 4. 1785 in Franca I. z dne 28. 12. 1817. Avtor navaja podatke o hranjenju in o ohranjenosti teh operatov ter podaja oceno o pomembnosti katastrskih operatov kot zgodovinskega vira in kot vira za preučevanje in raziskovanje zgodovine, geografije, jezikoslovja, urbanizma in drugih znanstvenih panog.

Avtorski izvleček

UDK 323.1 (453.18=863) "1916/1918":07 (497.12)

GOMBAČ Metka, arhivist, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Slovensko časopisje o beneških Slovencih med prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 4, s. 339—346, cit. 11

Sn. (It., Sn., En.)

Razprava obravnava Beneško Slovenijo med prvo svetovno vojno. Slovensko politično časopisje, ki ga razprava obdela, prestaja nekako tri različne faze obravnavanja tega problema. Prva sega v leto 1916, ko so članki informativni, druga v leto 1917, ko so avstrijske čete zasedle Beneško-Slovenijo, in tretja, ko Avstro-ogrska propada in se kažejo prepričljivi znaki, da bi neka jugoslovanska rešitev lahko vključila tudi beneške Slovence. Kasnejši dogodki in mirovna konferenca so to misel zaključili.

Avtorski izvleček

UDK 656.12 (497.12) "14/17"

GESTIN Ferdo, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda
Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana,
Aškerčeva 12

Marginalije k. Valenčičevi razpravi o tovarništvu na Kranjskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 4, s. 347—354, cit. 26

Sn. (De., Sn., En.)

Po kratki oceni Valenčičeve razprave (ZC 35/1981, št. 3, s. 243—277) avtor opozori na nekaj problemov po eni strani v zvezi s tovarništvom, tj. splošnim načinom blagovnega prometa v fevdalnem obdobju, po drugi strani pa v zvezi s trgovino slovenskega zaledja proti primorskim mestom v Tržaškem zalivu in Kvarnerju. Težiške prispevka je na ponovni kvantitativski oceni te trgovine, ki ji je Valenčič v svoji razpravi oporekal.

Avtorski izvleček

UDK 886.3 Kocbek E. 7 Dejanje 06

GRAFENAUER Bogo, dr., redni univerzitetni profesor v pokojju,
YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Nekaj opomb k nastajanju in bibliografiji Dejanja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 4, s. 355—362, cit. 1

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor obravnava pomembne momente v življenju Edvarda Kocbeka v luči nekrologov in spominskih člankov po njegovi smrti, delno ob uporabi drugih dokumentov. V drugem delu pojasnjuje pot, ki je vodila od krize Dom in sveta k Dejanju; v tem smislu dopolnjuje znano dokumentacijo in po spominih reproducira način dela v uredništvu časopisa.

Avtorski izvleček

UDC 323.1-(453.18=863) "1916/1918".07 (497.12)

GOMBAC Meika, Archivist, 'Institute for History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilce I

The Slovene Press about the Venetian Slovenes during the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 4, pp. 339—346, 11 Notes

Sn. (It., Sn., En.)

The contribution treats the situation in Venetian Slovenia during the First World War. The authoress concentrates her attention upon the Slovene political press, stating it went through three different phases of treating the problem of the Venetian Slovenes: somehow until 1916 the published articles were mainly informative, they were more engaged after Venetian Slovenia had been occupied by the Austrian troops and especially when there were pretty convincing signs the problem of the Venetian Slovenes might be solved in the context of the Yugoslav solution at the decline of the Austro-Hungarian Empire. Further events and the Peace Conference made an end to all such hopes.

Author's Abstract

UDC 886. 3 Koček E. 7 Dejanje 06

GRAPENAUER Bogoj, Dr., Retired University Professor, YU-61000 Ljubljana, Murtnikova 18

Some Remarks on the Beginning and the Bibliography of "Dejanje" ("The Deed")

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 4, pp. 355—362, 1 Note

Sn. (De., Sn., En.)

The author analyses the most important moments in the life of Edvard Koček, on the basis of published necrologies, memorial articles and other documents. In the second part the development from the crisis of "Dom in svet" to the publishing of the new magazine "Dejanje" has been explained. The author completes well-known documentation and describes — from his own memories — the way of editorial work at "Dejanje" — magazine.

Author's Abstract

UDC 336.211.1 (497.12) (093)

RIBNIKAR Peter, Archivist Counsellor, Record Office of the SR of Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Land Register (Cadastral) as a Historical Source

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 4, pp. 321—337, 56 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives a historical outline of the development as well as the analysis of the integral parts of three land register (cadastral) specifications made on the basis of the imperial patents issued by Maria Theresa on 8th August, 1747, Joseph II on 20th April, 1785 and Franz I on 23rd December, 1817. The author brings forward the data on storing and state of preservation of the specifications. He also estimates the importance of land register specifications as a historical source as well as a source of history, geography, linguistics, town-planning and other sciences.

Author's Abstract

UDC 656.12 (497.12) "14/17"

GESTRIN Ferdo, Dr., Full University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Marginal Notes to the Treatise on the Packhorse-transport in Carniola Written by Valencić

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 4, pp. 347—354, 26 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author first gives a short review of the treatise written by Vlado Valencić (see: Zgodovinski časopis-Historical Review 36/1981, No. 3, pp. 243—272) and then points out some problems referring to the packhorse-transport, that is the general way of goods transport during the feudal period on one side, and to the trade of the Slovene hinterland towards the seaside towns in the Gulf of Trieste and Kvarner on the other. In his contribution the author concentrates on the repeated quantitative evaluation of that trade which Valencić contradicted in his treatise.

Author's Abstract

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	240 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem	150 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Francè Koblar: Moj obračun	120 din
Franc Petek-Janko Pieterski: Spomini koroškega politika	210 din
Edvard Kocbek: Pred viharjem (dnevniški zapiski in spisi iz let 1938, 1940 do 1942)	240 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	550 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	450 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	680 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	620 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	950 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	455 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	980 din
Branko Hofman: Noč do jutra (avtobiografski roman o travmi Golega otoka)	850 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1982

941/949

119830051,4

COBISS •

ZČ, Ljubljana, 36, 1982, številka 4, strani 293—386 in V—X